

Ю.В. ЗАБАРНА, О.М. ФАЙЧУК

**ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ:
ЯКІСНИЙ ВИМІР**

Монографія

Київ – 2017

УДК 338.439.6 (477)(081)

ББК 65.32

Ф21

*Рекомендовано Вченою радою
Національного університету біоресурсів і природокористування України
(протокол № 4 від 22 листопада 2017 р.)*

Рецензенти:

Шпичак О. М. - доктор економічних наук, професор, академік НААН України, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу ціноутворення та аграрного ринку ННЦ «Інститут аграрної економіки»;

Нестеренко С.А. - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Таврійського державного агротехнологічного університету;

Олійник-Дани О.О. - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи Національного університету біоресурсів і природокористування України

Ф21 Продовольча безпека України: якісний вимір [Текст]: монографія / Забарна Ю.В., Файчук О.М. - К.: НУБіП України, 2017. - 266 с.

Монографія присвячена дослідженню теоретичних та розробленню практичних рекомендацій щодо гарантування державою продовольчої безпеки. Узагальнено і систематизовано теоретико-методичні основи здійснення якісного виміру забезпечення населення України продуктами харчування. Проведено діагностику сучасного стану продовольчої безпеки нашої держави та її основних компонентів. Запропоновано та обґрунтовано головні шляхи вдосконалення організаційно-економічних засад підвищення якості харчових продуктів у системі продовольчої безпеки України.

Для науковців, викладачів, докторантів та аспірантів, студентів вищих навчальних закладів освіти, працівників органів державної влади та усіх тих, хто цікавиться проблемою забезпечення населення якісними і безпечними продуктами харчування на макрорівні.

ISBN 978-617-7630-04-2

© Забарна Ю.В., 2017

© Файчук О.М., 2017



ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	5
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЯКІСНОГО ВИМІРУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ	8
1.1. Еволюція дефініції «продовольча безпека» на глобальному рівні і в Україні.....	8
1.2. Основні чинники загострення продовольчої проблеми на планеті.....	23
1.3. Місце якості продуктів харчування у системі продовольчої безпеки.....	36
1.4. Методичні підходи до оцінки економічного стану продовольчої безпеки.....	52
Розділ 2. ДІАГНОСТИКА СТАНУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ОСНОВНИХ СКЛАДОВИХ	72
2.1. Аналіз виробництва агропродовольчої продукції національними виробниками.....	72
2.2. Економічні критерії і показники стану продовольчої безпеки.....	87
2.3. Економічні умови забезпечення населення якісним продовольством.....	119
2.4. Вплив основних факторів світової продовольчої проблеми на національну продовольчу безпеку.....	139

Розділ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ В СИСТЕМІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	159
3.1. Перспективи виробництва і споживання основних груп продовольчих товарів.....	159
3.2. Концептуальні засади розвитку органічного виробництва.....	174
3.3. Організаційно-економічні механізми зміцнення продовольчої безпеки і забезпечення якості харчових продуктів в її системі.....	191
<i>Післямова.....</i>	<i>212</i>
<i>Список використаних джерел.....</i>	<i>215</i>
<i>Додатки.....</i>	<i>238</i>



ПЕРЕДМОВА

В рамках проведення 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку у вересні 2015 р. відбувся саміт, на якому було затверджено 17 ключових цілей сталого розвитку. Варто зазначити, якщо метою номер один для світової спільноти було визначено необхідність подолання бідності в усіх її проявах, то вже другою за пріоритетністю стала ціль «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства». Іншими словами, на найвищому рівні було визнано надзвичайну актуальність проблеми забезпечення людства продовольством у XXI ст.

Разом із тим за прогнозами вчених до 2050 р. глобальна продовольча безпека може опинитись під загрозою внаслідок випереджальних темпів зростання попиту на продовольство над його пропозицією. З одного боку, ріст попиту можна пояснити, виходячи із екстраполяції теперішніх темпів збільшення чисельності населення на планеті, що очікувано на кінець періоду призведе до співіснування 9,2 млрд. людей. З метою унеможливлення настання глобальної продовольчої небезпеки добове споживання харчових калорій у розрахунку на одну людину слід буде довести до 3130 ккал [170].

Ситуація ускладнюється тим, що подальший ріст пропозиції продуктів харчування на планеті, при сучасних агротехнологічних умовах може призвести до погіршення якості і безпечності продовольства. Наслідки останньої можуть призвести до скорочення тривалості життя людей та спровокувати різноманітні захворювання.

Оскільки гарантування продовольчої безпеки є одним із першочергових завдань для уряду України, то потрібно

звернути увагу, що на тлі зростання цін на продукти харчування при паралельному зниженні рівня реальної купівельної спроможності громадян в значній мірі ускладнюється економічна можливість у придбанні продовольчих товарів високої якості. Разом із тим, варто наголосити, що така ситуація ставить під сумнів реалізацію моделі сталого економічного розвитку нашої держави, а тому потребує негайного вирішення.

У даній монографії досліджуються питання організаційно-економічних засад забезпечення якості продуктів харчування, їх збалансованості та доступності в системі національної продовольчої безпеки. Також обґрунтовуються резерви забезпечення населення України якісним продовольством, зокрема продуктами органічного виробництва і окреслюються напрями оптимізації організаційно-економічного регулювання кількісних і якісних параметрів харчових продуктів на внутрішньому продовольчому ринку.

У першому розділі монографії «Теоретико-методичні основи формування якісного виміру продовольчої безпеки» авторами детально розглянуто процес формування дефініції «продовольча безпека» не лише на рівні вітчизняних теоретичних досліджень, але й у міжнародному аспекті. Поряд із визначенням та інтерпретацією ключових детермінант продовольчої безпеки систематизовано основні чинники загострення проблеми забезпечення людства продовольством. До того ж, значну увагу приділено обґрунтуванню місця якості продуктів харчування у системі продовольчої безпеки. Також представлено методичні підходи до оцінки економічного стану продовольчого забезпечення населення.

Другий розділ «Діагностика стану продовольчої безпеки України та її основних складових» присвячено аналізу сучасного стану національної продовольчої безпеки за допомогою системи індикаторів споживання продуктів харчування на рівні домогосподарств задля визначення та усунення основних загроз

з метою їх подальшого усунення. Разом із тим, автори приділили значну увагу на визначення економічних умов забезпечення населення нашої держави якісним продовольством для запровадження заходів стосовно підвищення рівня реальної купівельної спроможності.

У третьому розділі «Шляхи вдосконалення організаційно-економічних засад забезпечення якості харчових продуктів в системі продовольчої безпеки України» розроблено підходи до прогнозування виробництва та споживання основних груп продовольства з метою виявлення реального потенціалу вітчизняних виробників харчових продуктів та можливості забезпечення в достатній кількості ними населення країни. Авторами обґрунтовано перспективи розвитку органічного виробництва в Україні для виявлення шляхів поліпшення якості харчування населення. Також тут представлено пропозиції щодо організаційно-економічного регулювання кількісних та якісних параметрів харчових продуктів на внутрішньому продовольчому ринку з метою удосконалення механізму державного регулювання продовольчої безпеки та створення дієвої системи державного контролю за якістю харчових продуктів.



РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЯКІСНОГО ВИМІРУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Еволюція дефініції «продовольча безпека» на глобальному рівні і в Україні

Упродовж багатьох років навколо поняття «продовольча безпека» точаться наукові дискусії, які засвідчили багатоманітність точок зору щодо тлумачення економічної сутності цієї категорії.

Проблема гарантування продовольчої безпеки і повноцінного харчування у глобальному масштабі виникла понад півстоліття тому. У 1943 р. у м. Хот-Спрінгс відбулася історична конференція з питань продовольства і сільського господарства, на якій міжнародне співтовариство прийняло концепцію «Надійне забезпечення кожного члена суспільства достатньою кількістю повноцінних продуктів харчування». У підсумку роботи конференції у 50-х рр. ХХ ст. в США і Канаді (країнах-донорах) були створені двосторонні агентства, які почали передавати в інші держави надлишки сільськогосподарської продукції в рамках продовольчої допомоги [41, С.4].

Варто наголосити, що перші спроби трактувати поняття «продовольча безпека» стосувались сукупності пропозиції продовольства на регіональному, національному і глобальному рівнях або ж дефіциту продовольства у порівнянні із потребами. [41, С.5].

У 60-х рр. ХХ ст., коли було визнано, що надання продовольчої допомоги може перешкоджати досягненню самодостатності була розроблена наступна концепція, яка передбачала використання продуктів харчування для стимулювання економічного розвитку. Найбільш відомим прикладом такого підходу є започаткування у 1963 р. Світової продовольчої програми (СПП) [41, С.4].

Внаслідок продовольчої кризи 1972-74 рр. відбувся різкий перехід від продовольчого достатку країн-донорів до досить нестійкого продовольчого постачання і коливанням цін на світовому ринку. Як результат у 1970-х рр. були розроблені схеми досягнення продовольчої безпеки, які гарантували доступ до фізичних поставок продовольства. Підвищити рівень продовольчого забезпечення населення пропонувалось досягти шляхом вдосконалення координації між організаціями-донорами і агентствами, а також через контроль наявності продуктів харчування в країнах-реципієнтах [41, С.5].

У Звіті Всесвітньої продовольчої конференції ООН (Рим, 1974 р.), поняття «продовольча безпека» було визначено як «доступність в будь-який час адекватних поставок продовольства в світі на основні продукти харчування, щоб підтримувати постійне розширення споживання продуктів харчування і, щоб компенсувати коливання виробництва і цін» [168]. На цій конференції ООН була прийнята 17 грудня 1974 року «Всезагальна декларація з ліквідації голоду і недоїдання», яка лише окреслювала поняття продовольчої безпеки у всесвітньому масштабі без конкретного наведення загальних ознак, суті та власного визначення продовольчої безпеки [129, с. 23].

У 80-х рр. ХХ ст. слід за успіхами Зеленої революції, завдяки якій суттєво збільшились обсяги виробництва продуктів харчування, було визнано, що дефіцит продуктів харчування і, навіть, голод часто викликані не стільки катастрофічним

падінням виробництва продуктів харчування, скільки різким зниженням платоспроможності деяких соціальних груп. Внаслідок цього дефініцію «продовольча безпека» було розширено, включивши в неї як фізичний, так і економічний доступ до продуктів харчування. До того ж, в те десятиріччя були прийняті кроки для подолання бідності і підвищення ролі жінок в економічному розвитку суспільства [41, С.5].

Пізніше, у 90-і рр. були розроблені конкретні плани щодо викорінення або, по меншій мірі, різкого скорочення голоду і недостатнього харчування. Разом із тим, у міжнародному масштабі було визнано право людини на достатнє і повноцінне харчування, а уряди країн зайняли більш активну позицію у цьому питанні. І врешті-решт, зниження підтримки з боку організацій-донорів призвело до скорочення продовольчої допомоги [41, С.5].

Як результат у 1992 р. Максвеллом та Франкенбергом було запропоновано варіант нової концепції продовольчої безпеки, де остання розглядалась як «забезпечення доступу до достатньої кількості продовольства у будь-який час для ведення здорового життя» [169]. Зрештою у листопаді 1996 р. в рамках Всесвітнього продовольчого самміту (ФАО) було сформульовано дефініцію «продовольча безпека» як «ситуація, яка виникає, коли всі люди протягом всього часу мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої кількості безпечних і поживних продуктів харчування, які задовольняють їх потребу у їжі, а також їх продовольчі смаки і забезпечують активне і здорове життя» [173].

Також було встановлено, що основу концепції продовольчої безпеки складають 2 фактори (детермінанти): фізичний і часовий. Фізичний детермінант включає ланцюг: наявність → доступність → використання. Часовим детермінантом продовольчої безпеки є стабільність, яка впливає на всі 3 фізичні елементи (див. рис. 1.1) [41].

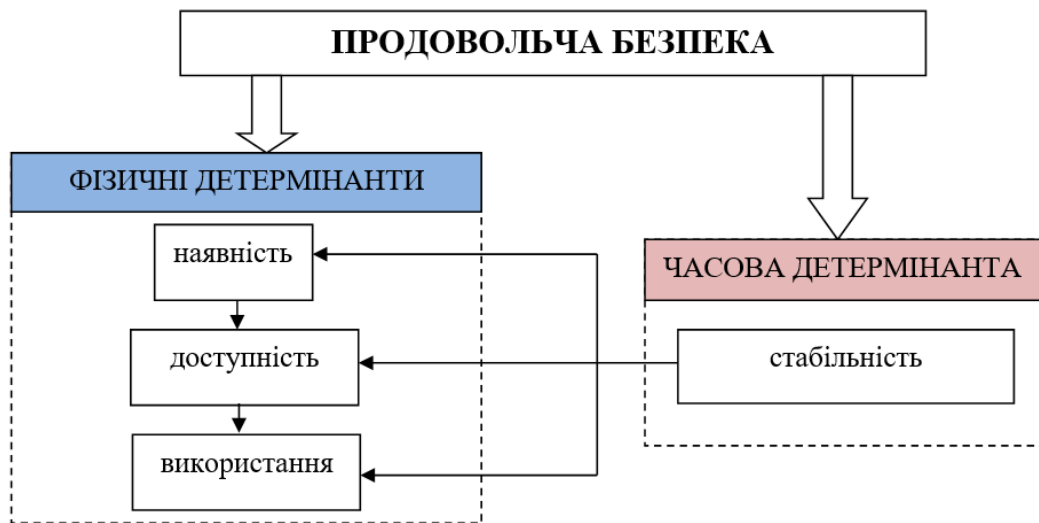


Рис. 1.1. Концептуальна структура продовольчої безпеки
Примітка: побудовано автором на основі [41].

Наявність продовольства (food availability). На національному рівні наявність продуктів харчування забезпечується внутрішнім виробництвом продовольства, комерційним імпортом продуктів харчування, продовольчою допомогою, внутрішніми запасами продовольства, а також основними детермінантами всіх цих факторів. Вона являє собою чисту залишкову кількість продуктів після виробництва, формування залишків та імпорту, що підсумована за мінусом експорту для кожної групи товарів, які включені у продовольчий баланс.

Доступність продовольства (food accessibility). Вона залежить від величини ресурсів на рівні домогосподарства (наявність фінансів, роботи і знань), а також від цін на продовольство. Варто зазначити, що адекватна доступність може бути досягнута, навіть якщо домогосподарства не забезпечують себе продовольством власного виробництва. У даному випадку більш важливим фактором є здатність домогосподарств отримувати достатні доходи, які можуть бути використані разом із власним виробництвом для задоволення потреби у продуктах харчування. До того ж, доступність залежить від фізичного, соціального і політичного середовища, які визначають,

наскільки ефективно домогосподарства здатні використовувати свої ресурси для досягнення цілей продовольчої безпеки. Різкі зміни даних умов, наприклад, довготривалі періоди посухи або соціальні конфлікти можуть серйозно підірвати стратегії виробництва продуктів харчування і поставити під загрозу доступ до нього постраждалих домогосподарств.

Використання продовольства (food utilization). При наявності достатньої кількості повноцінного продовольства і його доступності для домогосподарств останнім необхідно приймати рішення про те, які продукти харчування слід придбати, готувати і споживати, а також як їх розподілити між членами. У домогосподарствах із нерівним розподілом деякі члени можуть страждати від дефіциту продовольства, навіть, якщо вимірний сукупний доступ до нього є достатнім. Те саме відбувається і при незбалансованості складу продовольства, що споживається. Крім того, продукти харчування можуть виконувати і соціальну функцію, особливо у періоди дефіциту продовольства, для укріплення згуртованості всередині суспільства шляхом жертвоприношень, ритуальних трапез і т.д.

Стабільність продовольчої системи (food system stability). Досить часто розглядають хронічну продовольчу незабезпеченість і випадкову продовольчу незабезпеченість. Інколи остання поділяється на 2 категорії:

- *циклічну*, коли регулярно спостерігається продовольча незабезпеченість, наприклад у формі сезонного дефіциту продовольства або голоду до початку збирання нового врожаю;
- *тимчасову*, яка виникає внаслідок короткотермінових екзогенних шоків – посухи або паводків, громадянських конфліктів (хоча останні як правило можуть бути довготривалими).

У матеріалах Всесвітнього продовольчого самміту (ФАО) «Стан продовольчої незабезпеченості у світі 2001» (Рим, 2001), крім поняття «продовольча безпека» була вжита дефініція

«продовольча незабезпеченість». Остання у документі визначається як «ситуація, яка виникає, коли люди не мають надійного доступу до достатньої кількості безпечної та поживної їжі для нормального росту і розвитку та активного, здорового життя. Вона може бути викликана відсутністю продовольства, недостатньою купівельною спроможністю або неналежним розповсюдженням чи недостатнім використанням продовольства на рівні домогосподарств». У документі продовольча незабезпеченість поділяється на: 1) хронічну; 2) сезонну; 3) таку, що має тимчасовий характер [172]. Наведене дослідження ФАО стало результатом аналізу усіх попередніх документів з питань продовольчої безпеки та містить найбільш повну та комплексну дефініцію поняття «продовольча безпека» та «продовольча незабезпеченість» [129, с.24].

Декларація Всесвітнього самміту з продовольчої безпеки (Рим, 2009 р.) зацентрувала увагу на ліквідації голоду у світі, що стало провідним елементом продовольчої безпеки [172].

В Україні як категорія наукового пошуку і важливий об'єкт державної і регіональної політики, продовольча безпека почала досліджуватися лише у 90-х роках ХХ століття, коли після розпаду Радянського Союзу почалася затяжна економічна криза та відбулося значне падіння обсягів сільськогосподарського виробництва і рівня платоспроможного попиту населення. Однак до цього часу у вітчизняних словниково-довідкових виданнях України відсутнє ґрунтовне визначення терміну «продовольча безпека».

Аналіз робіт науковців з цього питання дає підстави стверджувати про існування як мінімум двох позицій щодо розуміння сучасною наукою економічної сутності поняття «продовольча безпека».

Так, на думку ряду дослідників з цього питання (Бекенова С. С., Біктімірової З. І., Бурдукова П. Т., Оглуздіна М. С., Орлова О. Д., Севрюкової Г. О., Семенова О. О.

та інших) цей економічний термін означає забезпечення населення країни необхідними обсягами продуктів харчування відповідно до раціональних норм [11, 12, 13, 59, 62, 130, 131]. При цьому автори наголошують на необхідності економічної доступності продуктів харчування для широких верств населення; деякі науковці (Бекенов С. С., Оглуздін М. С.) наводять ще одну складову продовольчої безпеки – наявність на продовольчому ринку і пропозиція споживачам високоякісних, біологічно повноцінних та безпечних продуктів харчування [11, с. 47].

Хоча автори цієї позиції чітко визначають кінцеву мету функціонування всієї системи продовольчого забезпечення країни – гарантоване забезпечення державою населення країни економічно доступними високоякісними та безпечними продуктами харчування відповідно до раціональних норм. Але автори не зважають на місце походження та виробництва продуктів харчування, тим самим не враховують вплив цих факторів на підприємницьку активність та масштаби діяльності місцевих виробників продовольства, а тому таке трактування наведеними вище авторами економічної сутності досліджуваної категорії є недостатнім.

Прихильниками другої точки зору щодо трактування поняття «продовольча безпека» є такі відомі вчені: Є. Л. Аронов, С. Г. Афанасьєв, О. І. Гойчук, З. М. Ільїна, С. М. Кваша, Б. Й. Пасхавер [5, 7, 24, 35, 40, 91]. Ці автори як ключову позицію у розумінні сутності продовольчої безпеки виділяють здатність країни самостійно забезпечувати населення необхідним обсягом та асортиментом продуктів харчування. На їх думку, продовольча безпека країни неможлива без:

- 1) підтримання постачання продовольства на рівні, достатньому для здорового харчування населення країни;
- 2) забезпечення належного рівня платоспроможного попиту населення, щоб його представники мали змогу купувати здорову, якісну їжу;

3) усунення залежності від імпорту та захист інтересів вітчизняних товаровиробників.

У майбутній перспективі більше послідовників матиме саме друге тлумачення, оскільки воно є більш актуальним у світлі сучасних процесів агроглобалізації, тому що воно містить ширші можливості для розгортання подальших наукових дискусій щодо проблеми продовольчої безпеки поза межами традиційно усталених економічних параметрів. На окрему увагу в контексті вивчення економічної сутності категорії «продовольча безпека», заслуговують дослідження С. М. Кваші та З. М. Ільїної [35, 40].

Так, С. М. Квашею виділено три сутнісні аспекти цього поняття:

1) політичний – характеризує здатність держави підтримувати свій стабільний позитивний міжнародний імідж як конкурентної на аграрних зовнішніх ринках країни, гарантувати своїм громадянам споживання повноцінних продуктів харчування відповідно до прийнятих міжнародних стандартів та норм;

2) економічний – характеризує здатність держави до мобілізації внутрішніх ресурсів і агроекономічного потенціалу країни для організації виробництва сільськогосподарської продукції та забезпечення населення продовольством переважно власного виробництва і тим самим гарантувати економічну самостійність, достатню незалежність від зовнішніх ринків;

3) соціальний – визначає зайнятість населення в аграрному секторі економіки з відповідною продуктивністю праці, її оплатою, із передбаченням повного забезпечення інфраструктурними факторами функціонування сільських районів [40, с.43–45].

Подібне тлумачення сутності категорії «продовольча

безпека» знаходимо й у З. М. Ільїної. На її думку категорія «продовольча безпека» має два аспекти:

1) соціально-економічний – характеризує здатність держави гарантувати своїм громадянам споживання основних продуктів харчування відповідно до прийнятих стандартів і норм;

2) політико-економічний – характеризує здатність держави мобілізувати внутрішні ресурси для організації постачання населення переважно вітчизняним продовольством і тим самим гарантувати економічну самостійність і політичний суверенітет [35, с.78].

Отже, узагальнюючи визначені різні точки зору щодо трактування економічної сутності категорії «продовольча безпека», можна констатувати, що в традиційному розумінні вона означає:

– достатнє (із урахуванням норм раціонального споживання) забезпечення населення країни продовольством завдяки, переважно, внутрішньодержавному виробництву;

– доступність основних видів продовольства широким верствам населення;

– захист інтересів споживачів від несумлінних виробників і неякісної продукції;

– захист внутрішнього ринку від надлишкового постачання імпортних продуктів харчування;

– створення умов для виходу на зовнішні продовольчі ринки вітчизняних виробників;

– формування у державі резервів та страхових запасів продовольства.

Зважаючи на науковий аналіз тлумачень досліджуваного поняття, а також враховуючи викладені вище міркування, можна визначити термін «продовольча безпека» так: продовольча безпека – це одна із основних складових стану економіки країни, при якому всі верстви населення забезпечуються економічно

доступними якісними продуктами харчування згідно з науково обґрунтованими нормами з урахуванням платоспроможного попиту переважно за рахунок внутрішнього виробництва.

Незважаючи на високий рівень взаємозалежності і взаємодоповнюваності систем продовольчої безпеки різних ієрархічних рівнів, кожен із них характеризується специфічними особливостями, закономірностями, принципами і факторами формування. Як стверджує З. М. Ільїна, можна максимально виділити сім ієрархічних рівнів продовольчої безпеки: глобальний; субрегіональний; міжнаціональний (міждержавний); національний (державний); місцевий (регіональний); груп населення; сімейний (домашніх господарств) [35, с.75].

Найскладнішою, з огляду на місце в ієрархії рівнів, значення у досягненні продовольчої безпеки вищого (глобального) і нижчого (регіонального) ієрархічних рівнів та систему чинників формування, є національна або державна продовольча безпека. В умовах глобалізації система національної продовольчої безпеки суттєво трансформується, оскільки зазнає якісно нових зовнішніх впливів, пов'язаних із широким використанням біотехнологій в агросфері, скороченням потреби в людському капіталі, прискореним формуванням глобального ринку аграрної продукції, зміною характеру і обсягів виробництва, розподілом продовольства між країнами та регіонами планети тощо [131, с.61].

На думку М. Калінчика [37], для кожної країни національна продовольча безпека трактуватиметься по-різному. Він вважає, що для Японії з обмеженим щодо кількості населення агроресурсним потенціалом та не досить сприятливими умовами розвитку сільського господарства і в той же час із потужною фінансовою базою, сформованою завдяки продажу на світовому ринку високих технологій, досягнення продовольчої безпеки не означає необхідність дотримання принципу

1.1. Еволюція дефініції «продовольча безпека» на глобальному рівні і в Україні

самозабезпечення продовольством та послаблення імпортової залежності.

У той же час для України, яка має багатий агроресурсний потенціал, позиції щодо забезпечення населення базовими продуктами внутрішнього виробництва, є принциповими і обов'язковими при визначенні сутності національної продовольчої безпеки України.

Модель сучасної продовольчої безпеки України можна представити у наступному вигляді (рис. 1.1).

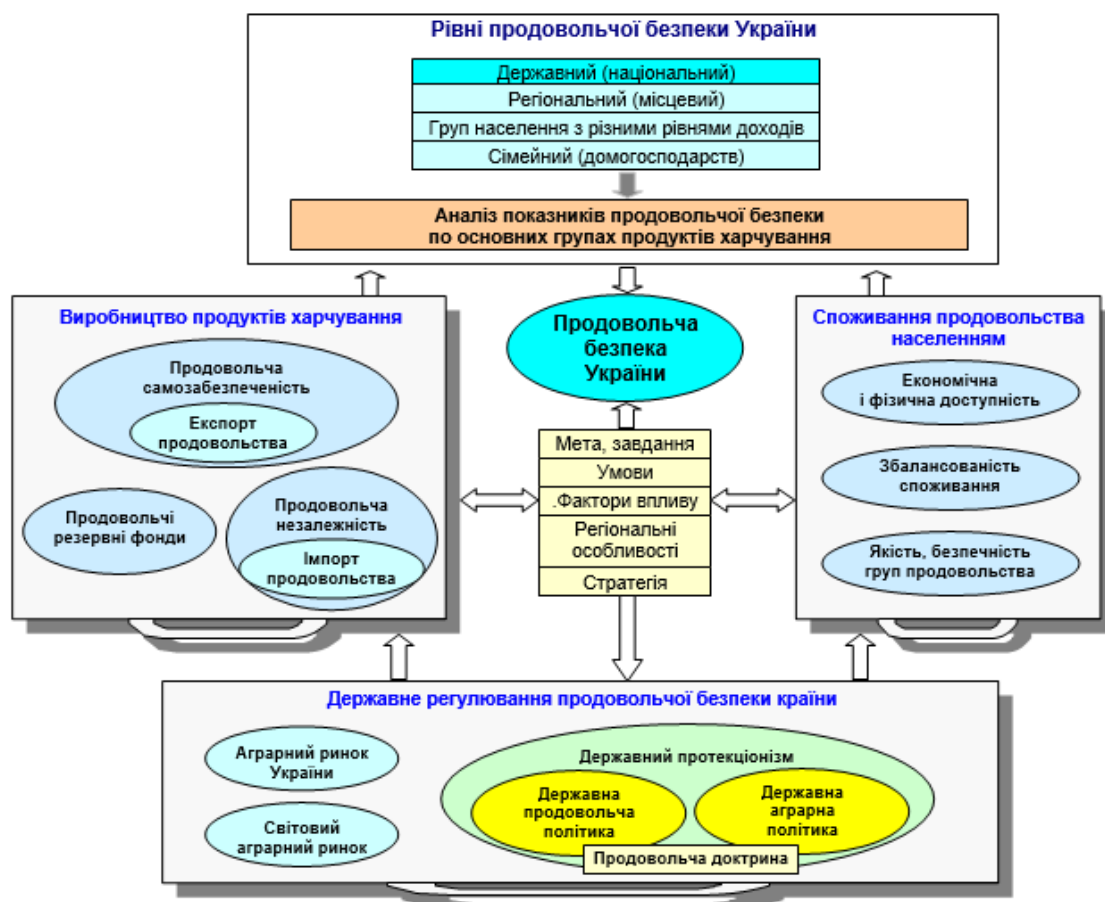


Рис. 1.1. Модель сучасної продовольчої безпеки України

Примітка. Розроблено автором із використанням матеріалів [148, с.165–170, с.259–261].

На думку М. Й. Хорунжого, в основу цієї моделі обов'язково має бути закладений державний протекціонізм самозабезпечення продовольством та як фундаментальна основа

- продовольча доктрина держави. Доктрина закладається наукою, матеріалізується у державну продовольчу політику, підкріплюється державним управлінням, реалізується суб'єктами економічних відносин та оцінюються споживачами через продовольчий добробут нації, розширене відтворення населення та його продуктивне життя, впливаючи при цьому на перебіг суспільно-економічних процесів і гарантуючи досягнення стратегічної мети держави, у тому числі і продовольчої безпеки [148, с.260–261].

Необхідно зазначити, що на тепер існує лише проект такої доктрини – «Національна доктрина реформування та розвитку агро продовольчого комплексу України» [55], яка була розроблена вченими ННЦ «Інституту аграрної економіки», доопрацьована робочою групою «Розвиток сільського господарства й земельна реформа» при Міністерстві аграрної політики та продовольства України та опублікована на офіційному порталі Міністерства [78] для широкого обговорення.

У законодавстві України станом на січень 2017 року немає спеціалізованого нормативно-правового документа, в якому були би чітко окреслені поняття, принципи, мета, завдання, суб'єкти та заходи гарантування продовольчої безпеки держави. Хоча в українському законодавстві існує ціла низка нормативно-правових актів України у сфері правового регулювання продовольчої безпеки держави, серед них можна виділили лише два Закони України, які так чи інакше стосуються продовольчої безпеки країни:

1) Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року від 18.10.2005 року № 2982-IV [119];

2) Про основи національної безпеки України від 19.06.2003 року № 964-IV [118].

Серед підзаконних актів України можна виділити:

1) Постанову Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 року № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки» [26];

2) Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 року № 806-р «Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» [125];

3) Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України», у якому наведено індикатори та порогові значення індикаторів стану продовольчої безпеки України [111].

Виходячи з визначення суті терміну «продовольча безпека», її основною метою є створення умов соціального та економічного доступу кожного громадянина країни до продуктів харчування на тепер і у довгостроковій перспективі.

Аналіз означених вище основних нормативно-правових актів України у сфері правового регулювання продовольчої безпеки держави дає нам підстави сформулювати її основні завдання, якими можна вважати такі:

- гарантування економічної доступності харчових продуктів;
- дотримання високого рівня якості та безпеки харчових продуктів та сільськогосподарської сировини, з якої вони виробляються;
- динамічний розвиток усіх галузей аграрного сектору економіки держави, гарантування високого рівня їх конкурентоспроможності на міжнародному ринку продовольства;
- гарантування продовольчої незалежності країни;
- підтримання стабільності вітчизняного продовольчого ринку, у тому числі через формування стратегічних запасів основних харчових продуктів;
- здійснення активної зовнішньоекономічної діяльності;
- запобігання внутрішнім та зовнішнім загрозам національної продовольчої безпеки, мінімізація їх негативних наслідків для країни;

- формування здорового типу харчування населення [118, 119, 125].

Якщо зважати на твердження З. М. Ільїної щодо ієрархічних рівнів продовольчої безпеки [35, с.75], до об'єктів продовольчої безпеки України можна віднести людину (громадянина країни), сімейне (домашнє) господарство, регіон, державу (країну).

До суб'єктів продовольчої безпеки країни як гарантів такої безпеки, цілком справедливо можна віднести Президента України, Кабінет Міністрів України, Раду національної безпеки та оборони України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, виробників сільськогосподарської продукції та продовольства, підприємства торгівлі продуктами харчування, інші суб'єкти, діяльність яких пов'язана із формуванням продовольчої безпеки у державі: науково-дослідні установи, неурядові організації, засоби зовнішньої інформації, рекламні та маркетингові організації.

Аналіз наукових публікацій з питань продовольчої безпеки та нормативно-правових актів у сфері правового регулювання продовольчої безпеки держави дає нам підстави сформулювати основні принципи функціонування продовольчої безпеки України, до яких належать:

- інформаційне забезпечення та узгодженість дій органів державної влади щодо стану продовольчої безпеки
- економічна доступність якісних та безпечних харчових продуктів для всіх категорій населення країни згідно з медичними науково обґрунтованими нормами життєзабезпечення;
- пріоритетність доступу всіх категорій населення країни до харчових продуктів вітчизняного виробництва;
- економічна обґрунтованість загальнодержавних потреб, пов'язаних із забезпеченням країни продовольством, достатність та стабільність запасів продовольства;

- своєчасні та адекватні заходи щодо формування продовольчої безпеки реальним і потенційним, внутрішнім і зовнішнім загрозам;

- гарантування інтересів України у системі міжнародної продовольчої безпеки в умовах економічної інтеграції і глобалізації.

Огляд літературних джерел та законодавчих актів та підзаконних нормативних документів свідчить, що продовольча безпека країни є комплексним поняттям, яке містить три важливі складові: 1) кількісна складова: ступінь забезпечення поточної потреби населення країни продуктами харчування власного сільськогосподарського виробництва та залежність країни від продуктів харчування імпортного виробництва; 2) якісна складова: ступінь задоволення потреби населення країни у безпечних для здоров'я, якісних продуктах сільськогосподарського виробництва; 3) соціально-економічний аспект: зростання прибутків населення країни з метою гарантування економічного доступу всіх груп населення до продовольства згідно з науково обґрунтованими нормами життєзабезпечення.

Отже, продовольча безпека є найважливішою ланкою у ланцюзі безпечного існування соціуму, є не лише проблемою агропромислового сектору, але й макроекономічною проблемою, пов'язаною з ефективністю громадського виробництва, рівнем і диференціацією прибутків населення, безробіттям і т. д., тобто порушує багато економічних і соціальних аспектів. Але не можливо розглядати систему національної продовольчої безпеки України в сучасних умовах глобалізації економічних процесів без огляду стану світової продовольчої проблеми.

1.2. Основні чинники загострення продовольчої проблеми на планеті

У сучасному світі існує багато глобальних проблем, які тісно переплітаються між собою. Основна з них (яка безпосередньо впливає на долю людства), – це світова продовольча проблема або інакше кажучи – проблема продовольчого забезпечення населення у світі. Продовольча криза особливо актуальна для багатьох країн Африки, Азії, Латинської Америки і загрожує поширитися на інші території, у тому числі, як це не дивно, на територію України.

Неблагополучний стан із забезпеченням продовольством населення світу на тлі інших глобальних викликів останніми роками актуалізував необхідність розроблення і схвалення на міжнародному рівні нового курсу глобальної продовольчої політики.

На початку 2016 року був оприлюднений щорічний доклад трьох організацій, які працюють під егідою ООН (Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (надалі – ФАО), Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку (надалі – МФСР) і Всесвітньої продовольчої програми (надалі – ВПП)) [75], в якому наведено уточнені дані щодо кількості людей у світі, що потерпають від хронічного недоїдання. Згідно з цією доповіддю кількість жителів Землі, які потерпають від голоду, останнім часом значно зменшилася і становить близько 756 млн чоловік або трохи менше 12 % населення планети. Згідно з даними ФАО цей показник є найнижчим за останні 25 років спостережень. Порівняно з 1990–1992 рр. у 2015 році кількість тих, хто голодує у світі зменшилася на 258 млн чоловік, тільки у період між 2010–2012 і 2014–2015 рр. кількість населення планети, яке хронічно недоїдало у світі знизилося на 14 млн чоловік, або з 12,6 % світового населення до 12 % [75, 131].

Наведені у цій доповіді дані доводять, що проголошені ООН у 2000 році «Мети розвитку тисячоліття», де основною метою цієї організації визначалося скорочення вполовину рівня голоду у 2015 році порівняно із 1990–1992 рр., при планомірних зусиллях усієї світової спільноти більша частина (72 з 129) країн світу вже досягли цієї мети тисячоліття. «Якщо до 2015 року вдасться утримати середні темпи скорочення числа людей, що страждають з голоду, на досягнутому в останні 20 років рівні, число тих, що хронічно недоїдають в країнах, що розвиваються, знизиться до 12,5 %», – говорилося у доповіді ФАО «Положення справ у зв'язку з відсутністю продовольчої безпеки у світі» [135, с. 8].

«Близькість досягнення Цілей розвитку тисячоліття з питань голоду демонструє нам, що за час нашого життя ми насправді можемо перемогти голод у світі», – заявив генеральний директор ФАО Жозе Грациану та Силва у щорічній доповіді ФАО за 2015 рік [75].

Але, не зважаючи на такі досягнення світової спільноти у боротьбі із голодом, за даними Global Hunger Index, нині у багатьох країнах світу й досі зберігається високий відсоток населення, яке голодує.

На шляху до подолання скорочення масштабів голоду суспільство зіткнулося з іншою перешкодою – це зростання цін на продовольство. За даними ФАО, за останнє десятиліття світові ціни на продовольчі продукти зросли майже у півтора раза (у 2013 році – більш ніж у два рази порівняно з 2000 роком) (рис. 1.2).

Індекс цін на продовольство – це показник, який обчислюється Продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН, свідчить про зміни за місяць міжнародних цін на кошик продовольчих сировинних товарів. Він обчислюється ланцюговим методом на основі середніх значень індексів цін на п'ять товарних груп, які відображають 55

котирувань. За базисний рік для рис. 1.2 прийнято 1961 рік, для рис. 1.3 – 2009 та 2011 рр. відповідно.

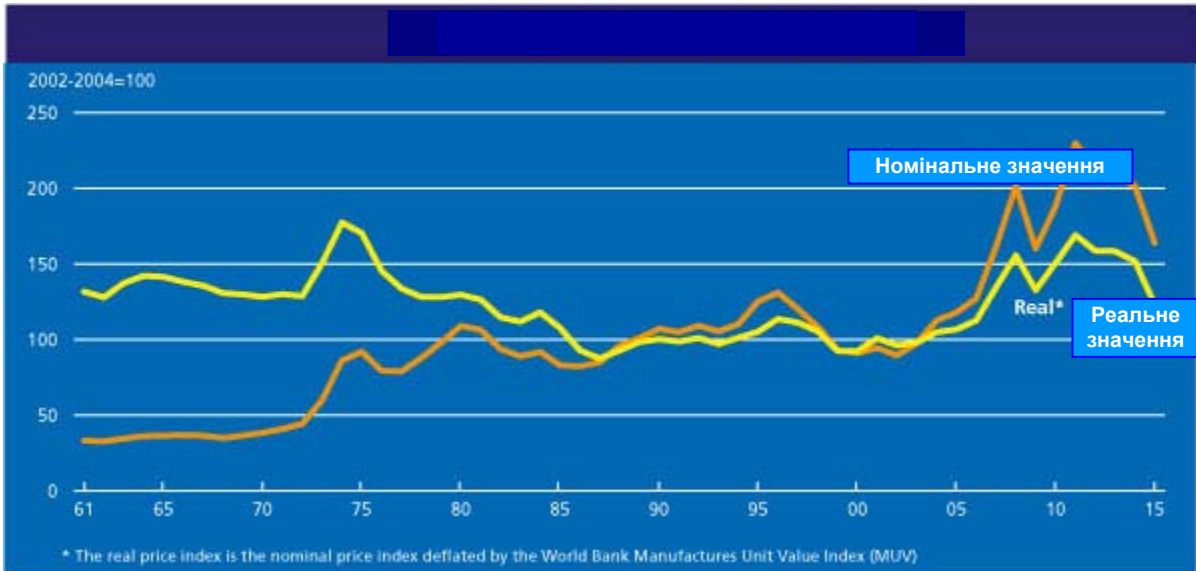


Рис. 1.2. Зміни індексу цін на продовольство за період 1961–2015 рр.

Примітка. Розроблено автором із використанням матеріалів [87].

Так, лише після світової економічної кризи 2008–2009 рр. індекс цін на продовольство зріс з 180 пунктів на кінець 2009 року до 210 пунктів на кінець 2013 року. Найбільший індекс цін на продовольство за останні шість років спостерігався у 2010–2011 роках, коли його значення досягало 227 пунктів на кінець 2010 року, а на кінець січня 2011 року – 231 пункт, це було найбільше значення цього показника за останні шість років, Але при цьому необхідно зазначити той факт, що починаючи з 2013 року спостерігалось зменшення цін на продовольство – у 2013 році до 202 пунктів, у 2014 році – до 182 пунктів, а у 2015 році ціни на продовольство суттєво знизилися до 156 пунктів на кінець року, тобто до рівня 1998 року (рис. 1.3). Але не зважаючи на те, що протягом 2014–2015 рр. ціни на продовольство дещо знизилися порівняно із цінами 2013 року, на світовому ринку

продовольства вони залишаються такими, що не дають змоги значній частині населення світу нормально харчуватися.

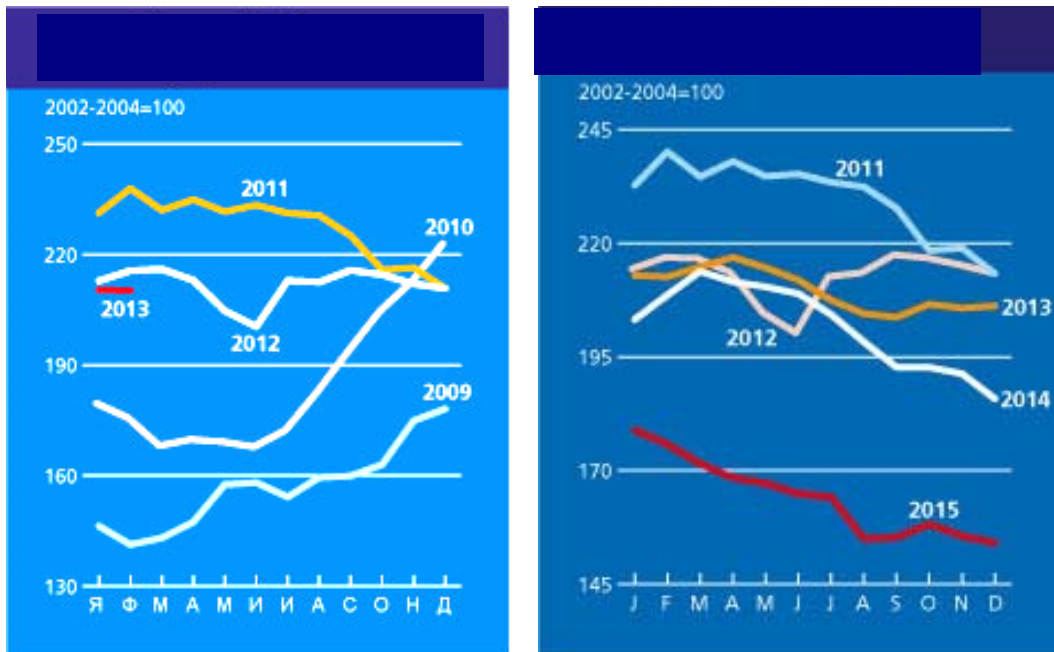


Рис. 1.3. Зміни індексу цін на продовольство за період 2009–2015 рр.

Примітка. Розроблено автором із використанням матеріалів [87].

За висновками експертів ФАО, основними причинами різкого коливання міжнародних цін на кошик продовольчих сировинних товарів впродовж шести останніх років були неврожаї зернових, наприклад у США, у 2010 році, експортна політика провідних експортерів зерна (Росії, Казахстану, Канади, Австралії, України) [87, 135, с.16].

Як стверджують експерти ФАО, зазначена світова проблема має не кон'юнктурний, а системний характер, оскільки основні фактори (рис. 1.4), які її спричинили, формувалися протягом тривалого часу.

За матеріалами дослідження виділяються 7 основних факторів, що справляють вплив на світову продовольчу проблему.

Населенню Землі було потрібно від 100 до 200 тис. років, щоб у 1800 роках досягти чисельності в 1 млрд людей. А з 1941 по 2011 рік, за матеріалами спостереження, населення зросло з 2,3 млрд до 7 млрд. Крім того, за даними французького Національного інституту демографічних досліджень, збільшення кількості земель з 6 до 7 мільярдів сталося всього за 12 років.



Рис. 1.4. Основні фактори світової продовольчої проблеми
Примітка. Розроблено автором із використанням матеріалів [135].

За такий самий термін населення у свій час зросло з 5 до 6 млрд. Якщо у 2000 році налічувалося 6,1 млрд чоловік, то, за прогнозами ФАО, у 2025 буде 8,5 млрд чоловік, у 2050 – 9 млрд осіб [135, с.16].

Експерти ФАО зазначають, що до 2050 необхідно буде подвоїти виробництво сільськогосподарської продукції. До того ж, людство перетнуло важливий рубіж – уперше за всю історію в містах житиме більше людей, ніж у сільській місцевості (рис. 1.5).

За іншою інформацією, в опублікованій у грудні 2012 р. Національною розвідувальною радою США (National Intelligence Council, NIC) доповіді «Глобальні тенденції 2030: Альтернативні світи» зазначалося, що за 20 років населення Землі збільшиться на 1,2 млрд людей і сягне цифри 8,3 млрд. На 35 % збільшиться

попит на харчі, майже вдвічі – на воду, а також на енергоносії. Деякі континенти і регіони, як-от Африка та Близький Схід, ймовірно, будуть відчувати гостру нестачу їжі та води [49].

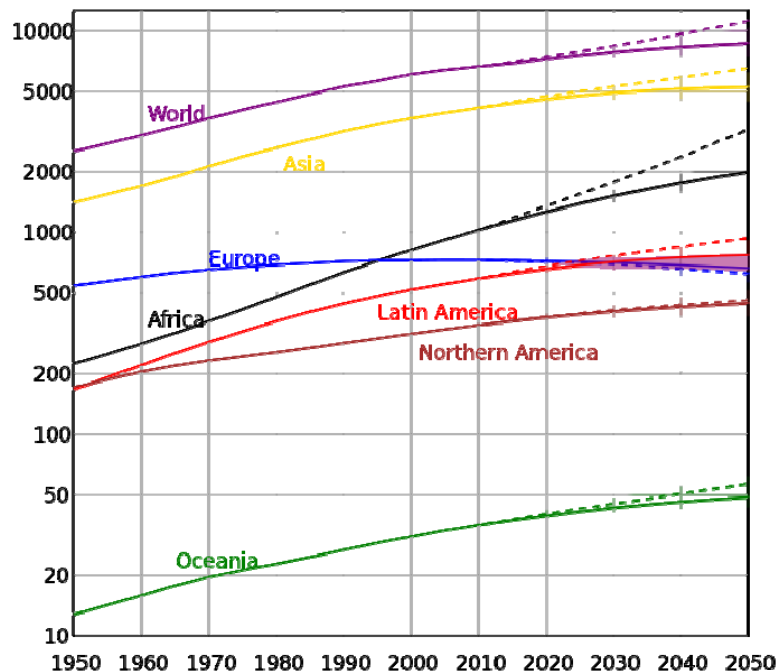


Рис. 1.5. Зміна населення різних континентів та прогноз до 2050 року

Примітка. Використано автором без змін [54].

На тепер оброблювані землі становлять близько 11 % поверхні суші планети, сінокоси і пасовища – 26 %, ліси і лісовкриті площі – 31 %, залишок поверхні суші планети – малопродуктивні і непродуктивні землі (пустелі, болота та землі у місцевостях із низькою температурою або гірські землі) та забудовані землі (населені пункти, промислові зони, транспортні лінії). Земля щороку втрачає від 5 до 10 млн га сільськогосподарських угідь через погіршення навколишнього природного середовища. Так, за останні 55 років (1960–2015 рр.) у світовому масштабі втрачено майже 20 % сільськогосподарських угідь, 20 % тропічних лісів, що сприяло розвитку ерозії

грунтів. Щороку у світі внаслідок ерозії землі із сільськогосподарського обігу виводиться 6–7 млн га, а через заболочування, засолення – ще 1,5 млн га.

Порівняно із 70-ми роками на кінець 2015 року кількість сільськогосподарських земель у розрахунку на одну людину скоротилася від 1,2 до 0,7 га, ріллі - від 0,38 до 0,19 га. За даними експертів ФАО, у 2015 році, з тої причини, що населення Землі продовжує зростати, а площа сільськогосподарських земель продовжує зменшуватися за означеними вище причинами, кількість сільськогосподарських земель у розрахунку на одну людину у середньому становила 0,45 га, ріллі – усього 0,16 га. Продуктивних, придатних до обробітку земель, які можна було б долучити до сільськогосподарського виробництва, у світі вже практично не залишилося. Усього, за розрахунками ФАО, за 45 років (1970– 2015 рр.) людством вже втрачено понад 2 млрд га колись продуктивних сільськогосподарських земель. Крім того, стрімкий розвиток промисловості та ринку нерухомості «забирає» додаткові 19,5 млн га [144].

Основними причинами зменшення пропозиції аграрної сировини на міжнародному ринку продовольства, що супроводжувалося зростанням цін на основні продукти харчування на міжнародному продовольчому ринку до квітня 2014 року, було:

- поступове зменшення обсягів дотування фермерам в економічно розвинутих країнах, що призвело до їх переходу на вирощування культур для виробництва біопалива. Це зумовлено як вищою рентабельністю цього напряму сільгоспвиробництва, так і активним розвитком галузі виробництва біопалива і її дотаційним характером;

- значне підвищення цін на енергоносії (з 40 дол. США у 2005 році до 105 дол. США за барель нафти станом на квітень 2014 року), що також було причиною зростання посівних площ сільськогосподарських земель під технічні культури для

виробництва біопалива внаслідок зменшення посівних площ під продовольчими кормовими культурами у ці роки. Не зважаючи на зниження цін на нафту на світовому ринку у 2014–2015 рр. до 35 дол. США за барель станом на кінець 2015 року, негативна тенденція протягом цих двох років суттєво не змінилася.

Основними причинами різкого збільшення посівних площ сільськогосподарських земель під кормові культури для виробництва біопалива є зменшення дотацій держав світу на підтримку власного виробника та значне підвищення цін на енергоресурси.

Розширення посівних площ під сільськогосподарські культури, з яких вироблятимуть біопаливо, пропорційно призводить до скорочення посівних площ (рис. 1.6), які використовують для виробництва основних продуктів харчування (пшениця, жито, гречка, рис), внаслідок цього пропозиція останніх зменшується, що призводить до зростання цін.

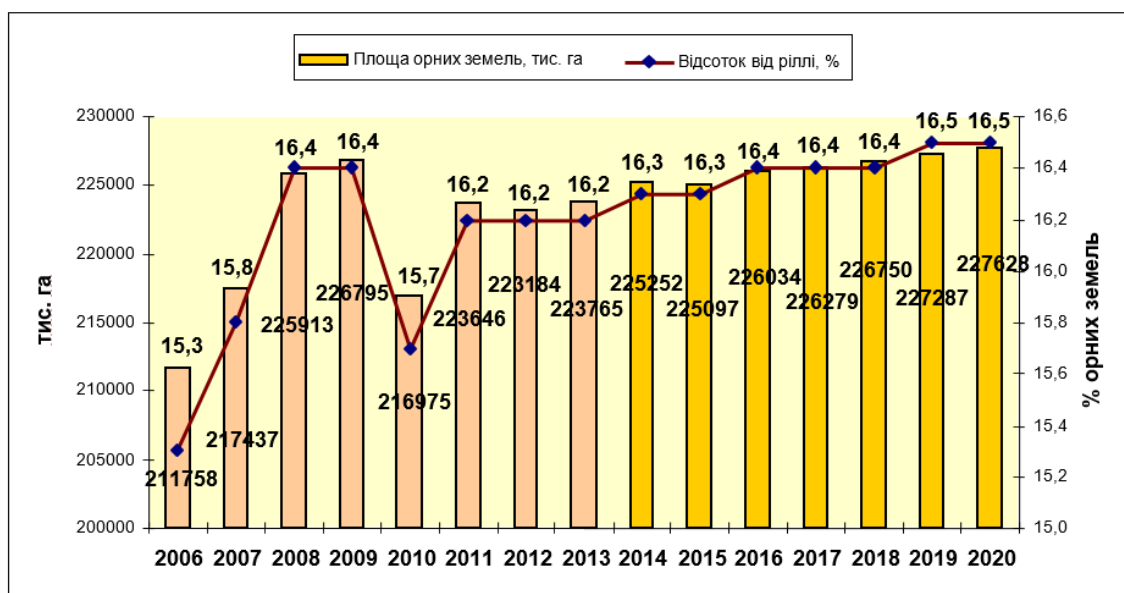


Рис. 1.6. Площа орних земель у світі, які використовуються для вирощування сировинних культур під біопаливо

Примітка. Розроблено автором із використанням матеріалів [170].

За даними ФАО, до 2018 р. для виробництва біопалива у світі споживатиметься до 20 % сільськогосподарської продукції

(рис. 1.6), у т.ч. до 100 млн тонн зернових культур, а за оцінкою Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), посівні площі для виробництва біомаси у найближчі 20 років зростуть у 3 рази [144, 170].

На сьогодні значне субсидування на вирощування зернових для виробництва біопалива проводиться урядами США та ЄС, який є другим у світі регіоном за імпортом ріпаку (його частка в структурі світового імпорту у 2011 р. складала 21 %), де у перспективі передбачається відведення від 4 до 13 % площ сільсько-господарських угідь на виробництво сировини для біопалива.

За висновками експертів ФАО, до 2020 р. світове виробництво біопалива за рік зросте до 120 млрд л, в ЄС до 2020 р. внаслідок виробництва біопалива планується забезпечити більше 10 % потреби відповідного ринку, а у США скоротити протягом 10 років імпорт нафти на 15 %, завдяки чому вже у 2017 році споживання біопалива планується збільшити до 35 млрд галонів на рік [52].

Україна є одним з експортерів біопалива (ріпаку) в країни ЄС. Ще у грудні 2006 року в Україні була затверджена «Програма розвитку виробництва біодизельного палива». Україна посідає третє місце у світовому експорті ріпаку після Канади і Австралії. Її постачання складають 13–15 % щорічних об'ємів. Згідно з останнім звітом аналітиків USDA, потреби ріпаку у світі у 2011/13 рр. становили близько 60,5 млн тонн. Практично всі об'єми вирощуваного в Україні ріпаку експортуються в країни ЄС, оскільки це основний ринок перероблення культури на біодизельне паливо [52].

На сьогоднішній день спостерігається збільшення попиту на харчові продукти у Індії та Китаї. Це пояснюється значним рівнем зростання економіки цих країн, а отже, збільшенням доходів населення та його споживчого попиту.

В опублікованій на початку листопада 2012 р. доповіді Організації економічного співробітництва та розвитку «Погляд

на 2060 р.: довгострокові перспективи світового економічного зростання» зазначається, що у 2012 р. ВВП Китаю перевищило ВВП країн ЄС. Згідно з прогнозом, Китай може наздогнати за цим показником Сполучені Штати вже у 2016 році, а до 2030 року сумарний ВВП Китаю та Індії виявиться більше ніж ВВП США, країн ЄС та Японії разом узятих.

За іншою інформацією, у вже відомій нам доповіді Національного управління розвідки (надалі – НІС) США «Глобальні тенденції 2030: Альтернативні світи» зазначалося, що до 2030 р. Китай позбавить США статусу найбільшої економіки світу. У тій же доповіді наголошувалося, що через 18 років можливості країн Азії впливати на перебіг подій у світі перевищать сукупний потенціал США і Євросоюзу. До збільшення впливовості азіатських країн, на думку експертів НІС, призведе зростання чисельності населення, обсягу ВВП, витрат на утримання та оснащення армій, а також інвестицій у високі технології [49].

За даними експертів Міжнародного валютного фонду, вже у 2014 році економіка Китаю обійшла американську економіку при перерахунку ВВП за паритетом купівельної спроможності, що враховує різницю цін на основні товари широкого вжитку. Так, на кінець 2014 року ВВП Китаю за цим показником становив 17,6 трлн дол. США проти 17,6 трлн дол. США ВВП США. За традиційною оцінкою ВВП (у дол. США за поточним курсом) експертами Міжнародного валютного фонду на кінець 2014 року ВВП Китаю за цим показником ще відстає від ВВП США – 10,4 млрд дол. США проти 17,4 млрд дол. США [134].

Зниження рівня світових запасів продовольства, насамперед зернових, які, за даними ФАО [84], до 2010–2012 рр. мали негативну тенденцію до скорочення, були тим фактором, який суттєво впливав на загострення світової продовольчої проблеми в ці роки. Так, якщо у 2009 році світові запаси пшениці становили 199,1 млн т, то починаючи з 2010 року ці запаси мали

негативну тенденцію до зниження, у 2012 році вони знизилися до рекордної відмітки за останні 4 роки – 177,2 млн т (рис. 1.7). Навіть у США, найбільшому експортері пшениці (18 % від світового експорту пшениці у 2009–2010 рр.), через найсильнішу з 1956 р. посуху у 2010 році запаси пшениці виявилися на найнижчому за останні 54 роки рівні [87].

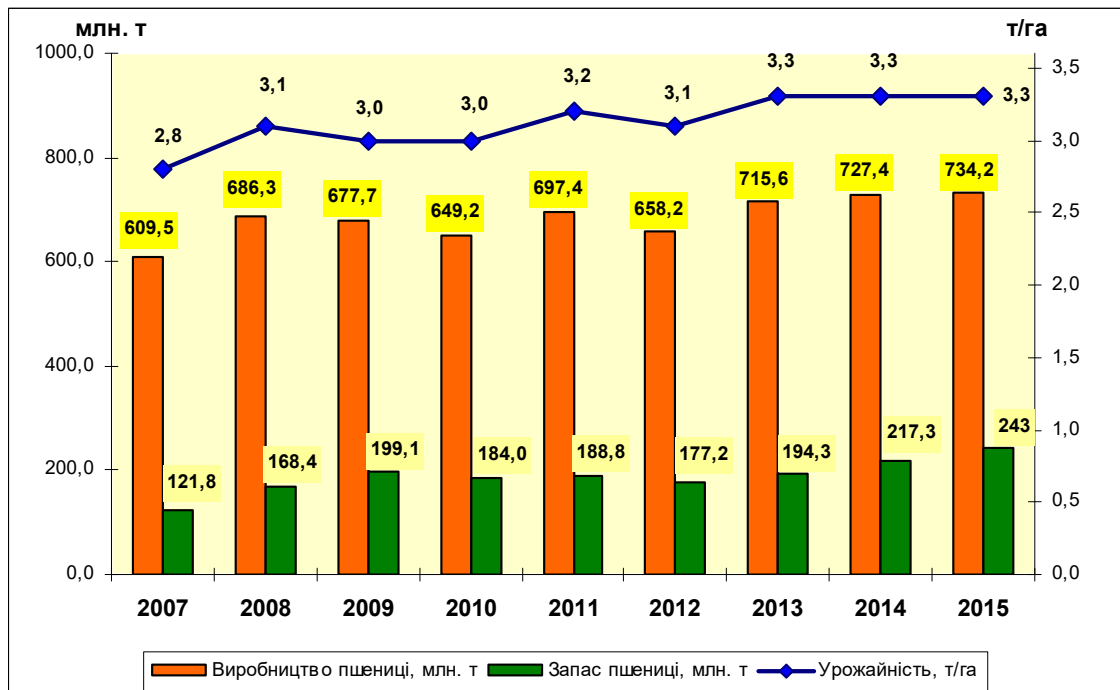


Рис. 1.7. Динаміка світового виробництва та запасів пшениці у 2007–2015 рр., млн т

Примітка. Розроблено автором із використанням матеріалів [51].

Але, як свідчать статистичні дані ФАО [86], починаючи з 2013 року завдяки зростанню обсягів виробництва пшениці у світі (з 658,2 млн т у 2012 році до 734,2 млн т у 2015 році) вони мають сталу тенденцію до зростання – з 177,2 млн т у 2012 році до 243 млн т у 2015 році. Збільшенню виробництва пшениці у світі останні три роки сприяло утримання врожайності на відносно високому рівні (не нижче 3,3 т/га) та зростання загальної площі у світі до збирання культури. Так, лише у 2015 році вона збільшилася порівняно з попереднім 2014 роком на 2,3 млн га та досягла майже 225 млн га [51]. Така тенденція за останні

три роки свідчить, що проблема зниження рівня світових запасів продовольства, у разі збереження позитивної динаміки зростання їх виробництва у перспективі, може із часом втратити свою гостроту, але через погіршення кліматичних умов у глобальному масштабі, вона ще довго буде залишатися основним фактором світової продовольчої проблеми.

Окрім того, основним стримуючим фактором зростання виробництва зернових у світі залишається відносно невелика середньосвітова продуктивність сільськогосподарського виробництва. Як свідчать дані ФАО, за останні 8 років урожайність зернових у світі зростає всього на 3 ц/га, тоді як за розрахунками експертів цієї світової організації, зростання урожайності у світі у середньому на 5 центнерів з гектара може дати 200 млн т додаткового виробництва зернових на рік.

За даними Консультативної групи з міжнародних сільськогосподарських досліджень (CGIAR), що керує проектом дослідження впливу зміни клімату на сільське господарство «Зміна клімату, сільське господарство і продовольча безпека» (CCAFS) при глобальному потеплінні знизяться врожаї всіх трьох головних культур світу: кукурудзи, рису і пшениці. Так, до 2050 року світове виробництво пшениці може зменшитися на 13 %, зрошуваного рису – на 15 %, кукурудзи – 10–20 %. Зменшення виробництва зернових призведе до зростання їх вартості, відповідно, призведе до збільшення цін на м'ясо. Взагалі, зміни клімату можуть знизити врожайність більш ніж на 20 % у багатьох країнах, що розвиваються [47]. Так, з високою ймовірністю слід очікувати так звані «географічні зсуви», тобто поступове переміщення географічних поясів, що означає кардинальні зміни клімату певної місцевості і спеціалізацію сільськогосподарського виробництва. Наприклад, згідно з прогнозом англійського Інституту Уокера з питань дослідження кліматичних систем, глобальне потепління призведе до збільшення сільськогосподарського виробництва у північних

регіонах Європи і розширення асортименту вирощуваних культур. Згідно із звітом Міжнародного центру удосконалення кукурудзи і пшениці (Мексика), у 2050 році погодні умови для виробництва пшениці стануть більш сприятливими у Канаді і на Алясці (США), тобто «пшеничний пояс» переміститься на 10 градусів північніше [25].

Отже, аналіз наукових публікацій та офіційних документальних джерел щодо причин існування глобальної проблеми продовольчого забезпечення планети дає нам підстави стверджувати, що нині проблема забезпечення продовольством набула глобального характеру і для багатьох країн буде й надалі залишатися сильним аргументом, що визначає політико-економічну залежність країн від країн-постачальників продовольства, чим буде помітно послаблювати їх продовольчу безпеку.

Щодо України, то наша країна навіть не розглядається експертами ФАО як країна, де навіть теоретично можуть бути люди, що потерпають від нестачі харчування. Очевидно, що Україна, маючи потужний аграрний потенціал, вже будучи одним із провідних експортерів зерна (разом із Росією й Казахстаном вирощують близько третини світового обсягу зернових), безперечно, не може стояти осторонь розв'язання продовольчої проблеми цивілізаційного характеру. За період продовольчої кризи 2008–2009 рр. в Україні навіть поширилися твердження представників влади, деяких науковців щодо набуття шансу перетворитися на найбільшого світового постачальника продовольства. Саме тому постає потреба проаналізувати сучасний стан продовольчої безпеки України у контексті саме світової продовольчої проблеми з метою відшукати відповіді на питання: чи зможе Україна, маючи відповідний стан цієї безпеки, гарантувати населенню країни структурно-раціональне та якісно-безпечне продовольство в умовах загострення світової продовольчої проблеми.

1.3. Місце якості продуктів харчування у системі продовольчої безпеки

Дослідження сутності поняття «продовольча безпека» свідчить, що основна більшість учених-дослідників недостатньо повно приділяють увагу цьому питанню, визначенню місця та значенню якості продуктів харчування у його визначенні, та й не включають належним чином якість продуктів харчування до складових продовольчої безпеки. Під час дослідження причин існування світової продовольчої проблеми встановлено, що в умовах існування цієї глобальної проблеми людства вже недостатньо забезпечити населення світу певною кількістю продуктів харчування згідно з медично-рекомендованими нормами. Актуальним є питання їх якості та безпечності для здоров'я людства, тобто повноцінне харчування має не тільки задовольняти фізіологічні потреби організму людини у харчових речовинах і енергії, а й виконувати профілактичні та лікувальні функції, захищати від несприятливих умов довкілля.

Наявність безпечної їжі сприяє зміцненню здоров'я людей і є одним із основних прав людини. Безпечна їжа покращує стан здоров'я, підвищує продуктивність праці і забезпечує ефективну базу розвитку і скорочення масштабів злиднів. На сьогоднішній день людей в усьому світі серйозно турбує небезпека для здоров'я, яка пов'язана із патогенними мікробами і потенційно небезпечними хімічними речовинами, які містяться у продуктах харчування. Слід зазначити, що $1/3$ населення розвинених країн щорічно страждають від хвороб харчового походження, тоді як в країнах, що розвиваються ця проблема є ще складнішою. Так, хвороби харчового походження і діарея, що передаються із водою, є основними причинами виникнення хвороб і смертності у країнах «третього світу». Від них щорічно помирає 2,2 млн. осіб, із яких більшість – діти. Діарея є найбільш розповсюдженим симптомом хвороб харчового походження, проте є й інші

серйозні наслідки, у тому числі відмова роботи нирок і печінки, порушення функції головного мозку і нервової системи та смерть. Довготривалі ускладнення, що є результатом тяжких хвороб харчового походження носять форму реактивного артрити і паралічі [21, С.5].

До основних причин загострення проблеми безпеки продуктів харчування на поч. ХХІ ст. [1, С.7]:

1) *глобалізація торгівлі продовольчими товарами*. Продукти харчування та корми перевозяться на досить великі відстані, що дозволяє хворобам швидко розповсюджуватись по всьому світу. Так, під час останньої кризи понад 1,5 тис. фірм у Європі отримували корми, які містили діоксин із одного джерела постачання протягом 2-х тижнів. Як результат, харчові продукти, що були отримані від тварин, яким давали заражений корм, протягом декількох тижнів надходили на ринки всіх континентів світу. Наслідки впливу діоксину із цього джерела на здоров'я людей будуть встановлені через багато років медичних досліджень;

2) *зростання урбанізації*. Підвищення добробуту і міський спосіб життя призводить до того, що люди вимушені харчуватись за межами дому. У країнах, що розвиваються їжа досить часто готується вуличними продавцями. Загроза тут виникає у першу чергу, через можливе порушення умов зберігання (відсутність холодильного устаткування), не проведення належного санітарного контролю і низький рівень гігієни. У розвинених державах до 50% коштів, які витрачаються на харчування, можуть витрачатись на їжу, що приготовлена не у домашніх умовах. В результаті єдине джерело зараження хворобою може спричиняти регіональні та глобальні наслідки;

3) *недостатній доступ до чистої питної води*. Забруднення навколишнього природного середовища внаслідок відходів промисловості і життєдіяльності людини призводить до зменшення запасів джерельної і безпечної для здоров'я води;

4) *хімізація сільськогосподарського виробництва*. Передбачає застосування з метою збільшення обсягів виробництва продовольства мінеральних добрив, засобів захисту рослин від шкідників, хвороб та бур'янів (пестициди, інсектициди і гербіциди), що веде до забруднення як ґрунтів, води та продуктів харчування.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів» [100] харчовий продукт (їжа) – це будь-яка речовина або продукт (сирий, включаючи сільськогосподарську продукцію, необроблений, напівоброблений або оброблений), призначений для споживання людиною. Сільськогосподарською продукцією є сільськогосподарські харчові продукти тваринного і рослинного походження, що призначені для споживання людиною у сирому або переробленому вигляді як інгредієнти для їжі. Основними характеристиками харчових продуктів є їх безпечність та якість.

Нині якість та безпечність продуктів харчування є національною ідеєю всіх розвинутих країн світу. Саме високі вимоги до якості та безпечності продуктів харчування та дотримання їх виробниками гарантує домінування продукції розвинутих країн на світовому ринку продовольства, економічну та продовольчу безпеку, конкурентоздатність і має провідне значення на світовому ринку продовольства.

Моніторинг досліджень відомих зарубіжних та вітчизняних дослідників цього питання свідчить, що в економічній літературі бракує спеціальних досліджень проблем якості продуктів харчування як однієї із складових продовольчої безпеки країни. Але при цьому основна більшість науковців притримується такої думки, що між такими критеріями оцінки продуктів харчування, як їх безпечність та якість, існує тісний зв'язок, а проблема доступності продовольства для населення у межах продовольчої безпеки є тісно пов'язаною з його якістю.

Дослідження питання оцінки продуктів харчування відомими вченими-економістами за таким критерієм, як якість, свідчить, що якість сільськогосподарської продукції є певною сукупністю поживних властивостей.

Так, В. Ф. Опришко визначає якість продукції як категорію, суть якої полягає у сукупності відповідних споживчих властивостей, що законодавчо закріплені у стандартах, технічних умовах, еталонах. М. І. Житеров розглядає якість сільськогосподарської продукції як сукупність поживних властивостей, створених у ході виробництва за визначеними стандартами, збереження цих властивостей під час зберігання транспортування і реалізації. В. Н. Петрина визначає якість сільськогосподарської продукції як сукупність нормованих ознак продукції, які характеризують її токсикологічну безпеку і придатні задовольняти потреби людей в їжі. Тобто більшість учених погоджуються з думкою, якість та безпека продовольчої сировини, харчових продуктів, насамперед дитячих, має бути під повним контролем державних органів, що відповідають за певний рівень їх безпечності для споживання людиною або, інакше кажучи, за відсутність загрози їх шкідливого впливу на організм людини. Саме тому, виходячи із зазначеного, проблема продовольчої безпеки країни не може бути вирішеною без акцентування уваги на відповідності сільськогосподарської продукції якісному критерію [48, с.211].

Тобто неякісна продукція харчування, навіть за доступними для більшості населення країни цінами, навіть в достатній її кількості згідно з медично-рекомендованими нормами, не може гарантувати продовольчу безпеку країни, тому якість продуктів харчування є одним із основних аспектів цієї проблеми.

Отже, матеріали наукових публікацій дають підстави стверджувати, що вирішення проблеми продовольчої безпеки

країни неможливе без гарантування якості харчових продуктів, адже від неї значною мірою залежить життя і здоров'я людей.

У Законі України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 року № 771/97-ВР якість харчового продукту визначається як ступінь досконалості властивостей та характерних рис харчового продукту, які здатні задовольнити потреби (вимоги) та побажання тих, хто споживає або використовує цей харчовий продукт [100].

У Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» від 22.07.2014 року № 1602-VII визначення якості харчового продукту відсутнє. Натомість існує поняття безпечного харчового продукту, як продукту, який не справляє шкідливого впливу на здоров'я людини [102].

Ідентифікація показників якості продукції показникам діючих стандартів нерідко свідчить про зниження поживної цінності харчових продуктів і перевищення максимального вмісту забруднюючої речовини у продукті, що не дозволяє віднести його до класу безпечної продукції. У свою чергу, безпечний харчовий продукт – це харчовий продукт, який не створює шкідливого впливу на здоров'я людини безпосередньо чи опосередковано за умов його виробництва та обігу з дотриманням вимог санітарних заходів та споживання за призначенням. Тобто небезпечний харчовий продукт – це продукт, показники якості та споживчі властивості якого не відповідають вимогам нормативних документів і/або містить небезпечний фактор (хімічний, фізичний, біологічний), що може негативно впливати через харчування на здоров'я людини. Так, за даними спеціалістів Міністерства охорони здоров'я України до 80 % шкідливих речовин надходить до організму людини з їжею та напоями. Саме тому експерти Всесвітнього банку вважають, що якість продовольства і води належать до найважливіших загроз національній безпеці країн [132, с.2].

Якість як економічна категорія відображає сукупність властивостей продукції, що зумовлюють міру її придатності задовольняти потреби людини відповідно до свого призначення [142].

Якість продуктів харчування – широке та складне поняття, основними показниками якого є безпечність продукції, її харчова, біологічна, енергетична цінність та органолептичні властивості.

Нині вирішення проблеми національної продовольчої безпеки країни неможливе без забезпечення належної якості харчових продуктів, адже від якості продуктів харчування значною мірою залежить життя і здоров'я людей. Неякісна продовольча продукція, навіть за доступними для більшості населення країни цінами та у достатній її кількості, згідно з рекомендованими медичними нормами, не може гарантувати продовольчу безпеку країни.

Саме тому слід розглядати наявність якісних харчових продуктів на внутрішньому продовольчому ринку основою забезпечення якісного харчування населення та продовольчої безпеки держави (рис. 1.8).



Рис. 1.8. Якість харчових продуктів в системі національної продовольчої проблеми

Примітка. Розроблено автором

До показників безпечності харчових продуктів належать гігієнічні та токсикологічні показники, які визначають наявність мікотоксинів, чужорідних сполук та харчових добавок.

Харчова цінність продукту визначається масовою часткою білків, жирів, вуглеводів та вологи (сухих речовин), а також вмістом мінеральних речовин і вітамінів, біологічна – рівнем їх засвоєння, енергетична – кількістю енергії, що вивільняється в організмі людини із харчових продуктів.

Органолептичні властивості продукції визначаються безпосередньо за допомогою органів відчуттів людини. До органолептичних показників, загальних для характеристики майже всіх харчових продуктів, належать зовнішній вигляд, смак, запах, консистенція та колір.

Проблема забезпечення населення якісними харчовими продуктами багатогранна, а її вирішення ґрунтується на політичних, соціальних, економічних, науково-технічних, екологічних, національних та організаційних засадах (рис. 1.9).

Економічні засади полягають у підвищенні ефективності економіки країни, платоспроможного попиту населення та конкурентоспроможності продукції як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, а також у веденні сприятливої для споживачів цінової політики щодо вітчизняних продуктів харчування та імпортованих.

Організаційні засади виявляють залежність підвищення якості харчових продуктів на внутрішньому продовольчому ринку від нормативно-правового регулювання державою систем стандартизації, сертифікації, метрології та контролю за якістю.

Вимоги до якості продуктів харчування встановлені національними стандартами різних країн й можуть значно різнитися. Але проблема якості харчових продуктів є першочерговою для всіх країн, так як тільки якісна продукція є конкурентоспроможною як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.



Рис. 1.9. Організаційно-економічні засади забезпечення якості харчових продуктів

Примітка. Розроблено автором

Якість харчового продукту формується зусиллями галузей агропромислового комплексу, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, її переробкою, зберіганням і реалізацією, визначається в основному хімічними, фізичними і біохімічними показниками. Досягнення необхідної якості продуктів харчування потребує відповідних умов виробництва, врахування впливу різних факторів на забезпечення та поліпшення якості, а отже і на продовольчу безпеку.

Фахівці вважають, що на якість і безпечність продукції сільськогосподарського виробництва впливають такі чинники, що являють собою суттєву загрозу продовольчій безпеці країни:

- інтенсифікація аграрного виробництва, зростання антропогенного і техногенного навантаження на природне середовище, що призводить до зниження якості сільськогосподарської сировини (її некондиційності), забрудненості харчових продуктів такими шкідливими речовинами, як нітрати, пестициди, важкі і рідкісні метали, антибактеріальні препарати та радіонукліди;
- порушення технологій вирощування сільськогосподарських культур;
- недостатня і застаріла матеріальна технічна база, що не тільки знижує якість сільськогосподарської продукції, але і збільшує її втрати;
- використання у тваринництві антибіотиків і гормональних препаратів, виробництво трансгенних культур і використання трансгенних кормів, які шкідливо впливають на здоров'я людей.
- вплив природних умов (засухи, повені, сезонність виробництва) [132, с. 3].

Загрозою для продовольчої безпеки залишається проблема забезпечення підприємств харчової промисловості екологічно чистою сировиною (насамперед продуктів дитячого харчування) та організація належного контролю за якістю і безпечністю сировини, що надходить на переробку.

Розвиток цукрової, крохмале-патокової, плодоовочеконсервної, олійно-жирової, м'ясної, молочної, рибної безпосередньо залежить від сільського господарства – головного постачальника сировини. Ряд досліджень експертів Науково-дослідного Центру Незалежних Споживчих Експертиз «ТЕСТ» свідчить, що протягом останніх років має місце системна

тенденція зниження якості сировини, яка постачається на переробку. За їх висновками однією із причин скорочення надходження сільськогосподарської сировини та зниження її якості є розрив сталих зв'язків між сільськогосподарськими і переробними підприємствами. Так, вони стверджують, що зниження цукристості цукрових буряків, олійності насіння соняшнику, вмісту крохмалю у картоплі, білка та жиру у молоці, сухих речовин у овочах, досить негативно впливає на якість готової продукції, яка потрапляє до споживачів [68].

Основною загрозою продовольчій безпеці за такою складовою, як якість та безпечність продуктів харчування, нині є наявність на українському ринку дешевих, але екологічно небезпечних продуктів харчування, які містять харчові добавки, генетично модифіковані продукти та гормони.

Харчові добавки – це дозволені Міністерством охорони здоров'я України хімічні речовини та природні сполуки, які окремо не вживаються як харчові продукти або компоненти їжі, але які спеціально додають до харчових продуктів з технологічних міркувань на різних етапах виробництва, збереження, транспортування для поліпшення або полегшення виробничого процесу (деяких його операцій), збільшення стійкості продукту до різних видів псування, збереження структури та зовнішнього вигляду продукту або навмисної зміни органолептичних властивостей [98].

До харчових добавок належать речовини, які:

- поліпшують зовнішній вигляд продуктів (барвники, освітлювачі, стабілізатори, загусники та ін.); подовжують термін зберігання продуктів (консерванти, вологоутримувачі, інгібітори, антиоксиданти, плівкостворювачі);
- змінюють фізичні властивості продуктів (поверхнево-активні речовини);

- поліпшують смак і аромат (ароматичні речовини, підсилювачі смаку і аромату, підсолоджувачі та ін.);
- підвищують харчову цінність продуктів (вітаміни, мікроелементи, біологічно активні речовини).

В Україні використання харчових добавок регулюється Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку харчових добавок, дозволених для використання у харчових продуктах» від 04.01.1999 року № 12 [113]. Із 480 добавок, які були досліджені в Україні, цієї Постановою дозволено використовувати 371 харчову добавку, 105 – не отримали такого дозволу, а 4 (E121, E123, E239 та E240) – категорично заборонені для використання в країні. Харчові добавки мають забезпечувати безпечність харчових продуктів при збереженні їх високої якості і не повинні використовуватися для приховування низької якості продукції.

Вже досить тривалий час на товарних ринках України реалізується сільськогосподарська продукція, яка містить генетично модифіковані організми (надалі – ГМО). ГМО – результат застосування генної інженерії, що дає змогу вбудовувати гени і сегменти ДНК з одного організму в інший з метою досягнення бажаних властивостей.

Серед фахівців точиться дискусія щодо обов'язковості інформування споживачів про наявність у продуктах генетично модифікованих організмів, дія яких на організм людини ще не до кінця досліджені. Однак учені застерігають, що вживання харчових продуктів, які містять ГМО може призвести до появи алергічних реакцій, зниження імунітету, та порушення обміну речовин.

В Україні для запобігання потенційно небезпечних наслідків вживання продукції із застосуванням ГМО і з метою гармонізації законодавства України з нормами Європейського Союзу прийняті Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та

використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 року № 1103-V [105]. Згідно з цим Законом ввезення і реалізація харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми у кількості понад 0,9 %, здійснюються за наявності відповідного маркування із визначенням якісного складу таких продуктів. Проте на жаль, ці нормативні акти не виконуються повною мірою, а носять більш декларативний характер, а також слід констатувати, що наявна технічна база, яка дає змогу проводити експертизу продуктів харчування на наявність у їх складі ГМО ще явно недостатня [132, с. 5–6].

З метою удосконалення законодавства у сфері безпечності та якості харчових продуктів, гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародним, у сфері виробництва харчових продуктів створено Національну комісію України з Кодексу Аліментаріус, основним завданням якої є аналіз міжнародного та вітчизняного законодавства, розроблення пропозицій щодо його удосконалення у сфері безпечності та якості харчових продуктів [156, с. 3].

У зв'язку із зростанням обсягів споживання та насиченістю ринку продуктами харчування, гострою проблемою нині залишається надходження до торговельної мережі значної кількості неякісних, фальсифікованих та небезпечних для здоров'я продуктів харчування. Ця проблема вперше гостро постала під час Великої промислової революції у Європі, коли, у зв'язку із значною концентрацією робітників на промислових підприємствах Західної Європи, навмисно підроблялися харчові продукти. Реакцією на це стало проведення інтенсивних досліджень, особливо у Німеччині, спрямованих на викриття фальсифікації харчових продуктів. Ще у середині ХХ століття А. В. Рейслером і А. І. Штенбергом було видано першу книгу з експертизи харчових продуктів, у якій обґрунтовано методику та основні етапи проведення харчової експертизи, правила виймки проб харчових продуктів, проведення комплексу

лабораторних досліджень та оформлення акта експертизи з висновками [6, с. 57].

Складність ідентифікації продуктів харчування полягає в тому, що у більшості випадків відсутні або не дуже надійні критерії її оцінки. За висновками фахівців Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів майже неможливо встановити ідентичність пшеничного борошна вищого ґатунку, виготовленого одним хлібозаводом, але різними змінами та (або) виготовленого із борошна, одержаного від різних постачальників [71]. Так, за кордоном за вимогами Міжнародної організації стандартів (ISO) намагаються вносити у маркування більшості харчових продуктів певну інформацію про їх приналежність до конкретної товарної партії. В Україні маркування, яке ідентифікує конкретну товарну партію, за даними фахівців Української лабораторії якості і безпеки продукції АПК НУБіП, використовується для продукції лише консервної промисловості (консерви, пресерви) [85].

За висновками фахівців Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів, в Україні близько 80 % харчової продукції фальсифіковано за одним або кількома показниками. Найпоширенішою є асортиментна фальсифікація, тобто підроблення, яка здійснюється шляхом повної або часткової заміни харчового продукту його замінником іншого виду або найменування із збереженням подібності однієї або кількох його характерних ознак.

Серед асортиментної фальсифікації найпоширенішими є: часткова заміна водою, додавання до харчового продукту низькоякісного замінника і повна заміна натурального продукту імітатором. Замінники, які використовують у разі асортиментної фальсифікації, бувають харчовими – це дешевші, меншої цінності харчові продукти, але подібні до натуральних за однією або кількома ознаками.

Набула поширення якісна фальсифікація харчових продуктів, тобто їх підроблення за допомогою харчових і нехарчових добавок, які імітують для поліпшення органолептичних характеристик, або заміна продукту вищого гатунку більш низьким. Також за висновками експертів інспекції поширеними способами якісної фальсифікації є використання добавок, які імітують поліпшення якості, а також пересортування [70].

Саме для боротьби з проблемами наведеними вище щодо забезпечення якості харчових продуктів і був розроблений та прийнятий ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» від 22.07.2014 року № 1602-VII [102]. Згідно з основними положеннями цього законодавчого акта, контролюватися буде весь ланцюг виробництва харчового продукту. Це дасть змогу виявити загрозу на ранньому етапі та запобігти виробництву небезпечного продукту. На законодавчому рівні це закріплено у формі вимоги обов'язкового запровадження системи управління безпечністю харчових продуктів на принципах ХАССП (лат. НАССР).

Система аналізу небезпек і критичних точок контролю (англ. НАССР – Hazard Analysis Critical Control Point) – є науково обґрунтованою системою, що дає змогу створити на підприємстві умови для виробництва безпечної продукції шляхом визначення (ідентифікації) і контролю небезпечних чинників; вона є єдиною системою управління безпечністю харчової продукції, яка довела свою ефективність і прийнята міжнародними організаціями. Вона включає сім принципів[5, с. 11].:

- 1) проведення аналізу небезпек;
- 2) визначення критичних контрольних точок;
- 3) встановлення критичних норм;
- 4) визначення системи для контролю за критичними точками;

- 5) коригування дій;
- 6) проведення процедури перевірки;
- 7) здійснення документування.

У законодавстві України прийнято вживати англomовну аббревіатуру у назві концепції – НАССР, однак популярності набула кирилична транслітерація ХАССП [8, с. 19].

Система аналізу небезпек і критичних точок контролю гарантує контроль на всіх етапах виробництва харчових продуктів, будь-якій точці процесу виробництва, зберігання та реалізації продукції, де можуть виникати небезпечні ситуації. При цьому особлива увага спрямована на критичні точки контролю, в яких всі види ризиків, пов'язані з використанням харчових продуктів, можуть бути попереджені, усунені або знижені до припустимих рівнів внаслідок цілеспрямованих заходів контролю.

Для запровадження системи НАССР виробники зобов'язані не лише досліджувати свій власний продукт та засоби виробництва, але й використовувати цю систему та її вимоги до постачальників сировини, допоміжним матеріалам, а також системи оптової та роздрібної торгівлі. Система НАССР не є системою відсутності ризиків, вона сприяє зменшенню ризиків, що спричинені можливими проблемами з безпеки харчової продукції [16, с. 73].

Оскільки вся відповідальність за дотримання вимог харчового законодавства покладається суто на оператора ринку і законом встановлено чималі штрафи, необхідність у таких інструментах державного регулювання, як санітарно-гігієнічна експертиза та затвердження технічних умов, зникає. Тобто оператори ринку спрямовують свої ресурси, які вони зараз витрачають на проходження цих процедур, на поліпшення виробничих процесів.

Отже, якість та безпечність для споживання харчових продуктів визначається гранично допустимим вмістом біологічних, хімічних, токсичних та інших шкідливих для здоров'я населення речовин.

Відповідати за виробництво небезпечної продукції слід виробникам, нагляд за дотриманням безпеки продуктів харчування, який полягає у створенні відповідних організаційних, економічних та правових норм, мають здійснювати державні органи. Цей аспект продовольчої безпеки України особливо важливий у зв'язку з лібералізацією зовнішньої торгівлі, появою на внутрішньому ринку чималої кількості імпортованих продуктів, інколи з неякісними характеристиками, але із нижчими цінами [156, с.7].

Отже, можна констатувати, що проблема якості і безпечності продуктів харчування в плані забезпечення продовольчої безпеки країни реально існує. Її вирішення має комплексний характер, потребує врахування галузевих особливостей формування якості на всіх етапах виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки, зберігання, транспортування і реалізації готової продукції.

З метою підвищення якості продуктів харчування необхідне подальше вдосконалення нормативно-правової бази, яка регулює питання параметрів якості та безпечності продуктів харчування; продовження гармонізації міжнародних стандартів, особливо на методи контролю показників якості і безпеки продукції; гарантування відповідності технічних умов чинним законодавчим нормам та стандартам; врахування показників якості та безпечності харчових продуктів при обґрунтуванні системи показників, що визначають стан продовольчої безпеки країни.

1.4. Методичні підходи до оцінки економічного стану продовольчої безпеки

Метою національної продовольчої безпеки є гарантування умов фізичного та економічного доступу кожного громадянина до якісних продуктів харчування за умов стабільності у часовому просторі. У цьому зв'язку стає необхідним провести дослідження продовольчої безпеки для виявлення можливої орієнтації не тільки на усунення недоліків харчування населення у поточному періоді, а й забезпечення відтворювального процесу, долучаючи проведення ряду природоохоронних і відновлювальних програм, збалансоване використання земельних, лісових і водних ресурсів для екологічно стійкого розвитку. Це дозволить отримувати продовольство з необхідними екологічними показниками сучасному і майбутньому поколінню нації.

Методологія дослідження стану продовольчої безпеки передбачає застосування сукупності методів пізнання: історичного, логічного, біхевіористичного, системного, синергетичного, статистичного, математичного моделювання та ін.

Особливе місце у числі загальнонаукових методів пізнання належить біхевіористичному методу. Він передбачає сприйняття категорії продовольчої безпеки як образу, що формується в уявленні людини. Зараз біхевіоризм широко використовується й при дослідженні економічних категорій, тоді як донедавна ним користувалися лише у психології.

Барановський М. О. визначає необхідність використання цього методу під час дослідження стану продовольчої безпеки, який:

1) дає змогу виділити сукупність суттєвих проблем у сфері продовольчого забезпечення населення країни, що разом із використанням таких традиційних методів дослідження, як

системний, статистичний, математичного моделювання, посилює ймовірність їх об'єктивної ідентифікації;

2) сприяє встановленню пріоритетності наведених проблем, а також ранжуванню офіційних індикаторів їх глибини;

3) сприяє формуванню об'єктивного бачення перспективного розвитку агропродовольчої системи та розробленню адекватної системи заходів у межах відповідної державної політики;

4) дозволяє використовувати перцепційні (тобто пізнавальні) портрети ключових проблем для розроблення стратегій розвитку агропродовольчих систем з метою забезпечення реальної продовольчої безпеки країни [9, с. 73].

Застосування системного методу, тобто дослідження комплексної взаємодії компонентів системи продовольчої безпеки країни: потреба – суб'єкт – об'єкт – процеси – умови – результат, забезпечить цілісність, комплексність, структурність, взаємозв'язок її складових із зовнішнім середовищем, цілеспрямованість і самоорганізацію дослідження.

Використання системного методу під час дослідження продовольчої безпеки вбачається доцільним з огляду на те, що цей об'єкт дослідження має цілком системну природу.

Продовольча безпека – система відкритого типу, що перебуває у стані динамічної рівноваги, а її стабільність та цілісність визначається комплексом внутрішніх та зовнішніх зв'язків, способом взаємодії складових елементів системи.

На думку З. М. Ільїної, системі продовольчої безпеки притаманні такі важливі властивості:

- комплексність, тобто сукупний вплив на систему одночасно всіх елементів, що її складають, так і кожного з них окремо;
- послідовність у виборі стабілізаційних факторів, що пов'язана із неоднозначністю дії елементів у різні періоди розвитку такої системи;

- пропорційність на кожному етапі становлення і розвитку системи та на кожному рівні взаємодії елементів;
- циклічність розвитку, що обумовлена впливом процесів глобального характеру (загальних закономірностей функціонування світової продовольчої системи);
- стійкість системи, що передбачає взаємодію всіх наведених вище властивостей системи за наявності змін у зовнішньому середовищі [36, с. 24].

Як стверджує З. М. Ільїна, продовольча безпека країни як система формується із певних підсистем. Зокрема, вона виділяє такі: функціонально-цільові підсистеми (агропромисловий комплекс, споживання, збут, розподіл продовольства та резерв) та забезпечуючі підсистеми (управління, фінансове, інформаційне, матеріально-технічне, технологічне, наукове забезпечення) [34, с. 10]. Таке формування продовольчої безпеки країни як системи вона пояснює тим, що складові першої підсистеми покликані безпосередньо реалізувати головну мету продовольчої безпеки – створення умов соціального, фізичного і економічного доступу кожного громадянина до продовольства зараз і у довгостроковій перспективі, а другої підсистеми – виконувати обслуговуючу функцію, сприяючи тим самим реалізації цієї мети.

У той же час О. І. Гойчук у складі продовольчої безпеки розрізняє [24]:

- 1) підсистему забезпечення (фінансове, матеріально-технічне, інформаційне, кадрове та наукове забезпечення);
- 2) функціональну підсистему (виробництво продовольства, формування і розподіл продовольчих ресурсів);
- 3) цільову підсистему (споживання продуктів харчування);
- 4) контролюючу підсистему (індикатори продовольчої безпеки);

5) регулюючу підсистему (ринкові механізми регулювання системи та заходи державного управління).

Гойчук О. І. вважає, що визначені нею підсистеми характеризуються різною динамічністю, їм властиві суперечності, наприклад, між потребами у задоволенні населення країни якісними та безпечними продуктами харчування і прагненням виробників максимізувати свій прибуток внаслідок скорочення витрат на виробництво продовольчих товарів, наприклад завдяки використанню ГМО продукції, використання сої замість м'яса та інше, між вимогами СОТ щодо обмеження фінансової підтримки вітчизняної аграрної сфери і національними інтересами, що полягають у збереженні потужного продовольчого комплексу держави тощо [24, с. 86].

На думку З. М. Ільїної та О. І. Гойчук, гарантування взаємоузгодженого функціонування деяких підсистем продовольчої безпеки має базуватися на таких методологічних принципах [24, с. 86; 35, с. 110]:

1) ресурсному – підсистеми у ході виконання власних функцій пов'язані між собою ресурсними потоками для забезпечення себе всіма необхідними ресурсами з метою реалізації генеральної мети – забезпечення продовольчої безпеки;

2) інформаційному – підсистеми пов'язані між собою інформаційними потоками в процесі забезпечення стійкості як окремих підсистем, так і системи продовольчої безпеки загалом;

3) організаційному – підсистеми пов'язані між собою та організаційно підпорядковані одна одній так, щоб найкращим чином забезпечити реалізацію генеральної мети – забезпечення продовольчої безпеки;

4) технологічному – підсистеми мають власні технології, які використовуються в процесі перетворення ресурсів, необхідних для досягнення поставлених цілей продовольчого забезпечення населення якісними та безпечними продуктами харчування;

5) функціонально-цільовому – підсистеми, маючи свої цільові функції, задовольняють результатами своєї діяльності реалізацію генеральної мети системи – забезпечення продовольчої безпеки.

Відповідно до визначених вище методологічних принципів, між елементами системи продовольчої безпеки формуються зв'язки п'яти типів: функціональні, організаційні, ресурсні, інформаційні й технологічні.

З погляду системного методу дослідження, пріоритетними напрямками наукових досліджень безпеки у продовольчій сфері є такі:

- визначення мети, завдань та функцій системи продовольчої безпеки, а також її місця в ієрархії систем більш високого рівня (економічній, національній безпеці тощо);
- вивчення продовольчої безпеки країни як системи, що складається з обмеженої кількості взаємозалежних елементів;
- дослідження способів взаємодії складових системи продовольчої безпеки та комплексу внутрішніх і зовнішніх зв'язків між ними;
- встановлення тенденцій і закономірностей розвитку системи продовольчої безпеки;
- визначення ролі суб'єктів продовольчої безпеки у гарантуванні функціонування системи та постановка конкретних завдань таким суб'єктам, які покликані сформувати механізм забезпечення продовольчої безпеки та попередження її загроз [36, с. 10].

Зеленська О. О. стверджує, що на відміну від системного методу, синергетичний метод наукового пізнання базується на дослідженні нелінійних, нестійких, нерівноважних систем (якою на тепер є система продовольчої безпеки країни) і головний акцент робить на явищах самоорганізації у таких системах. У

нинішніх умовах функціонування економічні системи, у тому числі система продовольчої безпеки, проходять свої рівноважні стани як проміжні етапи на траєкторіях нерівноважної самоорганізації. У той же час саме нерівноважності є необхідною умовою появи нових якостей, властивостей, організації економічних систем, тобто їх розвитку [34].

Доцільність застосування елементів синергетичного методу у дослідженні стану продовольчої безпеки країни обумовлюється тим, що розвиток її складових не завжди вписується у традиційні схеми наукового пізнання і тому потребує застосування нових методів до їх аналізу та оцінювання. Процеси сучасного розвитку агропродовольчих систем і продовольчих ринків, а також формування бюджетної політики в аграрній сфері найчастіше є нелінійними, а тому, на думку О. О. Зеленської, їх не можна досліджувати, використовуючи лише лінійні математичні методи.

Але, як вважає М. О. Барановський, з позицій синергетичного методу негативні тенденції і процеси у розвитку продовольчого комплексу країни, несумісні з глобальною метою забезпечення продовольчої безпеки держави, тому, на його думку, їх можна трактувати як наслідок втрати продовольчими системами стану рівноваги, переходу їх до біфуркаційного (хаотичного), а не адаптаційного розвитку (приспосовування до впливів зовнішнього середовища), де діють різні внутрішні та зовнішні впливи: невдалі аграрні реформи, відсутність чіткої стратегії розвитку аграрної сфери країни та регіону, недоліки ресурсного забезпечення, передусім, виробничого і фінансового, недосконала структура продовольчого комплексу тощо, та обумовлюють негативні непередбачувані наслідки для всієї системи продовольчої безпеки [9, с. 71].

Обставиною, яка сприяє застосуванню математичних і статистичних методів дослідження, є існування того факту, що багато економічних явищ описуються статистичними

закономірностями, визначити які можливо за умови всієї сукупності, тобто вивчення поведінки і властивостей певної множини деяких елементів.

У контексті методології дослідження доцільно більш детально розглянути підсистему, яка входить до складу системи продовольчої безпеки країни – контролюючу підсистему, що містить так звані індикатори продовольчої безпеки. Розгляд методики оцінки цієї підсистеми дасть змогу нам оцінити рівень продовольчої безпеки країни.

В Україні методологічна оцінка рівня продовольчої безпеки здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 року «Деякі питання продовольчої безпеки» [26] за 7 основними показниками або індикаторами: 1) добова енергетична цінність раціону харчування людини; 2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів; 3) достатність запасів зерна у державних ресурсах; 4) економічна доступність продуктів харчування; 5) диференціація вартості харчування за соціальними групами; 6) ємність внутрішнього ринку деяких продуктів; 7) продовольча незалежність по деяких продуктах харчування.

Критерії продовольчої безпеки – граничний (пороговий) рівень індикатора, що є межею, поза якою продовольча ситуація у країні (регіоні) вважається небезпечною. Граничні значення індикаторів характеризують граничні межі, нижче (вище) яких певна економічна (соціальна чи екологічна) система виходить зі стану рівноваги, розбалансовується та переходить у небезпечну для подальшого функціонування і розвитку зону. Ігнорування такими межами може спричинити руйнівні тенденції розвитку економічної, соціальної й екологічної сфери, що негативно позначиться на рівні життя населення. За граничні значення зазвичай приймають міжнародні еталонні, значення економічно розвинутих країн, найкращі значення за сукупністю регіонів,

країн, рекомендації міжнародних організацій, світових і вітчизняних експертів, власні експертні оцінки, максимальні (мінімальні) із усієї сукупності показників. В Україні таких порогових значень індикаторів стану продовольчої безпеки України 11 (табл. 1.1), порядок розрахунку та кількісні значення визначені у наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.10.2013 року (надалі – Методичні рекомендації) [111].

Ці Методичні рекомендації [111] за своєю суттю мають інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер та не є обов'язковими для застосування наведених у них індикаторів при визначенні стану продовольчої безпеки країни, проте нині альтернативи їм не існує і саме показники цих індикаторів і використовують при розрахунку рівня продовольчої безпеки.

Таблиця 1.1

Індикатори, що визначають стан продовольчої безпеки України

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора
1	Добова калорійність харчування людини, тис. ккал	-
2	Співвідношення обсягів виробництва та споживання м'яса та м'ясних продуктів на одну особу, %	Обсяг виробництва м'яса та м'ясних продуктів, тис. т / чисельність наявного населення, млн осіб / фонд споживання м'яса та м'ясних продуктів у розрахунку на одну особу, кг
3	Співвідношення обсягів виробництва та споживання молока та молочних продуктів на одну особу, %	Обсяг виробництва молока та молочних продуктів, тис. т / чисельність наявного населення, млн осіб / фонд споживання молока та молочних продуктів у розрахунку на одну особу, кг
4	Співвідношення обсягів виробництва та споживання яєць на одну особу, %	Обсяг виробництва яєць, тис. т / чисельність наявного населення, млн осіб / фонд споживання яєць у розрахунку на одну особу, шт.

Продовження таблиці 1.1

5	Співвідношення обсягів виробництва та споживання олії на одну особу, %	Обсяг виробництва олії, тис. т/ чисельність наявного населення, млн осіб/ фонд споживання олії у розрахунку на одну особу, кг
6	Співвідношення обсягів виробництва та споживання цукру на одну особу, %	Обсяг виробництва цукру, тис. т/ чисельність наявного населення, млн осіб/ фонд споживання цукру у розрахунку на одну особу, кг
7	Співвідношення обсягів виробництва та споживання картоплі на одну особу, %	Обсяг виробництва картоплі, тис. т/ чисельність наявного населення, млн осіб/ фонд споживання картоплі у розрахунку на одну особу, кг
8	Співвідношення обсягів виробництва та споживання овочів та баштанних культур на одну особу, %	Обсяг виробництва овочів та продовольчих баштанних культур, тис. т/ чисельність наявного населення, млн осіб/ фонд споживання овочів та продовольчих баштанних культур у розрахунку на одну особу, кг
9	Виробництво зерна на одну особу на рік, тонн	Обсяг виробництва зернових і зернобобових культур, тис. т/ чисельність наявного населення, тис. осіб
10	Рівень запасів зернових культур на кінець періоду, % до споживання	Наявність зернових культур, тис. т/ (усього ресурсів зернових і зернобобових культур, тис. т - експорт зернових та зернобобових культур, тис. т) x 100
11	Частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, %	100 - частка продажу продовольчих товарів, які вироблені на території України, через торговельну мережу підприємств, %

Примітка. Згруповано автором з використанням матеріалів [111].

Так, Методичними рекомендаціями для кожного індикатора стану продовольчої безпеки України встановлені характеристичні значення, які визначають рівень такої безпеки.

Діапазон характеристичних значень кожного показника (індикатора) вимірюється від 0 до 1 (або від 0 до 100 %) та ділиться на п'ять інтервалів:

$$|y_0; y_{\text{КРИТ}}|; |y_{\text{КРИТ}}; y_{\text{НЕБЕЗП}}|; |y_{\text{НЕБЕЗП}}; y_{\text{НЕЗДВ}}|; |y_{\text{НЕЗДВ}}; y_{\text{ЗДВ}}|; |y_{\text{ЗДВ}}; y_{\text{ОПТ}}| \quad (1.1)$$

де, y_0 – значення індикатора, яке характеризується як мінімальний або абсолютно небезпечний рівень продовольчої безпеки та за якого рівень продовольчої безпеки дорівнює 0;

$y_{\text{КРИТ}}$ – значення індикатора, яке характеризується як критичний рівень продовольчої безпеки та за якого рівень продовольчої безпеки дорівнює 0,2, або 20 % оптимального значення;

$y_{\text{НЕБЕЗП}}$ – значення індикатора, яке характеризується як небезпечний рівень продовольчої безпеки та за якого рівень продовольчої безпеки дорівнює 0,4, або 40 % оптимального значення;

$y_{\text{НЕЗДВ}}$ – значення індикатора, яке характеризується як незадовільний рівень продовольчої безпеки та за якого рівень продовольчої безпеки дорівнює 0,6, або 60 % оптимального значення;

$y_{\text{ЗДВ}}$ – значення індикатора, яке характеризується як задовільний рівень продовольчої безпеки та за якого рівень продовольчої безпеки дорівнює 0,8, або 80% оптимального значення;

$y_{\text{ОПТ}}$ – значення індикатора, яке характеризується як оптимальний рівень продовольчої безпеки та за якого рівень продовольчої безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню [109].

Характеристичні значення індикаторів продовольчої безпеки країни наведено у Додатку Б дисертаційного дослідження.

Відповідно до Методичних рекомендацій та рекомендацій Міністерства охорони здоров'я України «Орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів забезпечення у середньому на душу населення України на 2005–2015 роки» порогові значення індикаторів стану продовольчої безпеки мають такі значення (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Індикатори та порогові значення індикаторів стану продовольчої безпеки України

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
1	Добова калорійність харчування людини, ккал	2500
2	Співвідношення обсягів виробництва та споживання м'яса та м'ясних продуктів на одну особу, %	85
2.1	Споживання м'яса та м'ясопродуктів (рік/особа), кг	83
3	Співвідношення обсягів виробництва та споживання молока та молочних продуктів на одну особу, %	85
3.1	Споживання молока та молочних продуктів (рік/особа), кг	380
4	Співвідношення обсягів виробництва та споживання яєць на одну особу, %	85
4.1	Споживання яєць (рік/особа), шт.	290
5	Співвідношення обсягів виробництва та споживання олії на одну особу, %	85
5.1	Споживання олії та інших рослинних жирів (рік/особа), кг	13
6	Співвідношення обсягів виробництва та споживання цукру на одну особу, %	85
6.1	Споживання цукру (рік/особа), кг	38
7	Співвідношення обсягів виробництва та споживання картоплі на одну особу, %	85
7.1	Споживання картоплі (рік/особа), кг	124
8	Співвідношення обсягів виробництва та споживання овочів та продовольчих баштанних культур на одну особу, %	85
8.1	Споживання овочів та баштанних (рік/особа), кг	161
9	Виробництво зерна на одну особу, рік/т	0,7
10	Рівень запасів зернових культур на кінець періоду, % до споживання	17
11	Частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, %	

Продовження таблиці 1.2

Порогові значення індикаторів, які використовувалися до введення в дію Методичних рекомендацій		
1.	Споживання риби та рибопродуктів (рік/особа), кг	20
2.	Споживання фруктів, ягід, горіхів та винограду (без переробки на вино) (рік/особа), кг	90
3.	Споживання хлібу та хлібопродуктів (рік/особа), кг	101
4.	Частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств, %	60

Примітка. Згруповано автором з використанням матеріалів [63, 111].

До введення в дію основних положень Методичних рекомендацій [111] у 2013 році таких порогових значень індикаторів стану продовольчої безпеки України було 13 (табл.1.3), їх кількісні значення визначено у наказі Міністерства економіки України «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України» від 02.03.2007 року [112], який втратив свою дію після введення цих Методичних положень.

Таблиця 1.3

Індикатори та порогові значення індикаторів стану продовольчої безпеки України до 2013 року

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення, опт.
1	Добова калорійність харчування людини, тис. ккал	Не менше 2,5
2	Споживання м'яса та м'ясопродуктів (рік/особа), кг	Не менше 83
3	Споживання молока та молочних продуктів (рік/особа), кг	Не менше 380
4	Споживання яєць (рік/особа), шт.	Не менше 290
5	Споживання риби та рибопродуктів (рік/особа), кг	Не менше 20
6	Споживання цукру (рік/особа), кг	Не менше 38
7	Споживання олії та інших рослинних жирів (рік/особа), кг	Не менше 13

Продовження таблиці 1.3

8	Споживання картоплі (рік/особа), кг	Не менше 124
9	Споживання овочів та баштанних (рік/особа), кг	Не менше 161
10	Споживання фруктів, ягід, горіхів та винограду (без переробки на вино) (рік/особа), кг	Не менше 90
11	Споживання хлібу та хлібопродуктів (рік/особа), кг	Не менше 101
12	Рівень перехідних запасів зерна, відсоток від річного споживання	Не менше 17
13	Виробництво зерна на одну особу за рік, т	Не менше 0,8

Примітка. Згруповано автором з використанням матеріалів [112].

У подальшому дослідженні стану продовольчої безпеки України у 2012–2013 рр. будуть використовуватися порогові значення індикаторів та індикатори, які визначено цим наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 року [112]. Щодо дослідження стану продовольчої безпеки України у 2014–2015 рр., то доведеться скористатися вже новими індикаторами та пороговими значеннями таких індикаторів, що наведено в табл. 1.2.

Розглянемо більш докладно метод обчислення основних індикаторів, які доцільно використовувати у подальшому при дослідженні стану продовольчої безпеки України.

1. Добова енергетична цінність раціону визначається як сума добутків одиниці маси деяких видів продуктів, які споживає людина протягом доби, та їх енергетичної цінності [26]:

$$P = \sum M_i \times C_i, \quad (1.2)$$

де P – енергетична цінність добового раціону людини; M_i – маса i -го продукту, спожитого однією особою; C_i – енергетична цінність одиниці маси i -го продукту.

Критичний критерій для цього індикатора складає 2250 тис. ккал/добу, оптимальний – 3100 тис. ккал/добу.

2. Забезпечення раціону людини основними видами продуктів - визначається як співвідношення між фактичним споживанням певного продукту та його раціональною нормою [26]:

$$C = \frac{C_{\phi}}{C_p}, \quad (1.3)$$

де C - індикатор достатності споживання окремого продукту; C_{ϕ} - фактичне споживання окремого продукту на одну особу за рік; C_p - раціональна норма споживання окремого продукту на одну особу за рік, погоджена з МОЗ.

Індикатори обчислюються за окремими групами харчових продуктів: м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба й рибопродукти; яйця; хліб і хлібопродукти; картопля; овочі та баштанні; фрукти, ягоди, виноград; цукор; олія.

3. Достатність запасів зерна у державних ресурсах визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно [26]:

$$Z = \frac{H}{X} 100\%, \quad (1.4)$$

де Z - індикатор забезпечення зерновими продовольчими ресурсами; H - наявність продовольчого зерна у державному продовольчому резерві; X - середньорічне внутрішнє споживання хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно.

Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 17 %-й рівень, що відповідає 60 дням споживання.

4. Економічна доступність продуктів визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств [26]:

$$E = \frac{B_x}{B_c} 100\%, \quad (1.5)$$

де E – індикатор економічної доступності продуктів; V_x – витрати населення на харчування за рік; V_c – сукупні витрати населення за рік.

Інше визначення цього індикатора як вартість набору харчових продуктів відповідно до раціональних норм їхнього споживання у відношенні до рівня середньомісячної номінальної і реальної заробітної плати, із урахуванням розподілу населення за рівнем сукупних витрат на одну особу, частки сукупних і грошових витрат на продукти харчування у загальній структурі витрат населення; індексу споживчих цін на продовольчі товари, у т.ч. у розрізі деяких видів товарів, а також корелюючись на обсяги адресної продовольчої допомоги населенню та рівень монополізації продовольчого ринку.

Граничне (порогове) значення індикатора економічної доступності продуктів має бути не менше 60 %.

5. Диференціація вартості харчування за соціальними групами, що відстежується у динаміці та обчислюється як співвідношення між вартістю харчування 20 % домогосподарств із найбільшими доходами та вартістю харчування 20 % домогосподарств з найменшими доходами [26]:

$$D = \frac{D_B}{D_M}, \quad (1.6)$$

де D – індикатор диференціації вартості харчування; D_B – показник вартості спожитих продуктів у 20 % домогосподарств із найбільшими доходами; D_M – показник вартості спожитих продуктів у 20 % домогосподарств із найменшими доходами.

Для вимірювання диференціації вартості харчування за соціальними групами державна статистика здійснює групування обстежуваних домогосподарств, виділяючи децильні (10 %) або квінтільні (20 %) групи й обчислюючи відповідні коефіцієнти, тобто відношення середніх показників за групами, куди включаються 10 (20) % домогосподарств з найбільшими доходами (витратами), до аналогічних показників за групами 10

(20) % домогосподарств із найменшими доходами (витратами). Чим далі ці відношення від одиниці, тим більшим є соціальне розшарування [92].

6. Ємність внутрішнього ринку деяких продуктів визначається як добуток споживання певного продукту й середньорічної чисельності населення [26]:

$$C_i = \Phi_i \times Ч, \quad (1.7)$$

де C_i – ємність внутрішнього ринку i -го продукту; Φ_i – річне середньодушове споживання i -го продукту; $Ч$ – середньорічна чисельність населення.

7. Продовольча незалежність за певним продуктом визначається як співвідношення між обсягом імпорту продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку [26]:

$$П_i = \frac{I_i}{C_i} 100\%, \quad (1.8)$$

де $П_i$ – частка продовольчого імпорту i -го продукту; i – вид продукту харчування; I_i – імпорт i -го продукту; C_i – ємність внутрішнього ринку i -го продукту.

Продовольча незалежність країни визначається незалежністю внутрішнього продовольчого ринку від зовнішніх надходжень продуктів харчування. Тобто, держава повинна забезпечити економічну ситуацію, коли вітчизняні виробники будуть мати змогу підвищувати ефективність виробництва.

При застосуванні методу обчислення основних індикаторів, що характеризують стан продовольчої безпеки країни, використовуються щорічні Звіти про стан продовольчої безпеки України, які оприлюднює Міністерство соціального розвитку і торгівлі України, іншу статистичну інформацію.

Проведене дослідження щодо оцінки стану продовольчої безпеки України дозволяє стверджувати, що зазначені вище індикатори не повною мірою оцінюють стан речей, тому що як при оцінці ємності ринку, так і при розрахунку інших індикаторів не враховується купівельна спроможність

населення. Саме тому пропонується оцінити динаміку купівельної спроможності населення країни в звітному періоді шляхом розрахунку кількості основних продуктів, які могли придбати українці за середню заробітну плату, як один із показників стану продовольчої безпеки. Тобто визначимо купівельну спроможність населення по основних видах продовольчих товарів, як відношення розміру середньої заробітної плати до їх середньорічної ціни:

$$КСНі = \frac{СЗП_j}{ЦПТсер_{ij}}, \quad (1.9)$$

де $КСНі$ – купівельна спроможність населення країни i -го виду продовольчого товару; $СЗП_j$ – середня заробітна плата в країні в j -му році; $ЦПТсер_{ij}$ – середня ціна i -го виду продовольчого товару в j -му році .

Зважаючи на те, що реальний стан продовольчої безпеки країни можна оцінити лише з позицій синергетичного методу наукового пізнання, нетактовним було б стверджувати, що наведена вище методика обчислення показників-індикаторів дасть змогу дослідникам здійснити повну та реальну оцінку її стану. Тому, виходячи з того міркування, що продовольча безпека характеризується не тільки економічною і продовольчою доступністю, методика дослідження стану продовольчої безпеки країни має передбачати також аналіз цілого ряду показників соціально-економічного характеру, які, у свою чергу визначають як рівень, так і якість життя населення. До таких показників належать:

- соціальний прожитковий мінімум (верхній поріг бідності);
- фізіологічний прожитковий мінімум (нижній поріг бідності);
- рівень безробіття в країні;
- співвідношення між середньою зарплатою та рівнем інфляції;

- співвідношення мінімальної і середньої зарплати;
- чисельність населення, що перебуває за межею бідності;
- територіальну доступність продуктів харчування;
- ступінь натуральності та доброякісності продуктів;
- рівень захворюваності населення регіону, що пов'язана з недостатнім або неповноцінним харчуванням тощо.

При діагностиці стану продовольчої безпеки держави також необхідно враховувати певну сукупність макроекономічних показників розвитку країни, щоб більш глибоко та змістовно виявити проблеми продовольчого забезпечення населення якісними харчовими продуктами.

За результатами дослідження теоретичних засад національної продовольчої безпеки України у контексті світової продовольчої проблеми можливо зробити такі висновки:

Національну продовольчу безпеку у широкому розумінні слід розглядати як одну із основних складових стану економіки країни, при якому забезпечується достатня незалежність від зовнішніх ринків продовольства та відповідне забезпечення всіх верств населення економічно доступними високоякісними продуктами харчування згідно з науково обґрунтованими нормами з урахуванням платоспроможного попиту й доступних цін переважно за рахунок внутрішнього виробництва та за умови гарантованого захисту державою вітчизняних виробників продовольства.

Аналіз наукових публікацій та офіційних документальних джерел щодо причин існування глобальної проблеми продовольчого забезпечення планети дає нам підстави стверджувати, що на сьогодні проблема забезпечення продовольством набула глобального характеру. Основними факторами загострення світової продовольчої проблеми останніми роками є: 1) швидке зростання населення планети; 2)

значне підвищення цін на енергоресурси; 3) скорочення росту пропозиції продовольства на відповідному світовому ринку; 4) значне збільшення посівних площ сільськогосподарських земель під кормові культури для виробництва біопалива; 5) різке збільшення попиту на якісне продовольство у країнах, що розвиваються (Індія, Китай та інші); 6) зниження рівня світових запасів продовольства; 7) погіршення кліматичних умов у глобальному масштабі.

Вирішення продовольчої безпеки країни неможливе без забезпечення якості харчових продуктів, основними показниками якої є безпечність продукції, її харчова, біологічна та енергетична цінність та органолептичні властивості. Проблема забезпечення населення якісними харчовими продуктами багатогранна, а її вирішення ґрунтується на політичних, соціальних, економічних, науково-технічних, екологічних, національних та організаційних засадах.

Організаційно-економічні засади забезпечення якості харчових продуктів полягають у підвищенні ефективності економіки країни, платоспроможного попиту населення та конкурентоспроможності продукції як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, а також у веденні сприятливої для споживачів цінової політики щодо вітчизняних продуктів харчування та імпортованих та виявляють залежність підвищення якості харчових продуктів на внутрішньому продовольчому ринку від нормативно-правового регулювання державою систем стандартизації, сертифікації, метрології та контролю за якістю.

Критерії продовольчої безпеки – граничний (пороговий) рівень індикатора, що є межею, поза якою продовольча ситуація у країні (регіоні) вважається небезпечною. Граничні значення індикаторів характеризують граничні межі, нижче (вище) яких певна економічна (соціальна чи екологічна) система виходить зі стану рівноваги, розбалансовується та переходить у небезпечну

для подальшого функціонування і розвитку зони [111]. В Україні таких порогових значень індикаторів стану продовольчої безпеки України 11, порядок обчислення та кількісні значення визначені у наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.10.2013 року.



РОЗДІЛ 2

ДІАГНОСТИКА СТАНУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ОСНОВНИХ СКЛАДОВИХ

2.1. Аналіз виробництва агропродовольчої продукції національними виробниками

Аналіз наукових публікацій з питань забезпечення продовольчої безпеки будь-якої країни світу, у тому числі й України, свідчить, що в сучасних умовах однією з головних проблем усіх країн світу є забезпечення населення якісними та безпечними продуктами харчування за рахунок власного виробництва, їх фізичної та економічної доступності для всіх верств населення відповідно до раціональних нормам споживання.

На тепер загроза продовольчої безпеки України проявляється у тому, що останнім часом українці вимушені купувати навіть ті імпортні продукти, які можна вигідно виробляти на українській землі. Єгипетська чи африканська картопля, польська капуста, китайська гречка, бразильський цукор, білоруські молочні продукти – це яскраві приклади того, що не все гаразд у сільському господарстві країни.

Саме тому є достатньо підстав розглянути, що саме заважає українському товаровиробнику повністю забезпечити потреби населення країни в економічно доступному якісному та безпечному продовольстві за рахунок внутрішнього виробництва при мінімальній залежності від зовнішніх чинників.

У 2014–2015 рр. через загострення економічної кризи в країні, що супроводжувалася девальвацією національної валюти, ситуація у галузі значно погіршилася. Девальвація гривні у 2014

році призвела до того, що ціни на енергоносії зросли більш ніж у два рази, вартість мінеральних добрив протягом року також збільшилася майже вдвічі. Так, наприклад, ціна 1 т аміачної селітри, за даними консалтингової компанії «Украгроконсалт», зросла з 2952 грн на початку року до 6354 грн на кінець року [77].

Також, у 2015 році майже у 20 разів збільшився розмір фіксованого сільськогосподарського податку порівняно з 2014 роком та введено 5–10 % імпортний збір для основних статей витрат аграріїв, а саме: насіння, засоби захисту рослин, запасні частини до сільськогосподарської техніки [106].

У сільському господарстві країни зберігається найнижчий рівень середньої заробітної плати порівняно з усіма іншими галузями економіки. Так, станом на кінець 2014 р. середня номінальна заробітна плата у сільському господарстві становила 2556 грн проти 3988 грн середньої номінальної в Україні у промисловості, у 2015 році середня номінальна заробітна плата в цій галузі економіки країни становила 3847 грн проти 4207 грн середньої номінальної в Україні за всіма видами діяльності (у промисловості – 4741 грн) [73, 78].

Рівень державної підтримки аграрного сектору перебуває практично на нулі. Станом на кінець 2015 року, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства, аграрний сектор країни отримав прямих дотацій від держави на свій розвиток всього 23 млрд грн (за цей рік галузь перерахувала до бюджету 14,392 млрд грн), що становило лише 0,8 % від валової доданої вартості галузі. У той же час у Росії цей показник складав 11 %, в США 12 %, в ЄС 21 % [78]. Все це – найголовніші конкуренти України на світовому ринку зерна.

Основною причиною того, що українські виробники зернових культур у 2014–2015 рр. суттєво поліпшили свою прибутковість, стало зростання середніх внутрішніх закупівельних цін на зерно. Так, якщо у 2011 році ціна реалізації сільгоспідприємствами зерна пшениці становила 1,3 тис. грн/т,

то у 2015 вона підвищилася до 2,8 тис. грн, тобто у 2 рази. При середній собівартості продовольчої пшениці 2,2 тис. грн/т переважна частина аграріїв (понад 80 %) завершила 2015 рік із прибутком. На подорожчання цього виду зерна вплинули інфляційні процеси, а саме зростання цін на матеріально-технічні ресурси, витрат на зберігання та транспортування продукції, а також підвищення попиту на внутрішньому ринку [51].

Не абиякий негативний вплив на прибутковість вітчизняних аграрних підприємств у 2014–2015 рр. мали ціни на зерно на світовому продовольчому ринку. Як свідчать дані ФАО, ціни на зерно вже протягом останніх чотирьох років мають тенденцію до зниження. Так, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства, ціни на світовому ринку зернових у 2014 році перебували на рівні близько 240–245 дол. США за тону продовольчої пшениці, у 2015 році вони були на рівні всього 165–170 дол. США за тону продовольчої пшениці. Але при цьому ціни на насіння соняшнику у 2015 році зросли з 365 дол. США за тону у 2014 році до 415–420 доларів США за тону, ціни на кукурудзу у 2015 році досягли рівня 165–175 дол. США за тону, тобто трохи більше ніж на зерно пшениці [78, 152].

Як було прогнозовано експертами зернового ринку консалтингової компанії «Украгроконсалт», у 2015 році аграрії мали оптимізувати витрати за рахунок низькорентабельних культур, насамперед, жита. Так, у 2015 році спостерігали найменші посівні площі під житом за останні 20 років – усього 150 тис. га проти 185 тис. га у 2014 році. Загалом посівна площа під зернові та технічні культури, картоплю та овоче-баштанні культури в Україні у 2015 році скоротилася порівняно з 2014 роком на 522 тис. га або майже на 2 %. Порівняно з 2014 роком спостерігали скорочення посівних площ під ранніми яровими (ячмінь – на 222,2 тис. га або на 7,3 %, овес – на 34 тис. га або на 14 %), кукурудзою на зерно (на 553,9 тис. га або на 11,8 %) та

соняшнику (на 291,6 тис. га або 5,6 %). Проте помітно розширилися площі під пшеницею (на 792,4 тис. га або на 13,1 %), соєю (на 341,5 тис. га або на 18,9 %), кукурудзою (до 4,1 млн га проти 3,5 млн га у 2014 році) [78].

Щодо картоплі та овоче-баштанних культур, то у 2015 році порівняно з минулим 2014 роком також спостерігалось зменшення посівних площ під ці культури: картоплі – на 4,3 % або на 57,4 тис. га, овочів відкритого ґрунту – на 5,4 % або на 25 тис. га. І це при тому, що, за даними Державної служби статистики України, забезпечення населення України вітчизняною картоплею у 2012 році становило 98 %, у 2013 році – 98,9 %, у 2014 році – 99 % [73].

У ході дослідження цього питання встановлено, що в Україні на тепер існують певні проблеми з достовірною інформацією про загальну кількість вирощеної картоплі. Так, за даними Державної служби статистики України, в країні у 2015 році було вирощено 21,4 млн т картоплі (з яких 98 % припадає на особисті селянські господарства), що за обсягами є найменшими за останні п'ять років, а для внутрішнього споживання Україні потрібно не більше 6,3 млн т або 147 кг на людину (рис. 2.1).

Так, за вивченням матеріалів статистики України у 2014 році продовольчий фонд картоплі становив 4,2 млн т, або 98,1 % до ємності внутрішнього ринку України. Решта картоплі розподілялася наступним чином: на кормові потреби надійшло понад 31 %, перероблялося на нехарчові потреби – 6 %, витрачалось на посадку 24 % (рис. 2.2). Експорт картоплі становив близько 8 тис. т. При цьому втрати були у межах 9,5 % [73].

Основне виробництво картоплі зосереджено у домогосподарствах населення. У 2014 році частка виробленої картоплі у сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах становила лише 3,3 % від загального обсягу продукції.

Відтак, якість та урожайність картоплі знаходяться на низькому рівні.

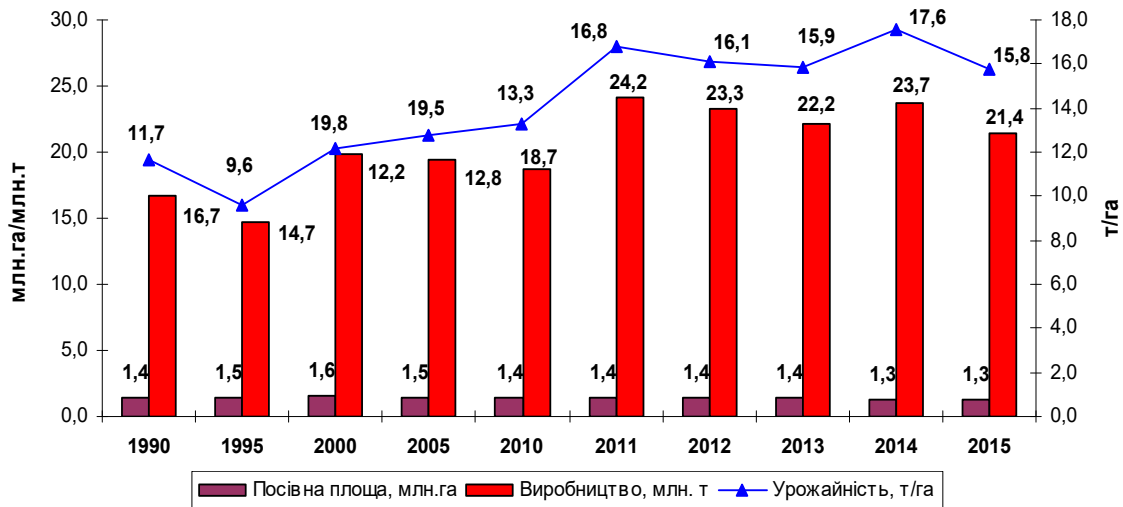


Рис. 2.1. Динаміка виробництва та урожайності картоплі в Україні у 1990–2015 рр.

Примітка. Розраховано автором за даними матеріалів [73].

Якщо в сільськогосподарських підприємствах у 2014 році урожайність картоплі становила 19,2 т/га, то у одноосібників – лише 16 т/га. Загалом за врожайністю Україна перебуває у восьмій десятці світових виробників картоплі серед 150-ти країн, де культивується ця культура [128].

Загалом за вивченням матеріалів статистики України, близько 38–39 % картоплі, що споживається в Україні, є придбаною. Більшість же потреб у цьому продукті забезпечується за рахунок власного виробництва, тобто картоплею, вирощеною на присадибних ділянках. У 2016 та подальших роках навіть при збільшенні виробництва України навряд чи вдасться обійтися без імпорту картоплі за обсягом не менше 1,5 % від ємності внутрішнього ринку України. Так, у 2015 році більшість мереж українських супермаркетів мали угоди про постачання імпоротної продукції з Північної Африки. У 2016 році через неврожай картоплі, який став чи не найгіршим за останні

5–7 років (за даними Державної служби статистики України – на 12,1 % менше попереднього 2014 року), обсяги постачання цієї імпортової продукції будуть лише зростати [128].

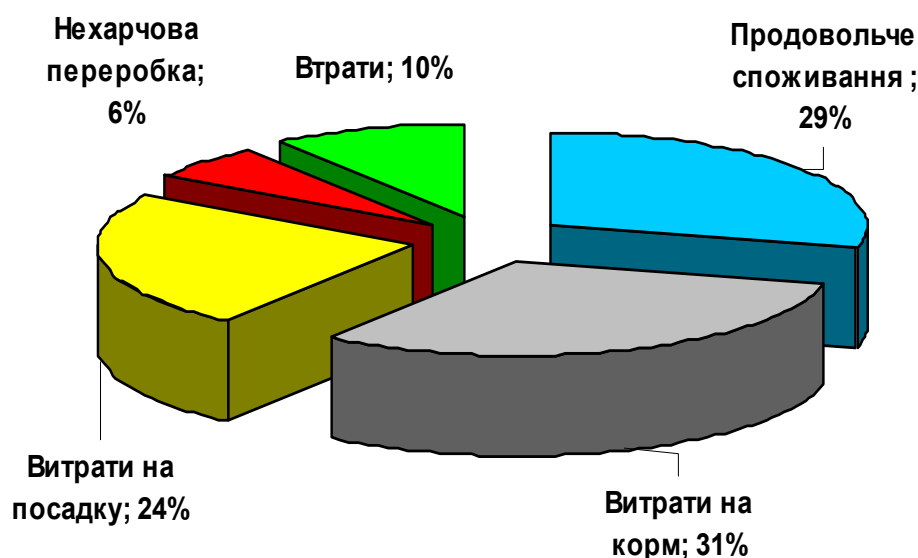


Рис. 2.2. Структура використання картоплі в Україні у 2014 році

Примітка. Розраховано автором за даними матеріалів [73].

Необхідність ввезення картоплі з-за кордону зумовлена двома основними причинами. По-перше, відсутністю розвинених каналів просування продукції від дрібнотоварного виробника до різного рівня споживачів на ринку, по-друге, невисокою якістю продукції, яка пропонується вітчизняними виробниками, за своєю більшістю з присадибних ділянок. Але продукція з подвір'я ніколи не зможе конкурувати за якісними параметрами з продукцією, яку вирощують професіонали через те, що у професіоналів більш високі вимоги до дотримання сорту, калібрування, сортування та очищення продукції. До речі, Україна взагалі має такий нонсенс, як брудна (немита та нечищена) картопля в супермаркеті, чого не спостерігається в інших країнах світу. Саме через це кожен рік українці купують

разом з картоплею кілька десятків чи сотень тонн чорнозему [128, 146].

Щодо виробництва в Україні плодів, ягід та винограду, то за вивченням матеріалів статистики України, рівень забезпечення населення країни цими продуктами харчування власного виробництва у 2010–2015 рр. не перевищував 70 %.

Це пояснюється тим, що розвиток цієї галузі в Україні за останні 20 років характеризується низкою негативних тенденцій. Основними серед них є:

1. Істотне скорочення площ плодоягідних та виноградних насаджень з 779,9 тис. га у 1995 році до 247 тис. га на кінець 2015 року, що менше ніж у 1995 р. понад три рази. Цьому сприяло те, що значна частина площ під цими насадженнями втратила своє цільове призначення, бо поблизу міст використовується під забудову.

2. Певне зменшення валових зборів плодів і ягід, з 2355 тис. т у 1995 році до 2152,8 тис. га у 2015 році (1999 тис. т у 2014 році). Причина – основні площі плодівих насаджень були посаджені ще у кінці 60-х – середині 70-х років, поновлення яких не відбувається через відсутність коштів у сільгоспідприємств та припинення з 1986 р. фінансування із держбюджету робіт з закладання садів та догляду за ними. Як результат – біологічний потенціал садів України нині практично вичерпаний.

3. Виробництво садівницької продукції дедалі більше зосереджується у дрібних господарствах. Частка суспільного сектору у валових зборах цієї продукції в країні знизилася до 12,8 % (2015 р.). Виробництво плодів і ягід на одну людину за рік не перевищує 50–60 кг, а споживання – 45–47 кг, що становить на початок 2016 року 51 % норми, тоді як у США, Італії, Німеччині, Нідерландах – 100–140 кг [42, 71].

За раціональними нормами споживання виробництво продукції садівництва в Україні станом на кінець 2015 року мало сягати не менше 3,6 млн т.

Науково-дослідними установами гігієни харчування встановлено нормативи по кожній групі культур та певній плодовій культурі. Так, при нормі споживання плодоягідної продукції 79 кг, яка діє протягом тривалого періоду, рекомендований МОЗ обсяг споживання цих культур має становити 57,5 кг, але на кінець 2015 року (табл. 2.1) він не перевищував 52 кг [42, с.109–110; 73].

Таблиця 2.1

**Динаміка виробництва та використання плодів,
ягід та винограду у 1995–2015 рр., тис. т**

Показник	Роки								
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Виробництво	2355	1966	2133	1829	1919	2087	2154	1999	2152
Зміна запасів на кінець року	120	201	297	52	245	131	10	78	100
Імпорт	309	179	860	1254	1235	1139	1130	1029	930
Усього ресурсів	2784	2346	3290	3135	3399	3357	3294	3106	3182
Експорт	31	88	305	370	252	284	353	301	345
Витрачено на корм	71	47	63	55	48	50	54	43	65
Втрати	143	34	128	111	113	123	116	121	82
Переробка на вино	579	336	450	537	486	537	548	442	315
Фонд споживання	1960	1841	2344	2062	2500	2363	2223	2199	2375
У розрахунку на 1 особу, кг	31,8	29,3	37,1	42,1	43,5	45,6	48	42	52
Індекс експорт/імпорт	0,1	0,49	0,35	0,29	0,2	0,25	0,31	0,29	0,37

Примітка. Розраховано автором за даними матеріалів [42, с.110; 73].

Основними стримуючими факторами розвитку садівництва у найближчій перспективі можуть бути: 1) відсутність інвестицій державного або приватного капіталу у цю галузь

сільського господарства; 2) зниження купівельної спроможності населення в 2014–2015 рр..

Щодо забезпечення населення України м'ясом та м'ясопродуктами власного виробництва, то за даними Держаної служби статистики України, країна має велику залежність від імпорту м'яса та м'ясопродуктів. За вивченням матеріалів статистики України, у 2007–2015 рр. рівень самозабезпеченості потреб населення України цим видом продовольства (якщо точніше, власною продукцією тваринництва – яловичиною та свининою) у ці роки не перевищував 89 %. У той же час необхідно зазначити, що за даними експертів Міністерства аграрної політики та продовольства України вітчизняні виробники м'яса птиці останні три роки повністю забезпечують потребу населення країни цією продукцією власного виробництва [78].

Станом на початок 2016 року час близько 60 % валової продукції тваринництва виробляється у приватному секторі економіки (домогосподарствами населення). При цьому, сільськогосподарські підприємства виробляють 57 % м'яса всіх видів і лише 20 % молока. У виробництві м'яса переважає птиця – 67 %, на другому місці (свинина) – 25 %, і, відповідно, на третьому (яловичина і телятина) – лише 8 % від загального обсягу виробництва валової продукції тваринництва сільськогосподарськими підприємствами [73, 78].

З метою забезпечення населення України м'ясом та м'ясопродуктами власного виробництва (власною продукцією тваринництва) Національною аграрною академією України спільно з ННЦ «Інститут аграрної економіки» розроблено проект стратегії розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. Стратегією передбачається доведення споживання продукції тваринництва на одну особу до науково обґрунтованого рівня: м'яса – до 76,7 кг у 2015 р. і 91,1 кг у 2020 р.

(при нормі споживання - 83 кг); молока - до 281 кг і 380 кг відповідно (при нормі 390); яєць - до 300 шт. [139].

У той же час національним проектом «Відроджене скотарство», термін реалізації якого розрахований до 2015 року, передбачалося доведення виробництва молока за цей період до 15,4 млн т, яловичини у живій масі - до 1,02 млн т і у забійній - до 0,6 млн т; поголів'я корів планувалося збільшити, переважно за рахунок сільгоспвиробників, до 2,72 млн гол. Іншими стратегічними цілями проекту планувалося збільшення крупнотоварних спеціалізованих підприємств з виробництва молока та яловичини, підвищення продуктивності корів та середньодобових приростів великої рогатої худоби, а також збільшення кількості особистих господарств населення, які утримують три корови і більше та застосування в таких господарствах апаратів механічного доїння корів [56].

За вивченням матеріалів статистики Державної служби статистики України та Міністерства аграрної політики та продовольства України за 2011-2015 рр., встановлено, що суттєвих змін щодо поголів'я великої рогатої худоби та виробництва молока при реалізації даного проекту поки що не сталося. (табл. 2.2).

Так, якщо у 2012 році поголів'я великої рогатої худоби зросло порівняно з 2011 роком на 1,8 %, тобто у межах статистичної похибки, і становило на 1 січня 2013 року 4,42 млн голів, за 2013 рік - до 4,64 млн голів, то у 2014 році із урахуванням означених вище факторів впливу поголів'я худоби зменшилося до 4,39 млн голів, у 2015 році - до 3,38 млн голів або на 5,3 та 17 % відповідно щодо 2013 року.

У 2015 році, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, виробництво м'яса всіх видів (у забійній вазі) зменшилося з 2359,6 тис. т у 2014 році до 2322,6 тис. т або на 1,5 %, порівняно з 2013 роком - на 2,8 %.

Таблиця 2.2

Динаміка поголів'я худоби та птиці у господарствах усіх категорій України у 2011–2015 рр., тис. голів

Роки	Велика рогата худоба		Вівці та кози		Свині	Коні	Птиця всіх видів
	усього	у т.ч. корови	усього	у т.ч. вівці			
2011	4494,4	2631,2	1731,7	1100,5	7960,4	414,2	203839,8
2012	4425,8	2582,2	1739,4	1093,2	7373,2	395,7	200760,6
2013	4645,9	2554,3	1738,2	1073,4	7576,7	376,6	214070,6
2014 ¹	4397,7	2443,0	1500,2	859,4	7764,4	350,4	220636,1
2015 ¹	3884,0	2262,7	1371,1	785,8	7350,7	316,8	213335,7

Примітки:... ¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, а також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Розраховано автором за даними матеріалів [73].

Так, у 2015 році виробництво яловичини становило 384 тис. грн. проти 412,7 тис. т, у 2014 році (427,8 тис. т у 2013 році), протягом останніх двох років його виробництво зменшилося на 43,8 тис. т або більш ніж на 10 %. У той же час виробництво свинини в Україні у цьому році збільшилося на 1,5 % порівняно з аналогічним періодом 2013 року – до 759,7 тис. т (у живій вазі). У 2015 році порівняно з 2013 роком виробництво замороженої свинини зросло на 36,2 % і за підсумками 2015 року становило до 18,3 тис. т [73, 78].

Щодо виробництва молока, то не зважаючи на означені вище фактори впливу, виробництво молока у 2010–2015 рр. мало позитивну динаміку. Так, у 2012 році порівняно з 2011 роком виробництво молока збільшилося на 2,7 % (у тому числі у сільськогосподарських підприємствах – на 13,1 %, у господарствах населення – на 0,1 %), у 2013 році – на 0,9 %, у 2014 році – на 1,8 %, у 2015 – на 2,5 %. На кінець 2015 року виробництво

молока в країні досягло 2647,5 тис. т проти 2216,6 тис. т у 2010 році. Якщо у 2010–2013 рр. на збільшення виробництва молока вплинуло збільшення поголів'я великої рогатої худоби (з 4,49 до 4,64 млн голів), то у 2014–2015 рр. – збільшення продуктивності корів на 13,3 % [73, 78].

Деяка інша ситуація спостерігається з виробництвом м'яса птиці у 2011–2015 рр. На початку 2011 року в усіх категоріях господарств України налічувалося 203,8 млн голів птиці, у 2014 році її чисельність зростає до 220,6 млн голів, або на 16,7 млн голів (8,2 %), у 2015 році поголів'я птиці в усіх категоріях господарств України порівняно з минулим 2014 роком зменшилося на 7,3 млн голів або на 3,3 %. Цьому сприяли девальвація гривні (до 97 % порівняно з 2014 роком) та збільшення вартості кормів у цьому році.

За даними Державної служби статистики України, галузь виробництва м'яса птиці усіх видів до 2013 року мала позитивну динаміку зростання. Так, у 2013 році усіма категоріями господарств країни було вироблено 1200 тис. т м'яса птиці (у забійній вазі) проти 892 тис. т у 2011 році, але у 2014 році під впливом цілого ряду зовнішніх факторів воно зменшилося до 1164,7 тис. т. У 2015 році виробництво м'яса птиці усіх видів становило 1150 тис. т (у забійній вазі), що на 14 тис. т менше ніж у 2014 році. Трапилося це передусім у зв'язку із закриттям підприємств східного регіону [73, 83].

Щодо виробництва яєць від птиці усіх видів у 2010–2015 рр., то у цій галузі, починаючи з 2010 року, спостерігалось зростання цього виду продовольства – з 17,1 млрд шт. у 2010 році до 19,5 млн штук у 2014 році. Але у 2015 році птахівниками усіх господарств країни було вироблено всього 16,9 млрд шт. яєць, що на 13,5 % менше ніж у минулому 2014 році. Насамперед, зниження виробництва яєць у 2015 році пов'язано із втратою підприємств у Луганській та Донецькій областях, в яких були сконцентровані

чималі потужності з їх виробництва, близько 15 % загальнодержавного виробництва. Внаслідок цього та стабільного експорту (975 млн шт.), на внутрішньому продовольчому ринку у цьому році спостерігався дефіцит яєць, що врешті-решт призвело до росту оптово-відпускних цін на яйця курячі – харчові на 60 % проти таких цін у 2014 році [73, 83].

Найбільш складна ситуація, особливо після анексії Росією Криму, склалася із виробництвом в Україні такого дефіцитного виду продовольства як риба та рибопродукти. За даними Державної служби статистики України, рівень забезпечення населення України цим видом продовольства власного виробництва у 2010–2015 рр. не перевищував 25 %, тобто майже 75 % фонду споживання рибної продукції припадає на імпорт, який включає види риб, промисел яких Україна не здійснює через зміну іншими державами принципів доступу до своїх водних біоресурсів. Після анексії Криму Росією імпортозалежність країни по даній групі продовольства суттєво зросла, але прогноз на найближчу перспективу не можуть надати навіть досвідчені експерти з цього питання. Так, за ствердженнями голови Всеукраїнської громадської організації «Асоціація рибалок України» О.Чистякова у 2013 році Україна виловила 216 тис. т риби, при цьому 82 тис. т (38 %) було виловлено в Азово-Причорноморському басейні, з яких 52 тис. т – кримськими рибалками, що становило 65 % вилову риби у регіоні. Плюс 98 тис. т риби виловлено чорноморським флотом у світовому океані (а це 100 % вилову в океанських водах). Якщо додати ці цифри, то на частку Криму у 2013 році припадало близько 150 тис. т риби, або 69,4 % від усього вилову риби. Отже, внаслідок анексії Криму Україна втратила великий ресурс з вилову риби, а це призвело, у свою чергу, до її подорожчання на внутрішньому ринку, оскільки вартість імпортного продукту цілком залежить від коливань іноземних валют [152].

У 2014–2015 рр. темпи девальвації національної валюти значно перевищували темпи інфляції. Високі темпи інфляції впливають і на пропорції галузей агропродовольчого комплексу. Динаміка цін у 2015 році була вигідною для сільського господарства, рентабельність та прибуток якого значно зросли. Підвищилася й так звана «фермерська частка», тобто питома вага сільського господарства у кінцевій ціні агропродовольчого ринку. У 2015 році випуск продукції аграрної галузі оцінювався у 544 млрд грн. при товарності у 55 %, тобто товарна сільськогосподарська продукція – близько 300 млрд грн., або 36 % усього агропродовольчого ринку. Висока фермерська частка – свідчення недостатнього розвитку переробних галузей агропродовольчого комплексу, що зменшує додану вартість кінцевої продукції [91, с. 58].

Таблиця 2.3

Виробництво товарів і послуг в агропродовольчому комплексі України у 2013 та 2015 роках, млрд грн

Показник	Роки	
	2013	2015
Сільське господарство, мисливство і пов'язані з ним послуги – випуск	299,1	544,2
Харчова промисловість – обсяг реалізованої продукції	261,8	392,4
Роздрібна торгівля підприємств – товарооборот продовольчих товарів	164,9	200,2
Ресторанне господарство – товарооборот	24,6	17,75
Продаж сільськогосподарської продукції на міських ринках ¹	6,9	6,4

Примітка...¹ Дані наведено за 2013 та 2014 рр.

Розроблено автором за даними матеріалів [91, с. 58].

Суттєвий фактор збільшення додаткової вартості продукції агропродовольчого комплексу – експортна активність та імпортозаміщення. При визначенні розміру національного валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого

використання сальдо зовнішньої торгівлі – складова ВВП. Ця його частина по групі агропродовольчих товарів швидко зростає – абсолютно і відносно. Таке зростання пояснюється, передусім, значною експортною орієнтацією агропродовольчого комплексу. У 2015 році всі галузі національної економіки України експортували 23% свого випуску товарів і послуг, сільське господарство – 36 %, харчова промисловість – 32 % [91, с. 60].

Таблиця 2.4

Зовнішня торгівля агропродовольчими товарами у валовому внутрішньому продукті України, млрд грн

Показник	Роки		
	2013	2014	2015
ВВП за категоріями кінцевого використання (у фактичних цінах), млрд грн.	1459,1	1566,7	1979,5
Зовнішня торгівля агропродовольчими товарами			
експорт	136,2	198,1	318,1
імпорт	65,4	72,0	76,1
сальдо	70,8	126,1	242,0
Частка агропродовольства у ВВП, %	4,85	8,05	12,23

Примітка. Розроблено автором за матеріалами [91, с. 60].

Отже, станом на кінець першого кварталу 2016 року, Україна перебуває у дуже скрутному фінансово-економічному стані, тому у найближчі 2–5 років малоімовірно, що вітчизняні виробники основних груп стандартизованих продовольчих товарів будуть спроможні забезпечити населення країни економічно доступним якісним продовольством власного виробництва за всіма видами.

2.2. Економічні критерії і показники стану продовольчої безпеки

За результатами дослідження питань, пов'язаних із теоретичними засадами продовольчої безпеки України у контексті світової продовольчої проблеми, було встановлено, що продовольча проблема є однією з глобальних проблем сучасності, саме тому рівень продовольчого забезпечення населення – один із найважливіших чинників національної безпеки України, визначальним критерієм останньої є рівень продовольчого забезпечення населення, який має гарантувати соціально-економічну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації.

Дослідження стану і динаміки продовольчої ситуації в країні доцільно почати із вимірювального аспекту, оскільки результати цього аналізу багато в чому залежать від вибору кількісних показників і методики їх обчислення. Міжнародна статистика використовує два кількісні порогові критерії, що визначають мінімальний рівень продовольчої безпеки країни:

1. добова енергетична цінність раціону харчування людини має бути не нижчою за 2500 ккал;
2. витрати на продовольчі потреби мають не перевищувати 60 % сімейного бюджету [155, с.1].

Ці критерії розкривають суть поняття «продовольча безпека» у сучасному поляризованому світі: для бідної країни – це забезпечення раціону виживання, на який витрачається лівова частка особистого доходу; для багатой – задоволення різноманітних продовольчих споживчих уподобань за відносно (порівняно з розмірами доходу) малих витрат. Звідси стратегічний виклик для України формулюється як двоєдине завдання: наздогнати розвинуті країни у сфері продовольчого споживання за показниками: а) кількості та якості харчування;

б) економічної доступності харчування (у частках сімейного бюджету) [155].

В Україні, окрім названих вище критеріїв для визначення мінімального рівня продовольчої безпеки країни, відповідно до наказу Міністерства економіки України № 60 «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України» (надалі – Методика визначення основних індикаторів) до 2013 року встановлювалися три додаткові кількісні порогові критерії, а саме: 1) рівень перехідних запасів зерна – не менше 17 % від річного споживання, що відповідає 60 дням споживання; 2) виробництво зерна в країні на одну особу за рік має бути не менше 800 кг; 3) продовольча незалежність за окремим продуктом (співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку) має бути не більше 60 % [110].

Аналіз динаміки калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населенням України у 1990–2015 рр. (у розрахунку на одну особу) засвідчує, що Україна у докризовий період за енергетичною цінністю харчування перебувала у групі найбільш розвинутих країн: у 1990 р. добовий душевий набір продуктів харчування містив майже 3,6 тис. ккал. В останньому десятиріччі минулого століття системна криза виробництва і споживання різко погіршила продовольчу ситуацію – у 2000 р. цей показник загрозово знизився до 2,6 тис. ккал. Після 2000 р. почалося поступове підвищення середньодобового раціону, і у 2008 р. він становив майже 3,0 тис. ккал. Впродовж 2009–2012 рр., знов таки у зв'язку із світовою фінансово-економічною кризою 2008–2009 рр., середньодобовий раціон пересічного українця трохи зменшився, і у 2013 році він становив 2,96 тис. ккал, у 2014–2015 рр. із початком економічної кризи в країні він знизився до значення 2,93 тис. ккал у 2014 році, у 2015 році він перебував на рівні початку 2000-х років (2,79 тис. ккал) (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населенням України у 1990–2015 рр., ккал (у розрахунку на одну особу)

Показник	Роки														Відхилення			
															2013 до 1990		2015 до 2013	
	1990	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	+/-	%	+/-	%					
Продукти тваринного походження	1025	611	733	809	807	844	868	849	791	-157	-15,3	-77	-8,9					
пороговий критерій	1375	1375	1375	1375	1375	1375	1375	1375	1375	-	-	-	-					
відхилення	-350	-764	-642	-566	-568	-531	-507	-526	-584	-	-	-	-					
у відсотках	-25,5	-55,6	-46,7	-41,2	-41,3	-38,6	-36,9	-38,3	-42,5	-	-	-	-					
Продукти рослинного походження	2572	2050	2183	2124	2144	2110	2101	2090	2008	-471	-18,3	-93	-4,4					
пороговий критерій	1125	1125	1125	1125	1125	1125	1125	1125	1125	-	-	-	-					
відхилення	1447	925	1058	999	1019	985	976	965	883	-	-	-	-					
у відсотках	128,6	82,2	94,0	88,8	90,6	87,6	86,8	85,8	78,5	-	-	-	-					
Калорійність, всього	3597	2661	2916	2933	2951	2954	2969	2939	2799	-628	-17,5	-170	-5,7					
пороговий критерій	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	2500	-	-	-	-					
відхилення	1097	161	416	433	451	454	469	439	299	-	-	-	-					
у відсотках	30,5	6,1	14,3	14,8	15,3	15,4	15,8	14,9	10,7	-	-	-	-					

Примітка. Розраховано автором за даними матеріалів [70, 81].

2.2. Економічні критерії і показники стану продовольчої безпеки

Для порівняння: сучасний рівень цього показника у США – 3,9 тис. ккал, у країнах Європейського Союзу – 3,5 тис. ккал. Як свідчать наведені в табл. 2.3 та на рис. 2.3 дані, впродовж 1990–2015 рр. добовий душевий набір продуктів харчування зменшився на 628 ккал або на 17,5 %, при цьому за рахунок продуктів тваринного продукту – на 157 ккал або на 15,3 %, за рахунок продуктів рослинного продукту – на 471 ккал або на 18,3 %.

Нова економічна криза 2014 року достатньо серйозно погіршила стан продовольчої безпеки в країні.

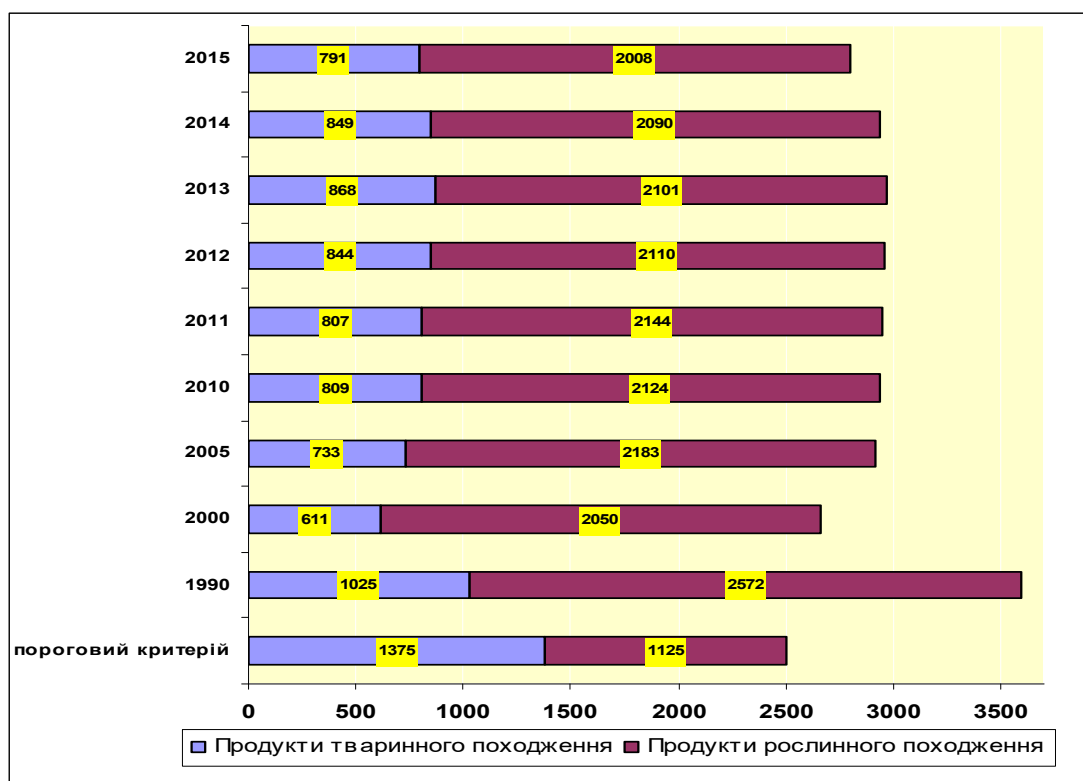


Рис. 2.3. Динаміка калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населенням України у 1990–2015 рр., ккал (у розрахунку на одну особу)

Примітка. Розроблено автором за даними матеріалів [70, 81].

Так, за даними Державної служби статистики України, у 2015 році середньодобовий душевий набір продуктів харчування порівняно з 2013 роком знизився на 170 ккал або на

5,7%, в тому числі за рахунок продуктів тваринного продукту – на 77 ккал або на 8,9 %, за рахунок продуктів рослинного продукту – на 93 ккал або на 4,4 %.

Як свідчать наведені дані в табл. 2.4 впродовж цих років основну частину калорій українці споживали разом із продукцією рослинного походження. Так, у 2015 році лише 31,6 % (у 2013 році – 34,7%) середньодобового раціону забезпечувалося за рахунок споживання продукції тваринного походження, що у більш ніж у 1,7 раза нижче за встановлений пороговий критерій (55 %). У 1990 році питома вага продуктів тваринного походження у складі добового душевого набору продуктів харчування українця становила 41 %, що на 9,4 % більше, аніж у 2014 році.

Таблиця 2.6

Динаміка питомої ваги продуктів тваринного та рослинного походження у складі добового душевого набору продуктів харчування населення України у 1990–2015 рр.

Показник	Роки									Відхилення, +/-	
	1990	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2013 до 1990	2015 до 2013
Продукти тваринного походження	1025	611	733	809	807	844	868	849	791	-157	-77
питома вага, %	41,0	24,4	29,3	32,4	32,3	33,8	34,7	34,0	31,6	-6,3	-3,08
Продукти рослинного походження	2572	2050	2183	2124	2144	2110	2101	2090	2008	-471	-93
питома вага, %	59,0	75,6	70,7	67,6	67,7	66,2	65,3	66,0	68,4	6,3	3,1
Калорійність, всього	3597	2661	2916	2933	2951	2954	2969	2939	2799	-628	-170

Примітка. Розраховано автором за даними матеріалів [70, 81].

Так, якщо у 1990 році відхилення калорійності середньодобового споживання продуктів тваринного походження середнього українця від визначеного порогового критерію (55 %) становили 25,5 %, то у 2015 – 42,5%, у кризовий 2000 рік – 55,6 %. У той же час відхилення калорійності середньодобового споживання продуктів рослинного походження від визначеного порогового критерію (45 %) значно його перевищували: у 1990 році – на 128,6 %, у 2015 році – на 78,5 %, у кризовому 2000 році таке перевищення становило 82,2 %

Про існуючий дисбаланс калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населенням України впродовж цих років свідчать дані рис. 2.4.

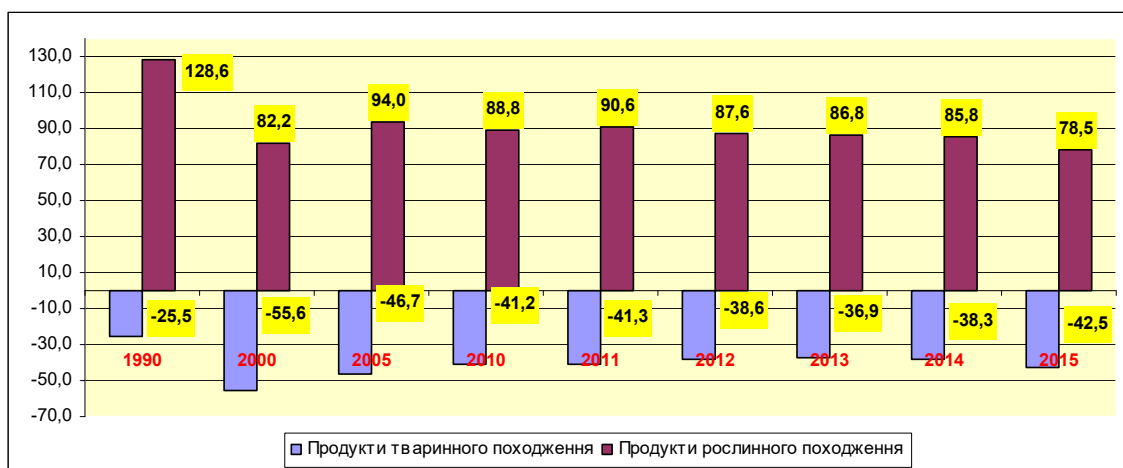


Рис. 2.4. Відхилення калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населення України від порогових критеріїв, %

Примітка. Розроблено автором за даними матеріалів [70, 81].

Отже, за результатами аналізу динаміки індикатора продовольчої безпеки України «Добова енергетична цінність раціону людини» за період 1990–2015 рр., встановлено, що Україна, яка за енергетичною цінністю харчування до отримання незалежності у 1991 році перебувала в групі найбільш розвинутих країн, за роки існування держави як незалежної країни, змістилася до групи країн за рівнем

економічного розвитку нижчим від середнього. Зараз існує реальна загроза продовольчій безпеці країни завдяки незбалансованому споживанню продуктів харчування населенням та низькому рівню споживання продуктів тваринного походження в енергетичному раціоні населення.

Відповідно до теорії, населення має споживати кількість харчових продуктів, визначену Міністерством охорони здоров'я України. Коефіцієнт співвідношення наявного споживання та рекомендованого впродовж року має дорівнювати одиниці. Саме це визначає рівень достатності споживання певних харчових продуктів.

Аналіз динаміки індикатору достатності споживання основних продуктів харчування за період 2006–2015 рр. наведено в табл. 2.7.

Проведене дослідження з використанням методу статистичного аналізу свідчить, що за досліджуваний період (2006–2015 рр.) по більшості основних видів продовольства фактичне споживання перебувало нижче раціональних норм, крім споживання хліба та хлібопродуктів, яєць та яйцепродуктів (окрім 2015 року), овочів та баштанних, картоплі та олії рослинної (окрім 2015 року), що є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагалося забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок цих більш економічно доступних продуктів.

Таблиця 2.7

Розрахунок індикатора достатності споживання продуктів харчування населенням України в 2006–2015 рр.

Продукти харчування	Раціональна норма, кг/ особу	Роки									
		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Хліб і хлібопродукти	101	1,16	1,14	1,14	1,10	1,10	1,09	1,08	1,07	1,07	1,02
М'ясо і м'ясо-продукти	80	0,71	0,77	0,77	0,72	0,65	0,64	0,68	0,70	0,68	0,64
Молоко і молокопродукти	380	0,70	0,70	0,71	0,63	0,54	0,54	0,57	0,58	0,59	0,55
Яйця, шт.	290	0,79	0,83	0,83	0,83	1,00	1,07	1,06	1,07	1,07	0,97
Риба і рибо-продукти	20	0,73	0,73	0,72	0,73	0,73	0,67	0,68	0,73	0,56	0,43
Овочі та баштанні	161	0,70	0,65	0,69	0,75	0,89	1,01	1,01	1,01	1,01	1,00
Плоди, ягоди та виноград	90	0,40	0,48	0,49	0,48	0,53	0,58	0,59	0,63	0,58	0,57
Картопля	124	0,84	0,80	0,81	0,77	1,04	1,12	1,13	1,09	1,14	1,11
Цукор	38	1,01	1,01	1,07	1,01	0,98	1,01	0,99	0,98	0,96	0,94
Олія рослинна всіх видів	13	1,04	1,04	1,12	1,13	1,14	1,05	1,00	1,02	1,01	0,95

Примітка. Розраховано автором за даними матеріалів [70, 81].

Тому є підтвердження споживання основних продуктів харчування населенням України у 2015 році (рис. 2.5).

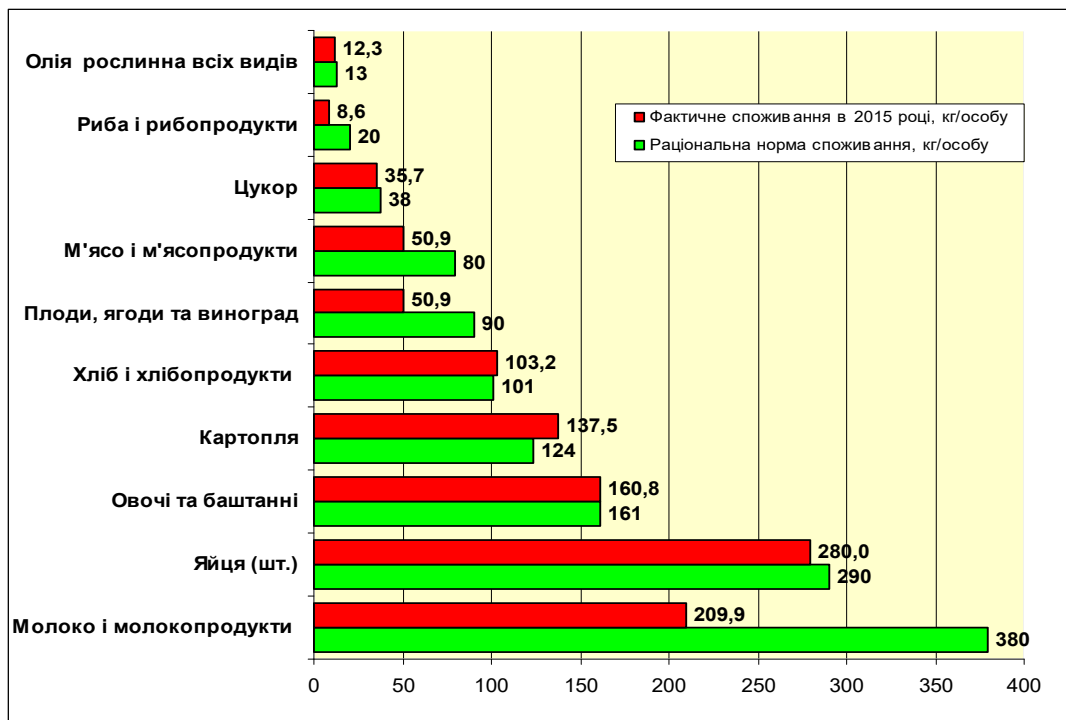


Рис. 2.5. Споживання основних продуктів харчування населенням України у 2015 році, кг/особу

Примітка. Розроблено автором за даними матеріалів [70, 81].

У 2015 році лише за трьома (у 2013 році – за п'ятьма) основними групами продовольства середньодушове споживання перебувало на рівні, або перевищувало рекомендовані Міністерством охорони здоров'я України норми. По інших групах спостерігалось недостатнє споживання, особливо суттєве відставання спостерігалось по продукції тваринного походження – м'яса і м'ясопродуктів – на 36,4 %, молока і молокопродуктів – на 44,8 %. У той же час у 2015 році порівняно із 2013 роком зменшилось споживання населенням основних видів продовольства за більшістю позицій. Так, у цьому році вперше за останні п'ять років суттєво знизилось споживання яєць та яйцепродуктів населенням країни (з 309 шт./рік у 2013 році до 280 шт./рік на одну особу при раціональній нормі 290 шт./рік) та споживання олії рослинної всіх виді (до 12,3 кг/рік на

одну особу при раціональній нормі 13 кг/рік). Найбільш відчутно зменшилося середньодушкове споживання українцями риби та рибопродуктів у цьому році порівняно із встановленою МОЗ раціональною нормою споживання – на 11,4 кг, або більш ніж вполовину (на 57 %).

Отже, протягом 2006–2015 рр. населення країни мало значний дефіцит споживання основних груп продуктів харчування порівняно із фізіологічними нормами. Суттєве зниження споживання енергії і білка з їжею нижче розрахункових величин у 2014–2015 рр. році варто розглядати як несприятливий фактор, що створює умови для формування груп населення з ознаками білково-калорійної недостатності, відповідно до суттєвого погіршення продовольчої безпеки країни.

Основною причиною такого незадовільного стану із достатністю споживання продуктами харчування населення України у досліджуваному періоді є зниження купівельної спроможності населення країни. Якщо, за даними Європейської економічної комісії близько 27 % населення України у 2013 році перебувало за межею бідності, то за даними ООН на кінець 2015 року в Україні за межею бідності перебувало понад 80 % населення країни, основними продуктами у раціоні яких були та є лише хліб, крупи, макаронні вироби, олія. При цьому слід зазначити, що середнє споживання деяких видів продуктів (м'ясо, яйця, риба і рибопродукти, фрукти, ягоди) у багатодітних родинах більш ніж у два рази нижче за середній рівень [72].

За даними Державної служби статистики України, реальна заробітна плата за останні 10 років зростала у середньому на 12,6 %, у той же час ціни на товари продовольчої групи – у середньому на 10 %, окрім 2014-2015 рр., коли споживчі ціни на продовольство зросли на 24,9 % та 43,3 % відповідно, а реальна заробітна плата протягом 2014 року порівняно з 2013 роком

зменшилася на 6,5 %, у грудні 2015 року порівняно з груднем 2014 року – на 9,9 % (рис. 2.6).

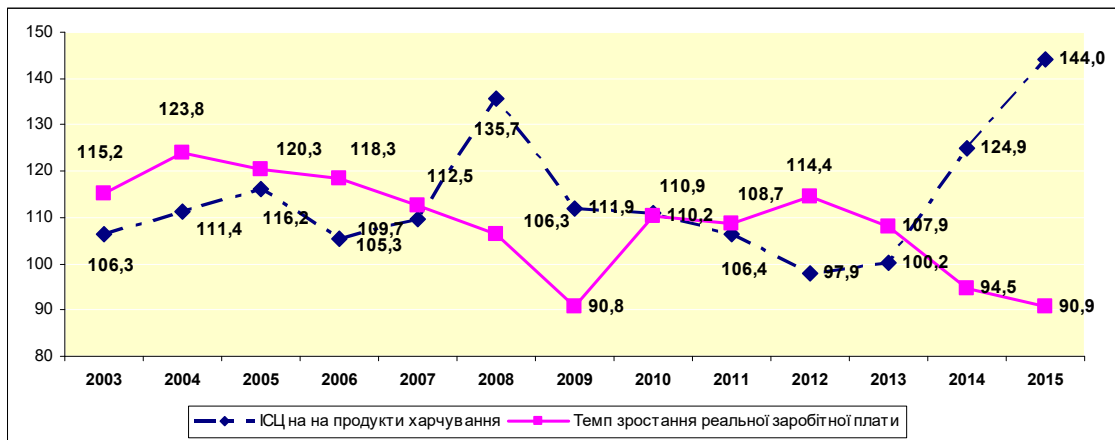


Рис. 2.6. Динаміка індексів споживчих цін (ІСЦ) на продукти харчування та темпів зростання реальної зарплати за період 2003–2015 рр. (до попереднього року, %)

Примітка. Розроблено автором за даними матеріалів [70].

Протягом 2003-2012 рр. темпи зростання реальної зарплати незначно перевищували зростання ІСЦ, а у 2008-2010 рр. були значно меншими. Так, у 2008 році темп зростання реальної зарплати становив 106,3 %, а ІСЦ – 136,7%. Протягом 2004-2009 рр. темпи зростання реальної зарплати мали негативну тенденцію до зниження: з 123,8 % у 2004 році до 90,8 % у 2009 році. Але, починаючи з 2010 року, цей показник зріс до 114,4 % у 2012 році. Така динаміка свідчить про те, що протягом цих років зростання ресурсів домогосподарств випереджало інфляцію.

Зовсім інша ситуація склалася у 2014–2015 рр., коли країна опинилася у глибокій фінансово-економічній кризі, яка супроводжувалася значними інфляційними процесами. Як результат – інфляція у 2014–2015 рр. значно випереджала реальні ресурси домогосподарств країни, про що свідчить зростання негативного розриву між ІСЦ на продукти харчування та реальною зарплатною платою. Так, у 2014 році темп зниження

реальної заробітної плати становив 94,5 %, а темп зростання ІСЦ – 124,3 %, у 2015 році – 90,9 та 144 % відповідно.

Проведене дослідження з використанням методу статистичного аналізу свідчить, що у складі сукупних ресурсів населення країни найбільшу питому вагу має заробітна плата (до 50 %), саме тому купівельна спроможність населення країни має пряму залежність від цього показника (рис. 2.7).

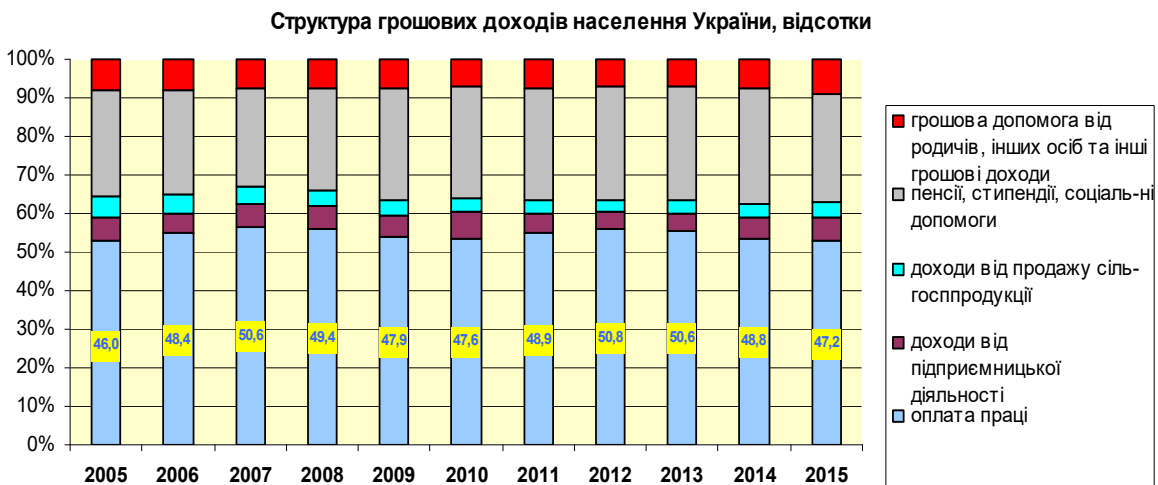


Рис. 2.7. Структура грошових доходів населення України у 2005–2015 рр., %

Примітка. Розроблено автором за даними матеріалів [70].

За даними аналізу динаміки розподілу населення України за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів на місяць, у 2013–2015 рр., який проведено із використанням методу статистичного аналізу, встановлено, що на кінець 2014 року більш ніж 50 % населення України мало дохід до 1920 грн. на місяць, до 17 % – до 2280 грн., до 27 % – до 3720 грн., при цьому 0,1 % населення країни мали дохід до 480 грн. (у 2012 році – 0,4 %) (рис. 2.8).

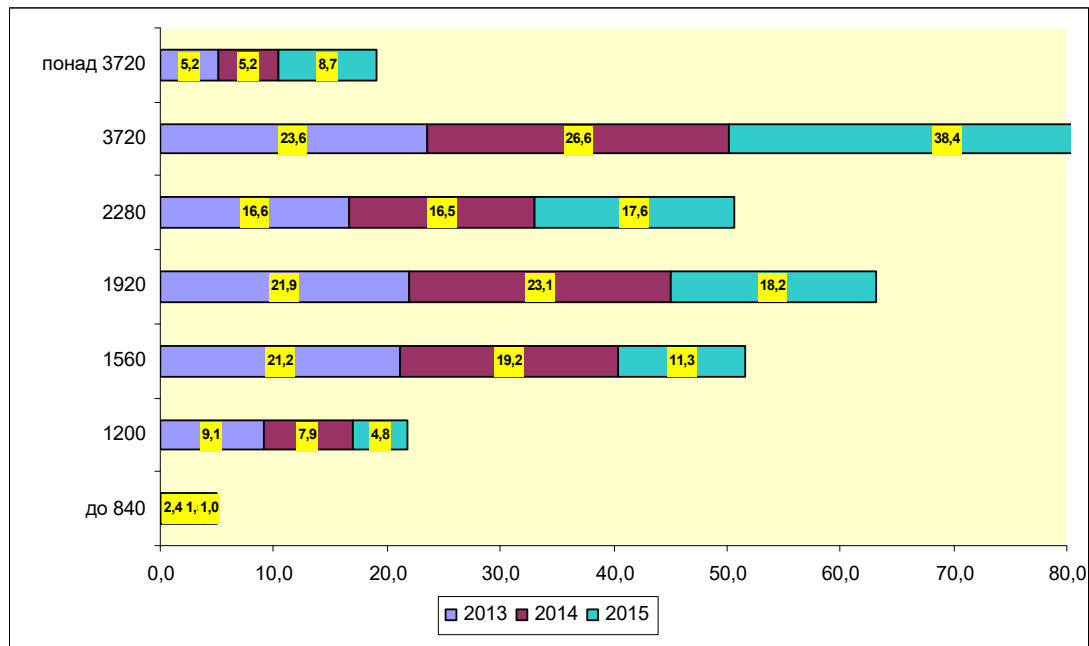


Рис. 2.8. Розподіл населення України за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів на місяць у 2013–2015 рр., грн, %

Примітка. Розроблено автором за даними матеріалів [70].

За даними Державної служби статистики України, у 2013 році 8,4 % населення України [70] мали дохід менше мінімального прожиткового мінімуму (1113 грн), у 2014 році за критерієм прожиткового мінімуму (1186 грн) 8,6 % населення перебувало за межею бідності, у 2015 році кількість населення, що перебувало за межею бідності за цим критерієм (1193 грн) зменшилося до 7,3 % (рис. 2.9).

За результатами аналізу динаміки розподілу населення України за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць в 2013–2015 рр., проведеного з використанням методу статистичного аналізу, встановлено, що більш ніж 35 % населення України в 2015 р. мало місячний дохід трохи більше мінімального прожиткового мінімуму, у 15,9 % дохід удвічі перевищував мінімальний прожитковий мінімум, у 22,5 % дохід був у межах 2600–3720 грн і лише у 8,7 % населення дохід сягав більше 3720 грн.

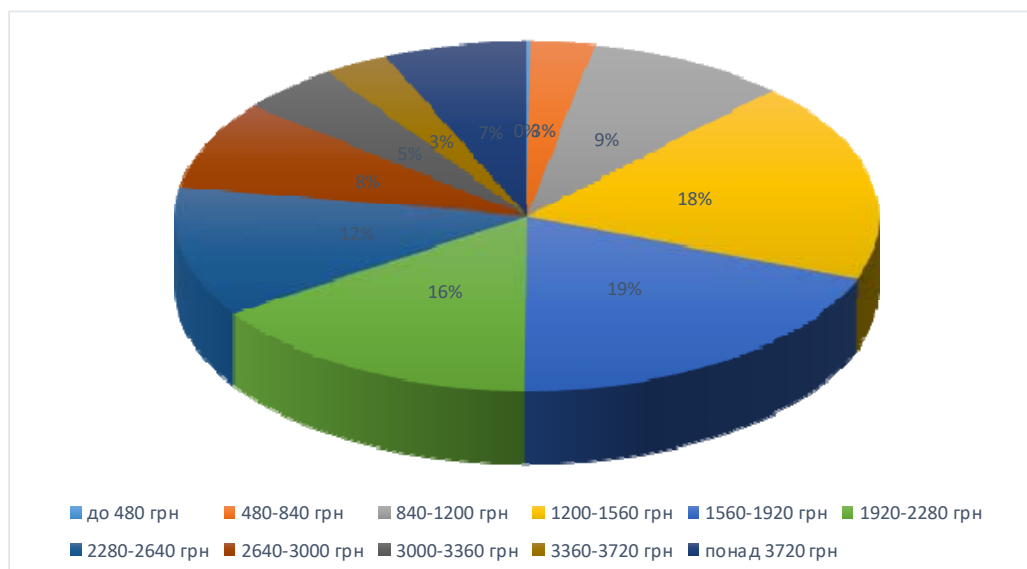


Рис. 2.9. Розподіл населення України за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів на місяць у 2015 році, грн, %

Примітка. Розроблено автором за даними матеріалів [70].

Дослідження динаміки диференціації життєвого рівня населення України у 2007–2014 рр. методом статистичного аналізу даних Державної служби статистики України, свідчить, що протягом цього періоду спостерігалось незначне зменшення частки населення країни, яке мало середньодушовий еквівалентний загальний дохід на місяць нижче мінімального прожиткового мінімуму (табл. 2.8).

Так, за даними цієї таблиці, основу яких складають дані Державної служби статистики України, частка населення України, що перебуває за межею бідності, обчислена за критерієм прожиткового мінімуму, становила 5,8 % у 2009 році та 7,3 % у 2015 році.

Якщо як критерій бідності населення країни взяти критерій національної межі бідності (75 % поріг медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат у розрахунку на умовного дорослого), який протягом 2001–2013 рр. перебував у межах 175–184 грн, то в Україні протягом цих років за цим показником за

межею бідності було 25–27 % населення. У 2014–2015 рр. за цим критерієм рівень бідності зріс до величини докризового 2012 року і становив 26,8 % та 30,8 % відповідно [151].

Таблиця 2.8

**Диференціація життєвого рівня населення України
у 2008–2015 рр.**

Показник	Роки							Відхилення 2015 ¹ від 2009, +/-
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015 ¹	
Мінімальна заробітна плата, грн, середня на рік	744,0	922,0	1004,0	1134,0	1147,0	1218,0	1218,0	474,0
Мінімальний прожитковий мінімум (МПМ), грн	638,5	843,2	914,1	1042,4	1113,7	1176,0	1193,1	554,6
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими МПМ, %	5,8	8,8	7,8	9,1	8,4	8,6	7,3	1,5

Примітки:... ¹ Дані наведено за 9 місяців 2015 року
Розраховано автором за даними матеріалів [70].

Отже, можна констатувати той факт, що наведені вище дані Державної служби статистики України, щодо яких за критерієм мінімального прожиткового мінімуму визначається межа бідності населення країні у ці роки, в реальності зовсім не відповідає дійсності лише через те, що у 2014 році, тим паче у 2015 році, він був значно занижений. Загалом занижений прожитковий мінімум – одна із хитрощів, яка дає змогу державі економити бюджетні гроші, адже цей показник використовується при розрахунку пенсій, зарплат, різних видів соціальної допомоги і при індексації виплат, а також дає змогу

приховувати від світової спільноти та населення країни реальний рівень бідності в Україні.

За даними Європейської економічної комісії за критерієм, у 2013 році близько 27 % населення України перебувало за межею бідності, за період 2014–2015 рр. кількість населення країни, яке перебувало за межею бідності, суттєво збільшилася і станом на кінець 2015 року більш 80 % населення країни перебувало за цією межею [72, 151]. Такі висновки цієї світової організації щодо рівня бідності населення України за останні три роки ґрунтуються на критерії ООН «бідність > 5,05 дол. США», визначеним цією організацією для країн Центральної та Східної Європи, тобто вартість добового споживання однієї людини (його сукупних витрат на добу) має бути не менше 5 дол. США або не менше 150 дол. США на місяць або 3850 грн. на місяць (станом на кінець січня 2015 року).

За досліджуваний період методом статистичного аналізу виявлено, що сукупні витрати населення України зросли з 1442,8 грн на місяць в 2006 році до 4952 грн на місяць в 2015 році або у 3,4 рази, середній темп зростання таких витрат протягом цих років становив трохи більше 103 % на рік (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Частка витрат домогосподарств України на продукти харчування у 2006–15 рр.

Показник	Роки									
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Середні сукупні витрати на місяць, грн	1442,8	1722,0	2590,4	2754,1	3072,7	3456,0	3591,8	3814,0	4048,9	4952,0
Витрати в середньому на місяць на продукти харчування, грн	767,6	885,1	1266,7	1426,1	1639,9	1836,6	1866,7	1910,8	2170,3	2708,5
Частка витрат на продукти харчування, %	53,2	51,4	48,9	50,0	51,6	51,3	50,2	50,1	53,6	54,7

Примітка. Розраховано автором за даними матеріалів [70].

Протягом цих років із загальної суми отриманих ними доходів домогосподарства витрачали на харчування від 767,6 грн на місяць у 2006 році (56,8 % від суми сукупних витрат) проти 2708,5 грн у 2015 році (54,7 % від цієї суми витрат).

Аналіз такого показника стану продовольчої безпеки України, як індикатор економічної доступності продуктів харчування за період 2006–2015 рр. показав, що жодного року він не перевищував встановлений 60 %-й граничний критерій (рис. 2.10).

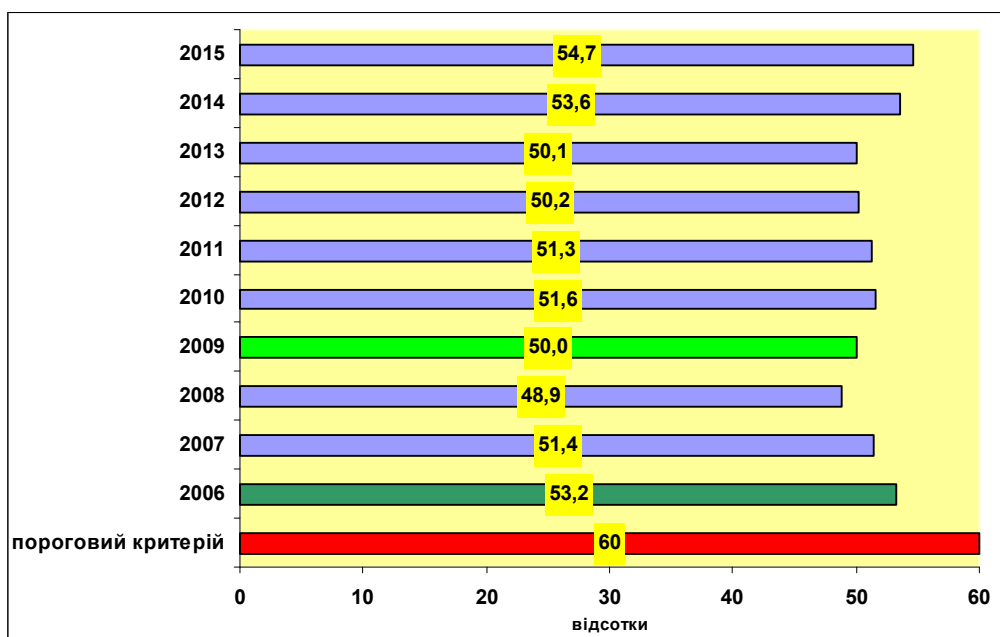


Рис. 2.10. Динаміка індикатора економічної доступності продуктів харчування в Україні за 2006–2015 рр., %

Примітка. Розроблено автором за даними матеріалів [70].

Найкритичнішим з точки зору економічної доступності продуктів харчування вважається 2015 рік, коли значення цього індикатора було на 5,3 % менше порогового критерію (54,7 %). У 2008 році спостерігалось найменше значення індикатору (48,9 %). Порівняно із 2006 роком, який також був критичним з точки зору економічної доступності продуктів харчування, цей показник у 2015 році погіршився на 1,5 %, що є свідченням погіршення продовольчої безпеки країни останні два роки.

Проведене дослідження із використанням методів порівняння свідчило, що за цим індикатором країна довготривалий час перебуває у зоні ризику критичного зниження продовольчої безпеки та підтверджує висновки інших дослідників цього питання [12, 22, 32, 43] про те, що Україна належить до тих країн світу, які мають критичний стан із продовольчим забезпеченням населення.

Такий висновок підтверджує дослідження сукупних витрат домогосподарств України на продукти із використанням методів порівняння та статистичного аналізу (табл. 2.10).

За даними цього дослідження у 2012–2015 рр. у загальній структурі витрат на продукти харчування найвищу питому вагу мали витрати на: м'ясо і м'ясопродукти – від 22 до 24 % (від 425,5 грн в 2012 до 623 грн в 2015 рр. на одне домогосподарство), хліб і хлібопродукти – у межах 13–15 % (від 245,5 грн у 2012 році – 406,3 грн. у 2015 рр.), овочі, в тому числі картопля – від 11 до 14 % (від 207,3 грн в 2012 році – 352,1 грн в 2015 році), молоко і молочні продукти – 10,4–13 % (173,9 грн у 2013 році – 352,1 грн у 2015 році). Найменшу питому вагу займали витрати на масло тваринного походження – в межах 0,8–2,6 %, яйця – в межах 1,6–3%, сало та інші тваринні жири – від 1,2 % в 2015 р. до 2,1 % в 2012 р.

Отже, наведений вище матеріал аналізу продовольчої безпеки за чотирма індикаторами, а саме: добова енергетична цінність раціону людини, достатність споживання конкретного продукту, економічна доступність продуктів харчування та диференціація вартості харчування за соціальними групами свідчить, що реальних доходів населення України недостатньо для їх забезпечення необхідними продуктами харчування.

Таблиця 2.10

Сукупні витрати домогосподарств України на продукти харчування у 2012–2015 рр.

Продукти харчування	Витрати на харчування на місяць								Відхилення 2015 р. від 2012р.	
	у середньому на домогосподарство, грн				у % до сукупних витрат домогосподарств на харчування				+/-	% пунктів
	Роки									
	2012	2013	2014	2015	2012	2013	2014	2015		
Продукти харчування, у т.ч.:	1802,0	1834,4	2100,3	2627,2	96,5	96,0	96,8	97,0	825,2	0,5
хліб і хлібопродукти	245,5	273,2	282,1	406,3	13,2	14,3	13,0	15,0	160,8	1,8
м'ясо та м'ясопродукти	425,5	441,4	520,7	623,0	22,8	23,1	24,0	23,0	197,5	0,2
риба та рибопродукти	111,8	122,3	125,8	135,4	6,0	6,4	5,8	5,0	23,6	-1,0
молоко, сир	208,2	198,7	240,8	352,1	11,2	10,4	11,1	13,0	143,9	1,8
яйця	45,7	30,6	62,9	81,3	2,5	1,6	2,9	3,0	35,6	0,5
сало та інші тваринні жири	39,8	36,3	34,7	32,5	2,1	1,9	1,6	1,2	-7,3	-0,9
масло	49,3	55,4	36,9	21,7	2,6	2,9	1,7	0,8	-27,6	-1,8
олія та інші рослинні жири	66,3	72,6	58,6	108,3	3,5	3,8	2,7	4,0	42,0	0,5
фрукти	125,8	128,0	112,8	135,4	6,7	6,7	5,2	5,0	9,6	-1,7
овочі, включаючи картоплю	207,4	173,9	273,4	352,1	11,1	9,1	12,6	13,0	144,7	1,9
цукор, джем, мед, сироп, шоколад та кондитерські вироби	135,3	145,2	175,7	189,6	7,2	7,6	8,1	7,0	54,3	-0,2
інші продукти харчування	40,0	45,9	62,9	54,2	2,2	2,4	2,9	2,0	14,2	-0,2
безалкогольні напої	101,4	110,8	112,8	135,4	5,4	5,8	5,2	5,0	34,0	-0,4
Харчування поза домом	64,7	76,4	69,4	81,3	3,5	4,0	3,2	3,0	16,6	-0,5
Сукупні витрати на харчування	1866,7	1910,8	2169,7	2708,5	100,0	100,0	100,0	100,0	841,8	0,0

Примітка. Розраховано автором за даними матеріалів [70].

Для підтвердження вищезазначеного розраховано кількість грошових ресурсів, необхідних для придбання продовольства згідно з рекомендованими нормами Міністерства охорони здоров'я України (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Динаміка середньомісячних витрат населення України на продукти харчування для забезпечення оптимального індикатора достатності їх споживання в 2012-2015 рр., грн/особу

Продукти харчування ¹	Раціональна норма споживання, кг/особу		Середні ціни по Україні на основні продукти харчування, грн				Середні витрати на місяць на придбання в торгівельній мережі продукту харчування, грн/особу			
	на рік	на місяць	Роки				Роки			
			2012	2013	2014	2015	2012	2013	2014	2015
Хліб	101	8,4	4,4	4,8	5,5	9,8	37,0	40,6	46,2	82,7
М'ясо (всі види) ²	80	6,7	37,6	35,8	44,3	56,5	252,2	240,1	296,5	378,7
Молоко і молокопродукти ³	380	31,7	20,8	27,4	37,4	45,7	659,0	868,2	1186,2	1450,0
Риба (всі види) ⁴	20	1,7	14,5	28,8	31,8	57,3	24,7	49,0	54,0	97,3
Яйця (шт.)	290	24,2	0,8	0,7	1,1	1,4	18,7	17,5	26,8	32,4
Картопля	124	10,3	2,4	5,5	6,7	6,3	24,3	57,1	68,9	64,9
Цукор	38	3,2	5,4	5,7	9,2	10,8	17,3	18,3	29,4	34,5
Олія соняшникова	13	1,1	14,7	15,1	15,0	29,6	16,2	16,8	16,5	32,6
Всього, грн./особу							1049,3	1307,2	1724,4	2173,0
Всього, грн./домогосподарство (2 дорослих, 1 дитина)							3148,02	3921,7	5173,3	6519,0

¹ – без овочів та баштанних, плодів та ягід

² – яловичина, свинина та м'ясо курки

³ – молоко пастеризоване, сметана (20%) та масло вершкове

⁴ – для розрахунку були використані ціни 1 кг мойви і हेку

Примітка. Розраховано автором за матеріалами [67, 68, 70]

Результати проведеного дослідження свідчать, що для забезпечення повноцінного раціону людини у 2015 р. необхідно на продукти харчування витратити 2173 грн на місяць. Використовуючи дані служби статистики України, виявлено, що тільки 8,7 % населення країни із середньодушовими еквівалентними доходами понад 3720 грн на місяць може собі дозволити набір харчових продуктів, рекомендований Міністерством

охорони здоров'я, так як рівень витрат на продукти харчування не має перевищувати 60 % від рівня доходів.

За результатами проведеного аналізу можливо зробити висновок, що у 2015 році, порівняно із 2013 роком, сталося погіршення стану продовольчої безпеки України за основними показниками:

- знизилася середньодобова калорійність раціону українців, при одночасному зменшенні споживання продукції тваринного походження, частка якої у раціоні становить 31,6 % при необхідних 55 %;
- зменшилося фактичне середньодушове споживання продовольства населенням по 7 із 10 досліджуваних груп;
- погіршилася на 1,6 відсоткових пункти економічна доступність населення до продовольства, частка витрат домогосподарства на продовольство у загальних витратах досягла 54,7 %.

При подальшому дослідженні стану продовольчої безпеки України при аналізі достатності запасів зерна у державному резерві довелося зіткнутись із такою проблемою, що при розрахунку цього індикатора не враховується обсяг зерна, яке перебуває у державному матеріальному резерві через те, що така інформація є державною таємницею. Тому при розрахунку була використана інформація стосовно наявності запасів зерна лише у державному інтервенційному фонді, який формує Аграрний фонд України. При цьому Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України [102] встановлено, що цей фонд щодо кожного об'єкта державного цінового регулювання не може бути меншим, у 2012 та подальших роках, ніж 20 % обсягів їх річного внутрішнього споживання за попередній маркетинговий період (звітний рік).

Розмір державного інтервенційного фонду мав бути не меншим 20 % (у відсотках до обсягів їх річного внутрішнього споживання).

Дослідження динаміки індикатора достатності зерна у державних ресурсах у 2010–2015 рр. за методами порівняння та статистичного аналізу свідчать, що за цим показником у 2010 та 2013–2014 рр. стан продовольчої безпеки країни був критичним, у 2015 році – крайнє небезпечним (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Достатність запасів зерна у державному резерві України

Показник	Роки						Відхилення 2015 від 2010	
	2010	2011	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	+/-	відсотки
Чисельність населення України, тис. осіб	45782,6	45598,2	45453,3	45357,5	42774,6	42604,9	-3177,7	-6,9
Розмір державного інтервенційного фонду, тис. т	1059,6	1558	1546,3	1318,3	858,6	536,2	-523,4	-49,4
Обсяг внутрішнього споживання населенням хліба у перерахунку на зерно, тис. т	6833,1	6730,0	6708,6	6696,3	6315,0	6289,9	-543,2	-7,9
Індикатор достатності запасів зерна, %	15,5	23,2	23,0	19,7	13,6	8,5	-7,0	-45,0

Примітки:... ¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь

Розраховано автором за даними матеріалів [70, 71].

У 2010 році, за даними Державної фінансової інспекції України [71], державний інтервенційний фонд було сформовано всього на 67,5 % (за планом – 1572,4 тис. т, фактично – 1059,6 тис. т), цього було недостатньо для забезпечення обсягу внутрішнього споживання населенням хліба у перерахунку на зерно у 2010 році, яке становило 6833,1 тис. т, індикатор достатності запасів

зерна становив 15,5 % проти обов'язкових 20 % відповідно до Закону «Про державну підтримку сільського господарства України» [102] та 17 % відповідно до Методики визначення основних індикаторів, яка визначена наказом Міністерства економіки України «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України» від 02.03.2007 року [110]. У 2013 році індикатор достатності запасів зерна становив 19,7 % проти обов'язкових 20 %, але за 17 % показником відповідно до означеної вище Методики він відповідав нормативному. У 2014 році Державний інтервенційний фонд був фактично сформований всього на 0,3 % (за планом – 1400 тис. т, фактично – 4,6 тис. т), що призвело до значного підвищення ціни на хліб на хлібопродукти протягом цього року (понад 30 %) [71].

Протягом досліджуваного періоду розмір державного інвестиційного фонду поступово зменшувався – з 1059,6 тис. т у 2010 році до 536,2 тис. т у 2015 році (при запланованому 900 тис. т). Завдяки зменшенню чисельності населення України протягом 2010–2015 рр. на 3177,7 тис. осіб або на 6,9 %, обсяг внутрішнього споживання також зменшився на 7,9% або на 543,2 тис. т.

На кінець 2015 року у державному інтервенційному фонді обліковувалося всього 536,2 тис. т при обсязі середньорічного внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно 6289,9 тис. т, тобто індикатор достатності запасів зерна у 2015 році становив усього 8,5 % проти обов'язкових 20 % до обсягів річного внутрішнього споживання населення країни хліба у перерахунку на зерно, як це встановлено Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» [102]. Таке становище із формуванням державного інтервенційного фонду в 2014–2015 рр. свідчить про суттєве погіршення продовольчої безпеки країни за цим показником.

Дослідження наступного індикатору продовольчої безпеки України – ємності внутрішнього ринку, дає змогу простежити у

динаміці зміни попиту та пропозиції певного продукту на внутрішньому ринку України. Відповідно до Методики визначення основних індикаторів [110], цей показник обчислюється як добуток річного середньодушового споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення. Внаслідок попереднього дослідження індикатора достатності споживання продуктів харчування населенням України було встановлено, що основними продуктами харчування українців останніми роками були такі економічно доступні продукти: хліб (хлібопродукти), овочі та баштанні, картопля, яйця, цукор та олія рослинна. Нераціональне споживання продуктів харчування населенням країни спричинене низькими сукупними доходами третини населення країни, тому низький платоспроможний попит населення на інші продукти харчування призводить до звуження ємності продовольчого споживчого ринку країни протягом тривалого часу.

Як свідчать дані обчислені в табл. 2.13 із використанням методу порівняння дані щодо динаміки ємності внутрішнього ринку України порівняно із 2012 роком у 2015 році спостерігалось скорочення ємності внутрішнього ринку за всіма групами продовольства у зв'язку з падінням купівельної спроможності населення та зменшенням чисельності населення через окупацію Автономної Республіки Крим.

Тобто завдяки зменшенню у раціоні українців цілого ряду основних видів продовольства тваринного та рослинного походження, зменшенню чисельності населення країни на 6,3 % ємність внутрішнього ринку у 2015 році порівняно із 2012 роком суттєво зменшилася за 10-ма обов'язковими групами продовольства, а саме: хліб (хлібопродукти) – на 11,2 %, м'ясо (м'ясопродукти) – на 12,2 %, молоко та молокопродукти – на 8,2 %, риба (рибопродукти) – на 41 %, яйця – на 14,4 %, овочі та баштанні – на 7,5 %, плоди, ягоди та виноград – на 10,4 %, картопля – на 7,9 %, цукор – на 10,9 %, олія рослинна всіх видів – на 11,2 %. Отже,

Таблиця 2.13

Оцінка ємності внутрішнього ринку України у 2012–2015 рр.,

тис. т

Продукти харчування	Роки				Відхилення 2015 від 2012	
	2012	2013	2014	2015	+/-	відсотки
Хліб і хлібопродукти	4990	4933	4667	4422	-568	-11,2
М'ясо і м'ясопродукти	2478	2550	2325	2178	-300	-12,2
Молоко і молокопродукти	9797	10050	9581	8995	-802	-8,2
Риба і рибопродукти	620	663	479	367	-253	-41,0
Яйця, млн. шт.	14020	14076	13344	12014	-2006	-14,4
Овочі та баштанні	7452	7431	7019	6889	-563	-7,5
Плоди, ягоди та виноград	2432	2560	2248	2178	-254	-10,4
Картопля	6394	6161	6061	5891	-503	-7,9
Цукор	1713	1686	1559	1527	-186	-10,9
Олія рослинна всіх видів	591	604	561	525	-67	-11,2
Чисельність населення України, тис. осіб ¹						
	45453,3	45357,5	42774,6	42604,9	-2848,4	-6,3

Примітки:... ¹ Дані за 2014–2015 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь.

Розраховано автором за даними матеріалів [70, 81].

впродовж останніх років спостерігається негативна тенденція значного зменшення ємності внутрішнього ринку за продуктами харчування тваринного походження та деякого зменшення за рослинними видами, яка спричинена двома факторами: по-перше, зниженням рівня споживання продуктів харчування тваринного походження на одну особу, відповідно зростання у раціоні українців продуктів харчування рослинного походження, ціна яких значно менша вартості м'яса, молока та риби; по-друге, скороченням населення країни.

Одним із основних індикаторів продовольчої безпеки країни, який визначає рівень самозабезпеченості країни основними видами продовольства, є індикатор продовольчої незалежності за певним продуктом (або відсоток імпортозалежності),

що визначається як співвідношення між обсягом імпорту певного продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку.

Дослідження динаміки імпортозалежності України у 2012–2015 рр. за групами продовольства з використанням методів порівняння та статистичного аналізу свідчить про те, що задоволення потреб населення України у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, у ці роки здійснювалося, в основному, продукцією вітчизняного виробництва (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

**Розрахунок імпортозалежності України у 2012–2015 рр.
за групами продовольства, тис. т**

Продукти харчування	Імпорт продуктів, тис. т				Імпортозалежність, %			
	Роки				Роки			
	2012	2013	2014	2015	2012	2013	2014	2015
Хліб і хлібопродукти	139	120	93	190	2,8	2,4	2,0	4,3
М'ясо і м'ясопродукти	423	332	201	158	17,1	13,0	8,6	7,3
Молоко і молокопродукти	410	548	357	78	4,2	5,5	3,7	0,9
Риба і рибопродукти	441	484	359	237	71,1	73,0	75,4	64,6
Яйця (тис. шт.)	69	87	120	190	0,5	0,6	0,9	1,6
Овочі та баштанні	213	237	225	95	2,9	3,2	3,2	1,4
Картопля	23	23	40	17	0,4	0,4	0,7	0,3
Плоди, ягоди та виноград	1171	1172	856	588	48,1	45,8	38,1	27,0
Цукор	10	11	7	4	0,6	0,7	0,4	0,3
Олія рослинна всіх видів	231	296	223	160	39,1	49,0	39,8	30,5

Примітки:... ¹ Дані за 2014–2015 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь.

Розраховано автором за даними матеріалів [70].

Дані, наведені в табл. 2.11, свідчать, що до 2013 р. спостерігалось щорічне зростання натуральних обсягів імпорту агропродовольчих товарів на 2–4 % за такими групами: молоко та молокопродукти, овочі та баштанні, риба та рибопродукти

внаслідок збільшення попиту на них домогосподарствами з найбільшими доходами.

У 2014–2015 рр. спостерігалася дещо інша ситуація. Проведене дослідження з використанням методу статистичного аналізу даних Державної служби статистики України свідчить, що у 2014 р. порівняно із 2013 р. практично по всіх позиціях зменшилися обсяги імпорту продовольства: хлібопродукти – на 16 %, м'ясо та м'ясопродукти – на 34 , молоко та молочні продукти – на 33 , плоди, ягоди та виноград – на 17, цукор – на 43, олія рослинна всіх видів – на 19%. Лише по трьох позиціях спостерігалася зростання імпорту до країни: картопля з країн Південної Африки – на 75 %, яйця – на 50 та риба і рибопродукти – на 3 [70].

У 2015 р. на тлі зниження імпорту до країни порівняно з попереднім роком таких видів продовольства, як молока та молочних продуктів (на 75 %), риби та рибопродуктів (15), овочів та баштанних (56), картоплі (5%), плодів, ягід і винограду (29), цукру (25) та олії рослинної всіх видів (на 23 %), спостерігалася незвичне для економіки України помітне зростання обсягу імпорту таких видів продовольства, як хліб (хлібопродукти) та яйця курячі. За першою позицією імпорт порівняно з 2014 р. зріс від 93,3 тис. т до 190 тис. т (або більш як удвічі), за другою – від 120 млн шт. до 190 млн шт. Для України, яка традиційно вважається у світі відомим виробником зерна пшениці та продуктів тваринництва на експорт, це розглядається як загроза її продовольчій безпеці.

З точки зору імпортозалежності, найбільш уразливою позицією протягом всього досліджуваного періоду залишалася позиція «риба та рибопродукти», частка імпорту за цією групою у загальному споживанні становила від 71,1 у 2012 році до 64,6 % у 2015 році, тоді як пороговий критерій індикатору імпортозалежності за цією позицією не повинен перевищувати 40 %. Зниження імпортозалежності у 2015 році порівняно із 2014 роком

по цьому виду продукту пояснюється виключно падінням купівельної спроможності населення.

Наявність високої імпортозалежності країни по групі «риба і рибопродукти» пояснюється:

- відсутністю власного океанічного флоту, ще на початку 2000-х років із 123 океанічних суден, які були у складі української риболовецької флотилії у 1999 році, 86 суден було продано або списано через зношеність, станом на кінець 2015 року їх залишилося всього 6, але й вони колишнім керівництвом Держрибкомгоспу виведені в офшорні зони і держава не отримує з них продукції та податкових надходжень до бюджету [9];
- відсутністю державного фінансування програми розвитку рибного господарства України;
- відпрацьованим ресурсом рибного флоту.

Значний відсоток імпорту по групі «олія рослинна всіх видів» пояснюється широким використанням у внутрішньому виробництві та споживанні тропічних олій. При цьому внутрішній попит на олію соняшникову протягом цих років повністю забезпечувався за рахунок власного виробництва. Так, у 2015 році із 160 тис. т імпортової олії трохи менше ніж 75 % (119 тис. т) – це пальмова олія та 18,2 тис. т – кокосова олія [70].

Основну частину імпорту плодово-ягідної продукції складають екзотичні види фруктів (цитрусові, банани тощо). Дослідження динаміки імпортозалежності України у 2012–2015 рр. за групами продовольства із використанням методів порівняння та статистичного аналізу свідчить, що імпорт цих видів фруктів до початку фінансово-економічної кризи в країні у 2014 році мав тенденцію до зростання. Так, у 2013 проти 2012 року імпорт цієї продукції зріс на 0,5 %, при цьому цитрусових – на 12,1, бананів – на 14,7 %. Але починаючи з 2014 року внаслідок девальвації гривні та падіння купівельної спроможності

населення частка імпорту по цьому виду продукції значно знизилась.

Що стосується імпорту м'яса і м'ясопродуктів, то Україна протягом 10 останніх років є відносно великим імпортером цієї групи продовольства. Так, лише у 2012 році сталося відчутне зростання імпорту м'яса в Україну, з 244 тис. т до 423 тис. т, тобто більше ніж у 2,5 раза. Імпорт свинини у 2012 році зростав ще більш істотно – за рік обсяги поставок в Україну збільшилися в 2,8 раза. В основному, свинину до України завозили з Бразилії, Німеччини та Польщі. До початку економічної кризи 2014 року саме Бразилія була найбільшим постачальником імпортної свинини в Україну, лише у 2012 році з Бразилії було завезено 122,47 тис. тонн цього м'яса. До 2013 року спостерігалось зростання імпорту м'яса птиці із США, Німеччини та Угорщини, у 2012 році імпорт цього виду тваринної продукції до України збільшився у 2,6 раза порівняно з 2010 роком [70].

Але вже починаючи з 2013 року можна було спостерігати зниження порівняно з 2012 роком, на 24 % у натуральному вираженні імпорту м'яса та субпродуктів через стрімкий розвиток птахівництва в Україні за період 2010–2013 рр. відповідно наповненням внутрішнього продовольчого ринку країни відносно дешевим порівняно із цінами на свинину та яловичину м'ясом птиці вітчизняного виробництва.

У 2014 році через зниження купівельної спроможності населення у цьому році та стрімкого зростання цін на продукцію тваринництва обсяг імпорту м'яса та м'ясопродуктів до країни різко зменшився – з 332 тис. т у 2013 році до 201 тис. т на кінець 2014 року. Імпортозалежність країни у цьому році зменшилася до 8,6 % проти 13 % у 2013 році.

У 2015 році через неспроможність вітчизняного аграрного комплексу повністю забезпечити населення країни цим видом продовольства за доступними цінами, імпорт цього виду продовольства сумнівної якості, але за ціною меншою ціни

вітчизняних виробників, залишився приблизно на такому ж рівні порівняно з 2014 роком. Як наслідок – імпортозалежність країни за цим видом продовольства у цьому році лише незначно зменшилася до 7,3 проти 8,6 % у 2014 році [70].

За даними служби статистики України за підсумками 2014 р., загальна сукупна товарна пропозиція внутрішнього товарного ринку скоротилася на 33 % до 146,5 млрд дол. США порівняно із масштабами 2013 р. (рис. 2.11), що є найнижчим показником за останні 4 роки, що пояснюється, насамперед, масштабним падінням купівельної спроможності населення.



Рис. 2.11. Динаміка формування товарної пропозиції (місткості) внутрішнього товарного ринку України у 2004–2014 рр., у млрд дол. США

Примітка. Розроблено автором за матеріалами [70].

Отже, за результатами цього дослідження, відповідно до існуючої Методики визначення основних індикаторів [110], продовольча незалежність країни за дев'яти з десяти обов'язкових видів продовольства станом на кінець 2015 року була забезпечена, в основному, за рахунок продуктів харчування

вітчизняного виробництва. Хоча на сьогодні існує велика ймовірність зниження продовольчої незалежності країни навіть у найближчій перспективі.

Такому висновку сприяє той факт, що більшість ключових виробників продовольства в Україні належать іноземному капіталу та транснаціональним компаніям (табл. 2.15), саме тому цей фактор може стати одним із основних загроз продовольчої безпеки України, бо при настанні визначених умов, транснаціональні компанії можуть зупинити або істотно зменшити виробництво продовольства в країні.

Таблиця 2.15

Іноземний капітал та підприємства харчової промисловості України

№	Назва українського підприємства або бренда	Реальний власник
1	2	3
1	ЗАТ «Чумак» (кетчупи, соуси, томатні пасти)	Інвестиційна компанія Dragon Capital та East Capital Bering Ukraine Fund (Швеція)
2	ЗАТ «Олейна» (рослинна олія та майонез)	Компанія Bunge (м. Уайт-Плейнс, штат Нью-Йорк, США)
3	ТОВ «Нестле Україна», Львівська кондитерська фабрика «Світоч», ВАТ «Волиньхолдинг» (майонез Торчин-продукт)	Nestle (м. Веве, Швейцарія)
4	Тростянецька кондитерська фабрика, шоколадна фабрика «Україна», ТОВ «Чипси Люкс» (випуск шоколаду Корона, Milka, кави Jacobs, Maxwell House, Carte Noire, «Люкс», Estrella і Cerezos та чіпсів)	Kraft Foods у складі Mondelez International (м. Нортфілд, штат Іллінойс, США)
5	Миколаївський та Павлоградський молочні комбінати (President, «Дольче President», Socie-te, Galbani, «Фанні», «Лактонія», «Біловіт» і «Імун+»)	Lactalis Group (м. Лаваль, Франція)

Продовження таблиці 2.15

6	Київський пивзавод № 2, Запорізький пивзавод № 2, ВАТ «Львівська броварня» (пиво «Славутич», «Славутич ІСЕ», «Львівське», «Арсенал», «Хмільне», «Квас Тарас» і чай Top Tea)	Carlsberg Group (м. Копенгаген, Данія)
7	Чернігівський пивкомбінат «Десна», миколаївський пивкомбінат «Янтар», харківський завод «Рогань» (пиво «Чернігівське», «Рогань» і «Янтар»)	SUN InBev Ukraine у складі Anheuser-Busch InBev

Примітка. Згруповано автором за даними матеріалів [43].

За результатами визначення основних загроз для продовольчої безпеки України, обґрунтовано наступні пропозиції щодо забезпечення її належного рівня: 1) надання державної фінансової підтримки підприємствам сільського господарства, що займаються виробництвом дефіцитних груп продовольства; 2) здійснення контролю за ціновою політикою бюджетного сегменту харчових продуктів; 3) встановлення експортних квот для груп харчових продуктів, внутрішнє споживання яких є під загрозою; 4) утвердження імпортних квот для груп харчових продуктів, у яких існує внутрішнє перевиробництво; 5) підвищення рівня мінімального прожиткового мінімуму для населення; 6) запровадження системи пільг на основні види продовольства для малозабезпечених груп населення для зменшення рівня диференціації щодо обсягів споживання продовольства.

2.3. Економічні умови забезпечення населення якісним продовольством

Як було розглянуто у підрозділі 2.2, основним показником продовольчого забезпечення є рівень задоволення фізіологічних потреб населення в енергії та харчових речовинах відповідно до вимог збалансованого раціону харчування людини за відсутності у продуктах харчування шкідливих для її здоров'я речовин, який залежить від фізичної та економічної доступності продуктів харчування для різних соціальних груп населення [22, с. 43].

Якість харчової продукції є однією із основних складових продовольчої безпеки України й ґрунтується на ефективному державному контролі якості вітчизняної та імпортованої продукції. Також якість продуктів харчування грає першочергову роль у визначенні рівня життя в країні, її конкурентоспроможності на міжнародному ринку, стабільності національної валюти, тобто є чинником національної економічної безпеки.

Харчові продукти мають задовольняти фізіологічні потреби людини в необхідних речовинах та енергії, відповідати встановленим вимогам до харчових продуктів у частині органолептичних та фізико-хімічних показників і встановленим гігієнічним нормативам допустимого вмісту хімічних, біологічних та фізичних інгредієнтів, які можуть становити небезпеку для здоров'я і життя людини та майбутніх поколінь [109].

За результатами аналізу показників продовольчої безпеки України встановлено, що існуюча Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки країни [112] не визначає індикатори (показники) оцінки якості і безпечності продуктів харчування. У 2011 році була спроба у законодавчому порядку прийняти Закон України «Про продовольчу безпеку

України» [121], де в якості таких індикаторів пропонувалося при аналізі стану продовольчої безпеки використовувати чотири показники:

- 1) обсяги виявленої продовольчої продукції, яка не відповідає вимогам нормативних документів;
- 2) вміст невластивих продуктам шкідливих речовин у проінспектованій продукції;
- 3) відношення кількості продукції, забракованої органами контролю до загальної кількості проінспектованої продукції;
- 4) наявність органічних продуктів харчування, місткість ринку органічних продуктів та частка ринку органічного продовольства у загальному обсязі ринку продовольчих продуктів.

Завдяки тому, що цей проект Закону безпосередньо не встановлює критеріїв якісних індикаторів, застосування цих індикаторів для аналізу продовольчої безпеки недоцільно через їх незастосовуваність та декларативність.

Проведене дослідження статистичної та довідкової інформації щодо якості та безпечності українських харчових продуктів, яку можна знайти на офіційних сайтах державних контролюючих органів, незалежних громадських організацій, дослідженнях вітчизняних економістів та інших відкритих для населення країни джерелах, свідчить, що практично відсутня систематизована інформація щодо неякісних і небезпечних для вживання українцями продуктів харчування. Саме це ще раз підтверджує важливість досліджуваної проблеми.

Щодо такої реальної загрози для продовольчої безпеки України, як вживання населенням країни продовольства, що має у своєму складі модифіковані організми, то як було встановлено проведеними автором дослідженнями офіційних матеріалів контролюючих органів щодо стану забезпечення населення України безпечними продуктами харчування, цій загрозі сприяє невиконання вимог прийнятого ще у травні 2007 року Закону

України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробовуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» [105]. Цим Законом забороняється вивільнення у навколишнє природне середовище ГМО, а також промислове виробництво, введення в обіг ГМО, та продукції, виробленої із застосуванням ГМО, до їх державної реєстрації. Той факт, що уряд України допускає ввезення продуктів із ГМО на територію країни, а також дозволяє іноземним корпораціям використовувати українську землю для вирощування рослин із ГМО, не зважаючи на крайню небезпеку всіх трансгенних культур для здоров'я нації, підтверджує лише те, що держава приділяє дуже мало уваги цьому питанню.

З початку 2010 року в Україні практично всі крупні виробники продуктів харчування ставлять на свою продукцію відмітку «Без ГМО». На перевірку правдивості цієї інформації у державних контролюючих органів просто немає коштів. Українська аграрна конфедерація підрахувала: щоб зробити повний аналіз ковбаси на вміст фальсифікатів та ГМО, слід витратити 10–20 тисяч гривень, а для тотальної перевірки всіх харчових продуктів на вміст ГМО необхідно провести 20–25 млн аналізів загальною вартістю 2 млрд грн (виходячи із вартості перевірки одного харчового продукту – 800 грн). За дослідженнями експертів Держспоживстандарту стану безпечності вживання продуктів харчування, в Україні близько третини всіх продуктів харчування містять ГМО (Додаток Ж) [71].

Результати здійснених аналізів працівниками «Укрметртестстандарту» шокують: найбільше трансгенів було виявлено у ковбасних виробках, напівфабрикатах, дитячому харчуванні, борошні, солодошах, з 42 досліджених зразків варених і копчених ковбас, сосисок, шинки, пельменів у 18 продуктах вміст ГМО набагато перевищував максимально допустиму у Європі норму 0,9 %. І не на пару відсотків, показники набагато зашкалювали за 5 % – цілком імовірно, що

вони могли б дійти і до 40–50 %, але на такі цифри просто не були розраховані куплені тести. За даними лабораторії цього контролюючого органу, 70 % популярних марок дитячого харчування містять ГМО, близько 30 % кави та чаю на українському ринку – генетично модифікована [67].

Ще однією реальною загрозою для здоров'я та благополуччя населення України, відповідно для продовольчої безпеки України, протягом 30 останніх років є забруднення значної території України радіонуклідами внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 році.

За роки, що минули з моменту цієї аварії, рівні радіоактивного забруднення території України значно знизились як унаслідок фізичного розпаду радіонуклідів, так і внаслідок комплексу контрзаходів, що були спрямовані на зменшення доз опромінення населення та створення безпечних умов його життєдіяльності на цих територіях. За ці роки майже вдвічі зменшилася площа території України, де рівні забруднення на цезій-137 та стронцій-90, значно перевищують доаварійні рівні забруднення, що обумовлено їх глобальними випадіннями. Але при цьому, рівень і масштаби забруднення території України такими ізотопами трансуранових радіонуклідів, як плутоній-239 та америцій-210, що є потужними джерелами альфа-випромінювання, практично залишилися незмінними через те, що період піврозпаду плутонію-239 становить понад 24 тис. років, америцію-210 – 432 роки. Для порівняння: період піврозпаду цезію-137 – трохи більше 30 років, стронцію-90 – 28,7 років [76].

Основними загрозами для здоров'я населення України, що мешкає на радіаційно забруднених територіях України, а це – Волинська, Житомирська, Рівненська Чернігівська та Київська області, є ризик отримання ними дози додаткового внутрішнього опромінення внаслідок вживання ними забруднених радіонуклідами штучного походження (насамперед цезієм-137)

основних продуктів харчування (молока, м'яса, овочів, продуктів дикорослого походження). Потрапляючи до організму людини, це потужне джерело бета-випромінювання дуже швидко всмоктується шлунково-кишковим трактом у кров, накопичується переважно у м'язах і печінці людини, із часом спричиняє тяжкі захворювання внутрішніх органів людини.

У ході дослідження за допомогою спеціалістів Центру екологічних проблем атомної енергетики Інституту ядерних досліджень НАН України встановлено, що у 2010–2012 рр. 91 % дози внутрішнього опромінення населення, яке мешкає на радіоактивно забруднених територіях Київської області, формувалося внаслідок споживання дикорослих грибів та ягід, 7,3 % – м'яса, 1,7 % – овочів та картоплі. Дослідженнями встановлено, що за цей період не зареєстровано жодного випадку перевищення вмісту радіонуклідів цезію-137 та стронцію-90 у молоці з приватних господарств області та у питній воді, що споживає населення області [76].

Зовсім інша картина спостерігалася при дослідженні стану забезпечення населення Рівненської області, що мешкає на радіаційно забруднених територіях, надійним та якісним продовольством у 2010–2012 рр. За результатами аналізу даних Рівненської обласної санітарно-епідеміологічної служби за 2009–2012 рр. по радіоактивно забруднених районах області встановлено, що завдяки відсутності останніми роками централізованого постачання «чистих» продуктів харчування у населені пункти цих районів, протягом наведених років спостерігалася зростання обсягів споживання населенням радіоактивно забруднених продуктів харчування місцевого походження та лісової продукції. При цьому впродовж цих років 45 % дози внутрішнього опромінення населення, яке проживає на цих радіоактивно забруднених територіях області, формувалося внаслідок споживання молока, 30 % – дикорослих грибів та ягід, 8 % – м'яса, по 6 % – овочів та картоплі [138, с.131].

За дослідженнями встановлено (Додаток 3.2 табл. 1), що найзабрудненішою продукція тваринництва й рослинництва у 2009–2012 рр. була в індивідуальних господарствах Рокитнянського району: рівні забруднення вище допустимих, які встановлені Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Державних гігієнічних нормативів «Допустимі рівні вмісту радіонуклідів ^{137}Cs та ^{90}Sr у продуктах харчування та питній воді» від 03.05.2006 року № 256 (надалі – ДР-2006) [106] з тією чи іншою частотою було у всіх пробах моніторингових харчових продуктів. У Володимирецькому і Сарненському районах невідповідність проб нормативам виявлено тільки у зразках молока індивідуального сектора, у Дубровицькому районі – молоці індивідуального сектору, овочах і фруктах (крім 2010 р.), у Зарічненському районі – молоці, м'ясі та м'ясопродуктах (крім 2009, 2010 рр.).

Також за результатами цього дослідження встановлено (Додаток 3.2), що найбільш забрудненою продукція рослинництва у 2009–2012 рр. була майже у всіх районах області, де рівні забруднення вище допустимих, з тією чи іншою частотою було у всіх пробах таких моніторингових харчових продуктів. Найчистіші проби таких продуктів харчування були лише у Березнівському районі, де невідповідність проб нормативам була найменшою, а по ягодах дикорослих таку невідповідність виявлено тільки у 2010 році.

Існуючий нині стан із забезпеченням якісним та надійним продовольством населення, що мешкає на радіаційно забруднених територіях України, на нашу думку, підтверджує необхідність посилення радіологічного контролю за продуктами харчування, що виробляються у приватному секторі таких територій країни, вимагає від контролюючих органів (обласних санітарно-епідеміологічних служб та обласних центрів радіологічного контролю Мінагрополітики та продовольства України) підвищити ретельність проведення протирадіаційних

заходів, до яких можна віднести радіаційний контроль харчових продуктів та сировини, заборона виробництва та вживання місцевих сільгосппродуктів із умістом радіонуклідів вище допустимих рівнів, вилучення із раціонів харчування людини найбільш забруднених радіонуклідами грибів, лісових ягід, молока, м'яса тощо.

Експерти Всеукраїнського державного науково-виробничого центру стандартизації, метрології, сертифікації і захисту прав споживачів (надалі – Укрметртестстандарт) зазначають, що якість українських продуктів харчування не має постійного, стабільного рівня, є продукти як дуже низької, так і дуже високої якості. Трапляється і відвертий фальсифікат – підміна компонентів більш дешевими і не завжди властивими продукту. Згідно з даними досліджень, проведених Укрметртестстандарт і Центром споживчих експертиз ТЕСТ у 2012–2015 рр., лідерами за обсягом фальсифікату традиційно є м'ясні та молочні продукти [67, 68].

За даними експертів, молочним продуктом, який найбільше фальсифікують, було і залишилося згущене молоко. Так, експертами лабораторії Центру експертиз «Тест» перевірено 8 торгових марок цього солодкого продукту, але лише два з них гідні називатися згущеним молоком (Додаток К табл. 1). Більшість перевірених зразків містили рослинний жир, оксид титану (барвник), замінники цукру чи консерванти. Жоден із цих інгредієнтів не є забороненим, усіх їх можна використовувати у харчовій промисловості. Відповідно до ДСТУ 4274:2003, воно має містити лише молоко (або вершки чи маслянку), цукор та молочний цукор (лактозу) і воду, якщо згущене молоко виготовляють із сухого молока. Нічого іншого у згущеному молоці за держстандартом бути не може, інакше це вже фальсифікат [68].

Як свідчать численні лабораторні перевірки експертами як державними, так і незалежними, у тому числі спеціалістами

Української лабораторії якості і безпеки продуктів харчування АПК Національного університету біоресурсів і природокористування України – НУБіП [85] (до речі єдиної в Україні лабораторії, що має статус лабораторії генетичного контролю), на другому місці за рівнем підробки серед українських молочних товарів є вершкове масло. Цей продукт також часто містить велику кількість рослинних жирів, тобто фактично, таке масло є маргарином, однак виробники замовчують наявність у продукті жирів рослинного походження. Основними критеріями оцінки якості вершкового масла є наявність жирів немолочного походження у готовому продукті (не допускається), відповідність заявленої на упаковці масової частки жиру у продукті фактичної, відсутність кишкової палички, зовнішній вигляд (органолептика), смак, відсутність сторонніх запахів, у тому числі запаху пастеризації та інше.

Перевірка якості і безпечності вершкового масла, що проводилася експертами експертної лабораторії Центру експертизи «Тест» 2014 році свідчить про таке: із 8 зразків вершкового масла лише чотири не містили жиру немолочного походження, відповідали вимогам діючих нормативів та були створені із дотриманням технології виробництва: вершкове масло «Наш молочник» (виробник ДП «Староконстантинівський молочний завод»), масло «Ферма» (ВАТ «Терра Фуд»), масло «Яготинське» та «President». У інших зразках виявлено рослинні жири та бактерії групи кишкових паличок. Майже у всіх зразках масова частка жиру була меншою від зазначеної на упаковці (Додаток К табл. 2) [68].

Третє місце за рівнем підробок молокопродуктів належить українським сирам. Основні критерії оцінки якості такого молочного продукту майже такі, як і для оцінки якості масла вершкового, тому проблем щодо виявлення фальсифікату у експертів не має. Виробники цього продукту також вдаються до фальсифікацій, додаючи, зокрема, рослинні жири. Так, за

результатами експертизи, яку провели експерти Центру експертиз «Тест», встановлено, що 7 твердих сирів, що реалізуються через продовольчу мережу Київського регіону, лише три можна сміливо називати сирами, які мають високу якість за оцінками експертів Центру, це – «Комо» від ПАТ «Дубномолоко», «Шостка» від ПАТ «Бель Шостка» та «Куликівка» від ПАТ «Куликівське молоко». Інші чотири сорти лише можна називати «сирами», бо насправді їх вміст та смак далекі від сиру. Так, «Наш молочник» Староконстантинівського молочного заводу за смаковими якостями лише віддалено можна називати сиром. Два зразки виявилися фальсифікованими, бо містили немолочні жири: знову таки «Кременецьке молоко» та AURA від ТОВ «Укрмолпродукт» (с. Злинці Рівненської області). Один зразок – «Елітний смак Гауда» від ДП «Гауда» не показав наявності у своєму складі немолочних жирів, але в ньому виявлено кишкову паличку (Додаток К табл. 3) [68].

За результатами дослідження ринку сметани у Київському регіоні експертами Центру експертиз «Тест» чотири з восьми досліджених зразків сметани мали у своєму складі заборонені у цьому продукті рослинні жири (Додаток К табл. 4). Серед зразків сметани, що виявилися фальсифікатом, експерти відмітили такі: «Молокія» від ПАТ «Тернопільський молокозавод» та «Радимо» від ТОВ «Радивилівмолоко», «Альма-Віта» від ПП «Альма-Віта» та «Главмолоко» від ТОВ «Продукт України», що були за результатами експертиз найбільш небезпечними для здоров'я українців.

Така ситуація на ринку молочних продуктів свідчить про те, що контроль якості та безпечності продуктів з боку контролюючих органів має бути постійним, а не час від часу, та більш жорстким щодо тих виробників, які випускають неякісну продукцію

За даними досліджень ринку м'ясопродуктів України спеціалістами ДП «Укрметртестстандарт», на першому місці за

рівнем фальсифікації серед українських м'ясопродуктів є напівфабрикати – котлети, пельмені, равіоли, де у складі м'ясного фаршу питома вага сої може досягати до 80 %. Щодо основного компонента цих м'ясопродуктів, а саме м'яса, то за висновками експертів Центру питома вага його у заморожених котлетах становить від 2,9 до 49 %, у пельменях – знайдено аж 25 % [67].

Щодо ковбаси, що є на другому місці за рівнем фальсифікації серед м'ясопродуктів, то склад її фаршу може визначити лише потужна лабораторія з дорогим обладнанням. Останнім часом експерти ДП «Укрметртестстандарт» та Центру експертиз «Тест» досить часто відмовляються проводити експертизу такого продукту через відносно велику вартість (щоб зробити повний аналіз ковбаси на вміст фальсифікатів, слід витратити 10–20 тис. грн, вартість перевірки складу одного харчового продукту – 800 грн), неможливо встановити повний склад її фаршу через відсутність необхідного обладнання та хімреагентів. Як стверджують експерти, реально це під силу лише спеціалістам Української лабораторії якості і безпеки продуктів харчування АПК НУБіП, де на генетичному рівні можливо встановити реально склад такого продукту, але знов таки ціна питання – велика вартість експертизи, для більшості середніх та малих виробників ковбасних виробів в Україні [85].

Результати перевірок експертами Центру експертиз «Тест», Української лабораторії якості і безпеки продуктів харчування АПК НУБіП та ДП «Укрметртестстандарт» у 2013–2015 рр., попри високі вимоги з боку нормативних документів, якість м'ясних виробів дуже часто залишає бажати кращого. Але за висновками експертів цих лабораторій, стверджувати, що якість української вареної ковбаси низька, було б несправедливо: у варених ковбасах є м'ясо, принаймні, м'ясний фарш, немає сої і немає ГМО. Трапляється соя, карагенан (вологоутримуючий

інгредієнт), крахмалвмісні компоненти, але їх кількість часто не перевищує 1 % [67, 68, 85].

У вареній ковбасі вищого цінового сегмента, що виготовлені великим виробником і реалізовані у торговельних мережах країни (починаючи з 55–60 грн/кг) приблизно 90 % продукції відповідають ДСТУ. У ковбасну продукцію в діапазоні 30–40 грн/кг додають багато курячого фаршу і може міститися велика кількість кісткового залишку, що, відповідно, знижує харчову цінність. При цьому, за даними Української лабораторії якості і безпеки продуктів харчування АПК НУБіП, ДП «Укрметртестстандарт» та Центру експертиз «Тест», середньо-ціновий сегмент української вареної ковбаси вищий за якістю європейських аналогів (Додаток К табл. 6).

За результатами неодноразових перевірок експертами Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів у 2011–2014 рр. встановлено, що більшість імпоротної рибної продукції (Тайвань, В'єтнам) є загрозою для здоров'я населення України. Так, за результатами перевірок у 2013–2015 рр. Держспоживінспекцією України, експертами цієї організації встановлено, що більшість рибної продукції (зокрема, червоної ікри), яку пропонують українському споживачеві, не відповідає державним стандартам якості. Невідповідність стосується і смаку, і запаху, і вмісту шкідливих речовин та мікроорганізмів, і зовнішнього вигляду продукту. Так, лише за результатами розширеного ветеринарного контролю експертами Держветфітосанітарної служби України риби та рибопродуктів, що постачались із Соціалістичної Республіки В'єтнам та Китайської Народної Республіки у 2013–2015 рр., зареєстровано від 30 до 56 випадків невідповідності імпортованої продукції до встановлених Україною вимог якості та безпечності за такими показниками: бактерії групи кишкової палички, мезофільні аеробні і факультативні анаеробні мікроорганізми, збудник сальмонельозу та лістеріозу (глисти) [71].

Щодо української риби та рибопродуктів власного виробництва, то під час перевірок у інспекторів Держветфітосанітарної служби найбільше претензій до охолодженої риби. Причини невідповідності цих продуктів харчування вимогам державних стандартів якості маже такі, як й імпоротної рибної продукції: залишки стронцію, лістерії (глисти), кишкові палички, мезофільні аеробні і факультативні анаеробні мікроорганізми, низки інших паразитарних захворювань.

Перевірки інспекторами цієї служби, Держсанепідемстанції, інших контролюючих органів порядку реалізації замороженої та охолодженої риби у торговельній мережі країни дозволили виявити ряд фальсифікацій: 1) ідмочування охолодженої риби після закінчення терміну її придатності та подальше її заморожування; 2) збільшення її ваги за допомогою величезної кількості льоду; 3) продаж дешевих видів риби як дорогих (без голови тушки часто вже не відрізнити); 4) підробка – замість справжньої форелі продають підфарбованого оселедця, минтай нарікали тріскою і продавали удвічі дорожче, за допомогою ароматизаторів та барвників дешеву скумбрію перетворюють на філе вугра [69].

За допомогою даних лабораторного аналізу деяких груп харчових продуктів на їх відповідність критеріям якості, можна зробити висновок що існує прямий зв'язок між якістю харчового продукту та ціною на нього. Тобто продукти, які показали найвищі результати в оцінюванні якості були, у більшості випадків, на порядок дорожчими, ніж продукти харчування нижчої якості. У деяких випадках неякісні продукти мали високу ціну, але продукти якісні не мали дешеву ціну у жодному із випадків.

Для визначення залежності між якістю продуктів харчування, що реалізуються у торговельній мережі Київського регіону, та їх ціною реалізації пропонується здійснити кореляційний аналіз такої залежності для десяти видів продуктів

харчування, що обрані нами для аналізу. Для проведення такого аналізу побудуємо таблицю вихідних даних (Додаток Л).

Для визначення тісноти означених вище зв'язків використаємо засоби Ексель-2003, а саме пакет «Аналіз даних» та інструмент «Кореляція». Результати дослідження для моделі № 1 «Молоко пастеризоване» наведено у табл. 2.16.

Таблиця 2.16

**Тіснота зв'язку між показниками для кореляційної моделі
№ 1 «Молоко пастеризоване»**

	Ціна, 100 г	Оцінка якості
Ціна, 100 г	1	
Оцінка якості	0,705323353	1

Примітка. Розраховано автором.

Як свідчать наведені в табл. 2.16 дані між ціною реалізації цього продукту харчування та оцінкою його якості фахівцями Центру експертиз «Тест» існує прямий кореляційний зв'язок, який можна охарактеризувати як середньо щільний (0,705), оскільки 70,5 % варіацій ціни на цей продукт пояснюється варіацією його якості. Це надає нам право стверджувати, що ціна реалізації цього продукту харчування у торговельній мережі достатньо високо залежить від його якості, тобто чим вище якість продукту, тим вище його ціна реалізації.

Аналогічним чином визначимо тісноту зв'язків для інших кореляційних моделей (продуктів харчування), у результаті отримаємо наступне (табл. 2.17).

Результати регресійного аналізу свідчать, що в восьми випадках з десяти обраних для аналізу підтверджується гіпотеза про пряму залежність ціни реалізації продуктів харчування у торговельній мережі Київського регіону від їх якості. Тіснота кореляційних зв'язків між показниками ціни та якості для восьми продуктів харчування знаходиться в межах 0,561–0,921.

Таблиця 2.17

**Тіснота зв'язків між показниками для кореляційних
моделей №1-10**

Кореляційна модель	Коефіцієнт парної кореляції	Оцінка тісноти зв'язків
Молоко пастеризоване	0,705	Середня пряма
Молоко згущене	-0,096	Слаба обернена
Сметана	0,568	Середня пряма
Сир твердий	0,801	Середня пряма
Сир плавлений	0,877	Висока пряма
Масло вершкове	0,594	Середня пряма
Майонез	0,561	Середня пряма
Ковбаса варена	0,921	Висока пряма
М'ясопродукти	0,782	Середня пряма
Сосиски	0,06	Слаба пряма

Примітка. Розраховано автором.

Згенеровані результати регресійного аналізу для моделі №1 «Молоко пастеризоване» за допомогою засобів Ексель-2003, а саме пакету «Аналіз даних» та інструменту «Регресія», представлені у таблиці 2.18.

Таблиця 2.18

**Таблиця коефіцієнтів для регресійної моделі №1
«Молоко пастеризоване»**

	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення
Вільний член рівняння регресії	0,840833333	0,279415738	3,009255451	0,01968284
Оцінка якості (X)	0,185833333	0,07059315	2,632455596	0,033791816

Примітка. Розраховано автором.

За результатами проведеного кореляційно-регресійного аналізу залежності між ціною 100 г молока пастеризованого (Y) та оцінкою його якості (X), можливо побудувати таку регресійну модель:

$$Y = 0,84 + 0,185X \quad (2.1)$$

тобто збільшення відсотка оцінки якості на 0,5 % сприятиме підвищенню ціни на цей продукт харчування на 0,09 %.

Для інших регресивних моделей № 2 – № 10 результати кореляційно-регресійного аналізу залежності між ціною відповідного продукту харчування (Y) та оцінкою його якості (X) наведено в таблиці 2.19.

Таблиця 2.19

Залежність ціни реалізації продукту харчування (Y) від його якості (X)

Продукт харчування	Достовірність залежності, %	Оцінка залежності
Ковбаса варена, 1 кг	92,1	$Y=45,831+2,672X$
Сир плавлений, 100 гр.	87,7	$Y=3,489+0,518X$
Сир твердий, 1 кг	80,1	$Y=48,603+4,81X$
М'ясопродукти, 1 кг	78,2	$Y=53,284+10,51X$
Молоко пастеризоване, 100 гр.	70,5	$Y=0,84+0,185X$
Масло вершкове, 200 гр.	59,4	$Y=4,017+4,527X$
Сметана, 100 гр.	56,8	$Y=2,294+0,186X$
Майонез, 100 гр.	56,1	$Y=3,08+0,35X$
Сосиски, 1 кг	6,0	$Y=77,231+0,486X$
Молоко згущене, 100 гр.	-9,6	$Y=3,508-0,061X$

Примітка. Розраховано автором.

Отже, за результатами проведеного нами кореляційно-регресійного аналізу залежності між якістю продуктів харчування, що реалізуються в торговельній мережі Київського регіону, та їх ціною реалізації, нами встановлено, що з десяти обраних для аналізу продуктів харчування для восьми з них простежується така пряма залежність з достатньо високою достовірністю (від 56,1 до 92,1 %).

Основним економічним фактором, що впливає на формування платоспроможного попиту є рівень грошових доходів населення, який залежить від динаміки ВВП та ВВП на душу населення, обсягу виробництва та продуктивності праці, а також розміру податкового навантаження та динаміки індексу споживчих цін. За 2014–2015 рр., внаслідок загострення економічної кризи, рівень ВВП впав на 16 %. Також за рівнем ВВП

на душу населення Україна, яка у 2013 році належала до третього типу країн за рівнем економічного розвитку з показником 7,2 тис дол. США, у 2014–2015 рр. вже опинилася у групі країн четвертого типу із показником 3,9 тис. дол. США на душу населення [73].

Для визначення впливу кризових факторів на стан продовольчої безпеки України у 2012–2015 рр. пропонується оцінити динаміку купівельної спроможності, як основу забезпечення якісного харчування населення країни, у цьому звітному періоді шляхом розрахунку кількості основних продуктів, які могли придбати українці за середню заробітну плату.

Таблиця 2.20

**Середні ціни по Україні на основні продукти харчування
у 2012–2015 рр., грн**

Показник	2012	2013	2014	2015	Зростання, %
Середня заробітна плата в країні	2753,0	2979,5	3150,0	3661,4	33,00
Хліб (пшеничний, житній)	4,41	4,83	5,50	9,84	123,13
М'ясо (яловичина та свинина)	53,21	49,99	56,92	76,49	43,75
М'ясо курки	22,06	21,68	31,58	36,55	65,68
Крупа (гречка, рис)	6,93	6,94	14,81	27,25	293,22
Масло вершкове	56,54	57,56	69,58	82,02	45,07
Олія соняшникова	14,68	15,06	14,99	29,63	101,84
Картопля	2,36	5,54	6,69	6,30	166,95

Примітка. Розраховано автором за матеріалами [71, 73].

Як свідчать дані табл. 2.15 протягом 2012–2015 рр. ціни на основні види харчування збільшилися від 43,75 % (на яловичину та свинину) до 293,22 % (на крупи), тоді як середня заробітна плата в країні протягом цього періоду збільшилася всього на третину – від 2753 грн у 2012 році до 3661,4 грн у 2015 році. Тобто купівельна спроможність населення по основних видах продовольчих товарів, яку ми визначили як відношення розміру

середньої заробітної плати до їх середньорічної ціни, протягом цих років зменшилася у середньому в 1,65 раза, оскільки у 2015 році українці можуть придати в 1,08–2,96 раза менше продуктів, ніж, у 2012 році (таблиця 2.21).

Щодо доходів населення за останні роки, то вони здебільшого формувалися за рахунок оплати праці, пенсій, доходів від підприємницької діяльності та ведення особистого господарства, пільг, субсидій та інших доходів.

Таблиця 2.21

**Аналіз динаміки купівельної спроможності населення
у 2012–2015 рр. у продуктивних вимірниках**

Показник	Роки				Відхилення, %	
	2012	2013	2014	2015	2013 р. до 2012 р.	2015 р. до 2012 р.
Середня заробітна плата в країні, грн	3031,5	3273,8	3474,7	4207,3	+ 8,0	+ 38,8
Хліб (пшеничний, житній), кг	687,3	677,8	631,7	427,6	- 1,4	- 37,8
М'ясо (яловичина та свинина), кг	56,9	65,48	61,0	55,0	+ 15,0	- 3,3
М'ясо курки	137,4	151,0	110,0	115,1	+ 9,9	- 16,2
Крупа (гречка, рис), кг	437,4	471,7	234,6	154,4	+ 7,8	- 64,7
Масло вершкове, кг	53,6	56,8	49,9	51,3	+ 5,9	- 4,3
Олія соняшникова, кг	206,5	217,4	231,8	141,9	+ 5,3	- 31,3
Картопля, кг	1284,5	590,9	519,4	667,8	- 54,0	- 48,0

Примітка. Розраховано автором за матеріалами [71, 73].

Загалом структура загальних доходів домогосподарств у 2015 році формувалася за рахунок оплати праці, хоча є значна відмінність між структурою доходів населення великих міст, малих міст та сільської місцевості. Якщо у містах доходи від оплати праці становили близько 50 % від сукупних доходів, то у сільській місцевості цей показник був на рівні 30 %, а доходи від ведення особистого підсобного господарства, навпаки, були

значно вищими, ніж у населення міст і становили 25 % сукупних доходів домогосподарств (табл. 2.22).

Таблиця 2.22

**Структура загальних доходів домогосподарств
України у 2015 р., %**

Показник	Великі міста	Малі міста	Сільська місцевість
Оплата праці	56,9	49,2	33,5
Пенсії	19,8	22,3	21,3
Доходи від особистого підсобного господарства	0,7	5,9	25,5
Допомоги, пільги, субсидії	2,4	3,4	3,8
Інші доходи	20,2	19,2	15,9

Примітка. Розроблено автором за матеріалами [73].

Проведене дослідження свідчить що від 76,7 % (у великих містах) до 54,8 % (у сільській місцевості) у структурі загальних доходів домогосподарств складають доходи від оплати праці та пенсії. Тобто саме від показників цих двох основних статей, більшою мірою залежить рівень платоспроможного попиту населення, а відповідно і доступ до якісної повноцінної продукції.

Таблиця 2.23

**Динаміка заробітних плат і пенсій в Україні
в 2011–2015 рр., грн**

Роки	У середньому на місяць, грн		Пенсія до заробітної плати, %
	заробітна плата	пенсія	
2011	2633	1203	46
2012	3026	1362	45
2013	3265	1508	46
2014	3480	1554	45
2015	4195	1640	39

Примітка. Розраховано автором за матеріалами [73]

Також необхідно зазначити, що, незважаючи на постійний ріст середніх заробітних плат та пенсій, їх купівельна спроможність не мала позитивної динамік, а навпаки, значно погіршувалася. Це пояснюється, насамперед, високими темпами девальвації національної валюти, оскільки купівельна спроможність національної валюти залежить від показників її «доларовонаповнення».

Таблиця 2.24

**Динаміка заробітних плат і пенсій в Україні
у 2011–2015 рр., дол. США**

Роки	Офіційний курс, за дол. США, грн	Заробітна плата	Пенсія
2011	7,97	330	141
2012	7,99	379	170
2013	7,99	408	189
2014	11,9	293	131
2015	21,8	192	75

Примітка. Розроблено автором за матеріалами [73, 91].

Урахування рівня девальвації національної валюти є необхідним для визначення рівня її купівельної спроможності, оскільки формування ціни на продукти харчування прямо залежить від ціни на долар США. Тобто враховуючи показники паритету купівельної спроможності, можна зауважити, що при значному рості заробітної плати з 2633 грн у 2011 році до 4195 грн у 2015 році, реальна купівельна спроможність її значно знизилась.

Наразі низький платоспроможний попит домогосподарств країни є головною перепорою у забезпеченні якісного та збалансованого харчування населення. Висока частка бюджету домогосподарств, яка витрачається на продукти харчування, та показники якої останніми роками мають негативну динаміку до збільшення, свідчить що проблема якості харчування стоїть все більш гостро. Це пояснюється тим, що населення все менше

приділяє увагу якості харчових продуктів, через їх високу ціну, а намагається хоча б у кількісному відношенні забезпечити себе продовольством.

Отже, основними економічними умовами забезпечення населення України якісним продовольством є високий рівень доходів населення, стабільний рівень цін на продукти харчування та високий рівень купівельної спроможності національної валюти. Без розроблення механізмів впливу на покращення продовольчого платоспроможного попиту домогосподарств Україна наражається на неминучий негативний вплив здоров'я людей, а це і загроза не тільки продовольчої безпеці, але й взагалі національній безпеці країни.

2.4. Вплив основних факторів світової продовольчої проблеми на національну продовольчу безпеку

Дослідження питань, пов'язаних зі станом продовольчої безпеки України свідчить, що цілий ряд факторів світової продовольчої проблеми мають великий безпосередній вплив на перспективний стан такої складової національної безпеки країни.

Одним із головних факторів впливу світової продовольчої проблеми на стан продовольчої безпеки України є швидке зростання населення планети. Основною причиною такого впливу є те, що країна останніми роками зарекомендувала себе як потужного гравця на світовому ринку продовольства, вона є одним із світових лідерів – постачальників вітчизняної сільгосппродукції на цей ринок, насамперед, зернової продукції, постійно нарощуючи її експорт. Так, за результатами 2013–2014 рр. Україна ввійшла до трійки найбільших світових експортерів зерна, їй належить близько 10 % у світовій торгівлі зерновими, а це близько 32 млрд т зернових на маркетинговий рік. У 2013 році Україна поставила на зовнішні ринки продукції на 17,2 млрд дол. США, що на 40 % більше ніж у 2012 році, але понад 3/4 такої продукції – це сировинні продукти: зерно, олія, залишки й відходи харчопрому [73, 84].

У 2015 році українському аграрному сектору вдалося досягти практично повної зовнішньоторговельної переорієнтації із великого ринку Російської Федерації на ринки країн Азії, ЄС, Африки. Товарообіг у цьому році досяг рівня 18,5 млрд дол. США, що більше навіть докризового 2013 року [73].

Сам факт того, що Україна у перспективі може стати основним гравцем на світовому ринку продовольства, є основною причиною перегляду існуючої нині державної аграрної політики. Саме від обраного напрямку розвитку

аграрної сфери у перспективі, буде залежати стан продовольчої безпеки України у подальші роки. (рис.2.15).

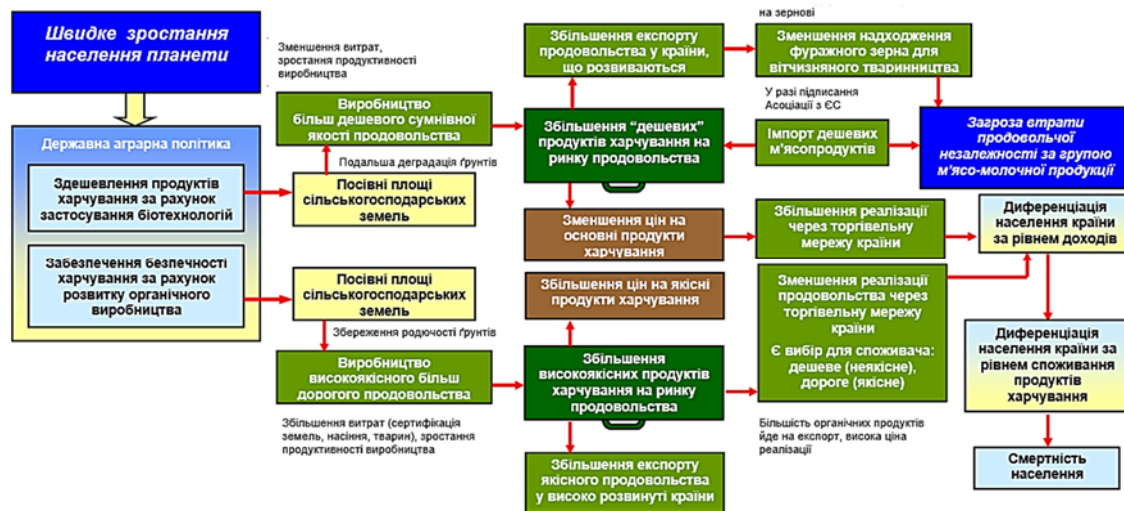


Рис. 2.15. Блок-схема впливу фактора «Швидке зростання населення планети» на стан продовольчої безпеки України

Примітка. Розроблено автором.

Перший напрям розвитку аграрного сектору країни у перспективі може бути орієнтований на здешевлення кінцевих продуктів харчування, відповідно на їх доступність як населенню країни, так і покупцям на світовому ринку продовольства, завдяки широкому застосуванню біотехнологій в агропромисловому виробництві.

Другий напрям розвитку аграрного сектору країни у перспективі може бути спрямований на вирішення проблеми здорового харчування населення країни шляхом розвитку органічного виробництва у сільському господарстві.

Реалізація першого напрямку розвитку передбачає внесення відповідних змін до існуючого законодавства України, в першу чергу, до Законів України про безпечність та якість харчових продуктів [98] та про державну систему біобезпеки [105], які дозволять вирощувати цілий ряд зернових із генномодифікованого насіння. Дійсно, завдяки зменшенню витрат на їх виробництво, можна очікувати значне зростання виробництва більш дешевого, доступного для широких верств населення

України продовольства, але при цьому небезпечного для їх здоров'я через його сумнівну якість. Але при обранні законодавцем цього напряму розвитку аграрного комплексу України необхідно зважати на той факт, що за висновками експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я, саме вживання ГМО-продукції несе потенційні ризики для здоров'я людини [147].

Наявність вище означеної світової продовольчої проблеми й надалі буде потребувати від українського виробника нарощувати виробничі потужності з метою збільшення постачань на експорт українського продовольства, тому практичне виконання даної державної програми може забезпечити подальший розвиток агробізнесу в Україні на найближчу перспективу. Але такий напрям розвитку аграрного сектору буде мати виключно екстенсивний розвиток, без суттєвих інвестицій на впровадження новітніх технологій у сільське господарство, адже навіть якщо глобальна конкуренція з'їсть третину чи половину теперішніх цін на зернові, їх виробництво в Україні буде рентабельним. Саме тому великий бізнес почав останніми роками активно вкладати гроші на вирощування культур, які виснажують землю, у першу чергу технічних культур (рис. 2.16).

За результатами дослідження динаміки посівних площ основних сільськогосподарських культур в Україні у 2005–2015 рр., із 2005 по 2015 рік посівні площі під соняшником збільшилися з 3,7 до 5,2 млн га у 2014 році (у 2015 році – до 4,9 млн га), під кукурудзою – із 1,7 до 4,6 млн га у 2014 році (у 2015 році – до 4,1 млн га), соєю – із 0,4 до 2,1 млн га у 2015 році, під ріпаком – із 207 до 882 тис. га у 2014 році (у 2015 році – до 684 тис. га). При цьому посіви традиційних продовольчих культур стрімко зменшуються – гречки – з 426 до 132 тис. га у 2015 році, цукрових буряків – з 652 до 238 тис. га у 2015 році. На нашу думку, за такої динаміки

розподілу посівних площ сільськогосподарських земель неминуче знижуватиметься й родючість українських чорноземів, буде відбуватися подальша їх деградація.

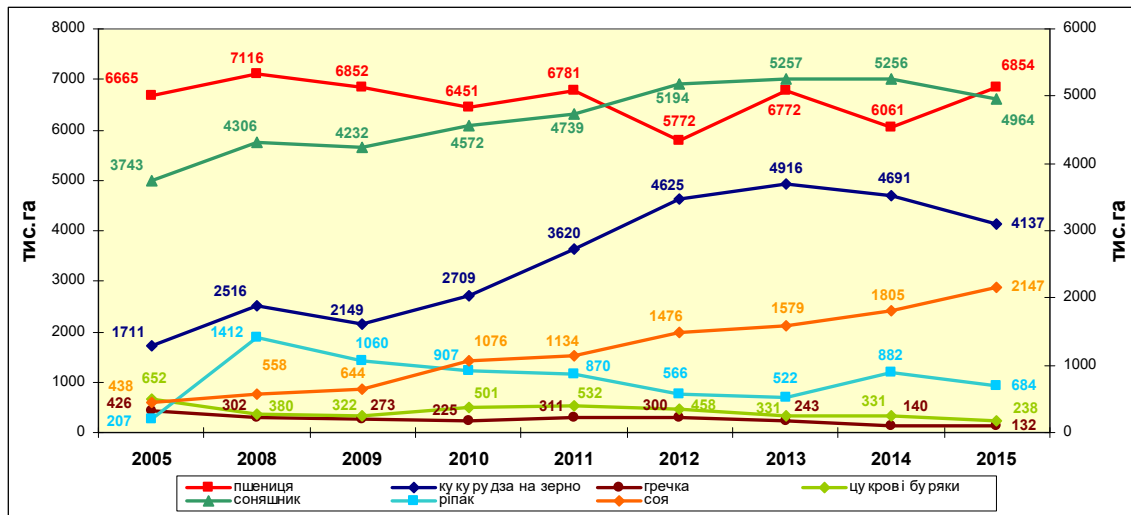


Рис. 2.16. Динаміка посівних площ основних сільськогосподарських культур в Україні у 2005–2015 рр.

Примітка. Розроблено автором з використанням матеріалів [73].

Але існує інша проблема, яка може виникнути у разі обрання Україною цього напрямку розвитку. Як було зазначено, сприятлива кон'юнктура зернового ринку, яка виникла внаслідок загострення світової продовольчої проблеми, буде й надалі стимулюватиме активний експорт зернових з України, у тому числі тих, які вирощені з ГМО-насіння.

Але одним із зобов'язань України після її вступу до СОТ, є заборона введення урядом країни у одностайному порядку, без попередніх домовленостей, експортних квот на зернові. Унаслідок цього процес вивезення зернових на міжнародний ринок продовольства може набути неконтрольованого характеру, тип паче в умовах загострення політичної та економічної кризи в Україні у найближчій перспективі. Це призведе, однозначно, до зменшення надходження фуражного зерна на кормову базу для вітчизняного тваринництва, відповідно, може призвести до подальшого зменшення поголів'я

великої рогатої худоби в країні. Так, за даними Державної служби статистики України, поголів'я основних видів худоби в Україні продовжує стрімко скорочуватися, зокрема чисельність великої рогатої худоби у 2015 році порівняно з 2011 роком зменшилася на 610,4 тис. голів (або на 13,5 %), у тому числі корів – на 368,5 тис. голів (або на 14 %). Збереження такої негативної тенденції у найближчий період призведе до повної втрати продовольчої незалежності держави за групою м'ясо-молочної продукції у перспективі [60, 73].

У разі впровадження у життя цієї програми офіційно стан продовольчої безпеки України буде на належному рівні, а в дійсності здоров'я нації буде поступово погіршуватися завдяки вживанню продуктів харчування сумнівної якості.

Другий напрям розвитку аграрного сектору передбачає вирішення проблеми здорового харчування населення шляхом розвитку органічного виробництва, ідея якого полягає у ефективності сільськогосподарського виробництва при одночасному зниженні антропогенного навантаження на навколишнє середовище і природні ресурси, що можливо досягти на основі розвитку органічного виробництва як альтернативної моделі господарювання.

Виробництво у достатній кількості органічної продукції сприятиме поглибленню інтеграції українського аграрного виробництва до ринку ЄС та світових ринків загалом.

Більш докладне висвітлення питань, пов'язаних із запровадженням органічного виробництва у діяльність підприємств аграрного сектору буде розглянуто нами у наступному розділі дисертаційного дослідження.

Але тут є й ризики зниження продовольчої безпеки країни. Насамперед, низька платоспроможність не дасть змоги значній більшості населення країни стати споживачами такої продукції, тому завдяки незбалансованому споживанню продуктів харчування населенням та низькому рівню споживання продуктів

тваринного походження в енергетичному раціоні населення рівень продовольчої безпеки за цими індикаторами може знизитися. У другу чергу, знов таки через низьку платоспроможність населення, зростуть темпи збільшення диференціації соціальних груп населення країни, як за обсягами продовольчого споживання, так і за вартістю харчування.

Саме такий дуалізм, як неспроможність більшості населення країни стати споживачами екологічно чистої продукції через низький рівень їх доходів, ставить вибір перед країною, що хоче стати глобальним учасником світових аграрних ринків, про сегмент споживачів, на яких слід орієнтуватися в першу чергу.

Отже, під впливом такого фактора світової продовольчої проблеми, як швидке зростання населення планети, можливе підвищення стану продовольчої безпеки України, але завдяки зростанню кількості вживання населенням країни продуктів харчування сумнівної якості, здоров'я українців буде поступово погіршуватися. У разі вибору іншого напрямку розвитку аграрного сектору, який передбачає розвиток органічного виробництва, стан продовольчої безпеки може знизитися через низьку платоспроможність населення країни, яка не дасть змоги їм отримати необхідну кількість безпечного та якісного продовольства за доступними цінами.

Другий фактор світової продовольчої проблеми – підвищення цін на енергоносії, має дуже суттєвий системний вплив на стан продовольчої безпеки України, особливо в умовах економічної кризи останніх років.

Дослідження впливу цього фактору світової продовольчої проблеми на розвиток українського агропромислового виробництва протягом 2008–2015 рр. свідчить, що виробництво вітчизняних продуктів харчування надзвичайно сильно залежить від вартості цін на основні енергоносії – нафту та газ.

Тобто зростання цін на нафту автоматично призводить до підвищення цін на продовольство.

Дослідження динаміки цін на пальне за період 2010–2015 рр. свідчить, що протягом цього періоду ціни на всі види пального постійно зростали внаслідок девальвації гривні (рис. 2.17).

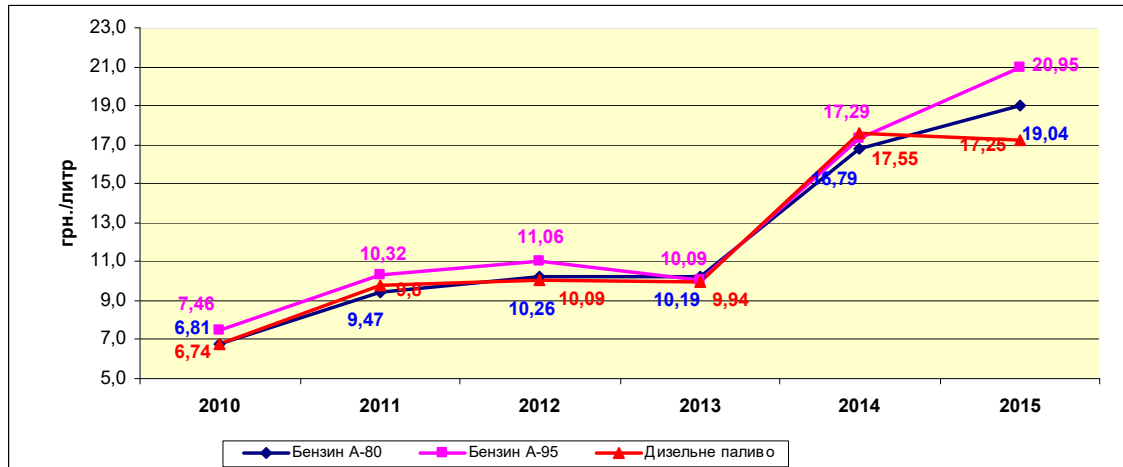


Рис. 2.17. Динаміка цін на основні марки пального в Україні в 2010–2015 рр., грн/літр

Примітка. Розроблено автором з використанням матеріалів [150].

Унаслідок поглиблення економічної кризи в Україні у 2015 році ціни на енергоносії мали тенденцію до зростання у першій половині року. Так, за даними експертів Державної інспекції України з контролю за цінами, ціни на пальне, що на 90 % мають валютну прив'язку, протягом 2015 року знаходилися в діапазоні 0,9–0,95 дол. США/л. Так, у березні 2015 року ціни на дизельне паливо досягли рівня у середньому 27 грн/л при курсі 26,85 грн/дол. США, але вже до кінця цього року вони знизилися до рівня грудня 2014 року (17 грн/л при курсі 23,71 грн/дол. США) [71, 150]. Ціна на природний газ також встановлюється залежно від цін на нафту. Зростання цін на газ призводить до подорожчання цін на сільськогосподарську продукцію України, у тому числі експортну, а це призводить до зниження її конкурентоспроможності на світовому ринку продовольства.

Ціни на природний газ за останні роки також мали негативну тенденцію до зростання внаслідок девальвації гривні (рис. 2.18).

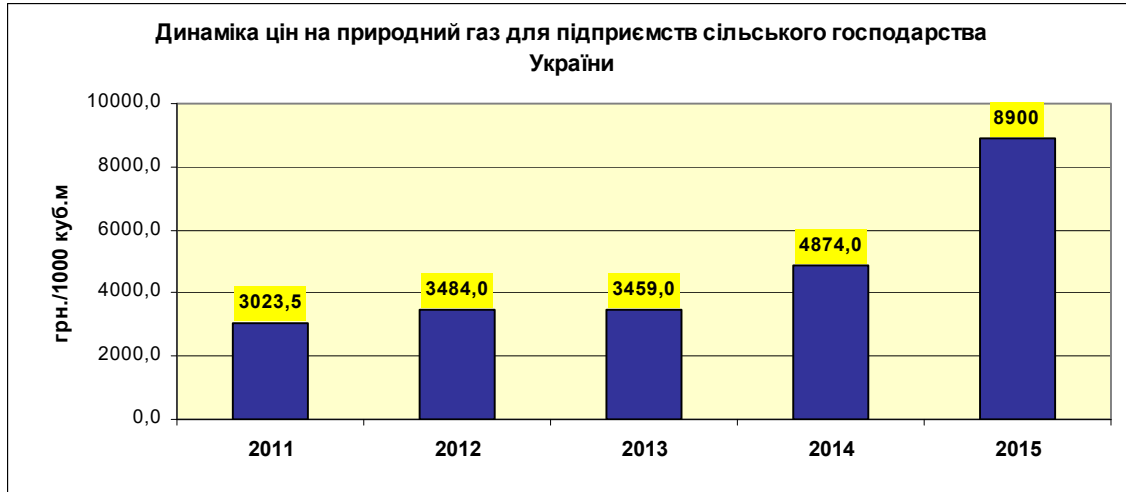


Рис. 2.18. Динаміка ціни природного газу для підприємств сільського господарства України у 2011–2015 рр. (за тис. м³)

Примітка. Розроблено автором із використанням матеріалів [78, 150].

У 2015 році ціна на природний газ для підприємств сільського господарства України в середньому становила 8900 грн/тис. м³ проти 4874 грн/тис. м³ у 2014 році. Окрім того, урядом країни передбачалося поетапне підвищення такої ціни з 1 травня 2016 р. – на 20 %; з 1 травня 2017 р. – на 20 % [62].

Вплив фактора «Підвищення цін на енергоносії» на стан продовольчої безпеки України визначимо за допомогою наступної блок-схеми (рис. 2.19).



Рис. 2.19. Блок-схема впливу фактора «Підвищення цін на енергоносії», на стан продовольчої безпеки України

Примітка. Розроблено автором.

Дослідження впливу зростання ціни на паливо на ціни реалізації основних продуктів харчування свідчать, що при зростанні цін на енергоносії природно зростають ціни на основні продукти харчування, а це неминує призводити до зростання сукупних витрат населення країни на продукти харчування.

Попереднє дослідження динаміки сукупних витрат домогосподарств України за період 2006–2015 рр. свідчить, що протягом досліджуваного періоду із загальної суми отриманих ними доходів домогосподарства витрачали на харчування від 767,6 грн/місяць у 2006 році проти 2708,5 грн у 2015 році, що складало 56,8 % від суми сукупних витрат домогосподарств України та 54,7 % від цієї суми витрат відповідно у 2006 та 2015 рр.



Рис. 2.20. Динаміка цін реалізації основних продуктів харчування в Україні у 2011–2015 рр.

Примітка. Розроблено автором з використанням матеріалів [78, 133].

Як свідчать наведені на рис. 2.20 дані Державної служби статистики України щодо цін реалізації аграрними підприємствами України основних продуктів харчування у 2015 році, протягом цього року порівняно з 2014 роком такі ціни зросли в

середньому на 56,8 % (проти 68 % у 2014 році). Так, ціни реалізації картоплі у середньому зросли на 12 %, овочів – на 55,2, плодів та ягід – на 142,6 , м'яса худоби та птиці – на 39,5 , молока та молокопродуктів – на 21,2, яєць – на 70,4 або у середньому на 68 проти такого зростання у 2013 році на 15,6 % [78, 133].

Щодо цін на основні види продуктів харчування у 2015 році, то за висновками фахівців Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів, вони протягом року зросли у середньому на 136,6 % в порівняно із 2014 роком. Підвищення цін у цьому році відбулось на хліб та хлібопродукти (на 139,3 %), м'ясо та м'ясопродукти (на 118,5), риба та продукти з риби (на 142,5), молоко (на 125,5), масло (на 129,1), олію соняшникову (на 161,3), фрукти (на 141,6), овочі (на 161,4) та цукор (на 170,1 %) [68].

Збереження такої залежності (ціна енергоносія – ціна реалізації – витрати на продукти харчування) може призвести у майбутньому до критичного зниження продовольчої безпеки країни за індикатором економічної доступності продуктів харчування (у разі перевищення його критичного значення 60 %).

Але найсуттєвіше зростання цього фактора впливає на якість та безпечність доступних для більшості населення країни продуктів харчування. Зменшення рентабельності сільськогосподарського виробництва змушує виробників продовольства компенсувати зростання витрат на енергоносії у складі виробничої собівартості кінцевого продукту зменшенням у його складі тваринних жирів, замінюючи їх на шкідливі для здоров'я населення рослинними жирами. Як свідчать матеріали попереднього дослідження, якість та безпечність основних продуктів харчування, що вживають українці, по багатьох параметрах не відповідають нормам Міністерства охорони здоров'я України. У разі зростання наведеного фактора, не зважаючи на усі заходи держави з контролю за вітчизняними

виробниками продуктів харчування, їх якість буде лише погіршуватися.

Зростання цін на вітчизняні продукти харчування, як свідчать дані попереднього дослідження, призводять до наводнення національного ринку продовольства дешевими імпортними продуктами сумнівної якості. Вітчизняні виробники продуктів і напоїв повільно, але стабільно втрачають свої позиції на внутрішньому ринку (рис. 2.21).



Рис. 2.21. Основні країни-імпортери продуктів харчування та напоїв до України в 2012–2015 рр.

Примітка. Використано матеріали [137].

Отже, зростання цін на енергоносії в умовах економічної кризи, яка супроводжується девальвацією національної валюти та подальшим зниженням купівельної спроможності населення країни, є основним визначальним фактором впливу світової продовольчої проблеми на стан продовольчої безпеки України. Збереження вище означених тенденцій (зростання витрат домогосподарств на продукти харчування, зростання питомої ваги багатьох видів неякісних дешевих імпортних продуктів харчування на національному ринку продовольства, а як результат – подальша диференціація населення України як за рівнем доходів, так і за рівнем споживання продуктів харчування) може погіршити стан продовольчої безпеки країни

навіть у найбільшій перспективі. Виходячи з того, що вже на сьогодні питання якості продуктів харчування аж ніяк не є актуальним для переважаючої чисельності населення України, яка за наслідками економічної кризи 2014–2015 рр. опинилася за межею бідності. Збереження означених вище тенденцій у найближчі 3–5 років може взагалі призвести до руйнації продовольчої безпеки як такої.

Також на сьогоднішній день простежується динаміка поступової монополізації аграрного бізнесу та зuboжіння домогосподарств. Одними із причин є міграція сільського населення у міста, а також високий рівень еміграції його за кордон. Якщо у 2002–2004 роках домогосподарства забезпечували близько 60 % виробництва агропродовольства, то вже у 2016 році їх частка значно знизилася (рис. 2.22).

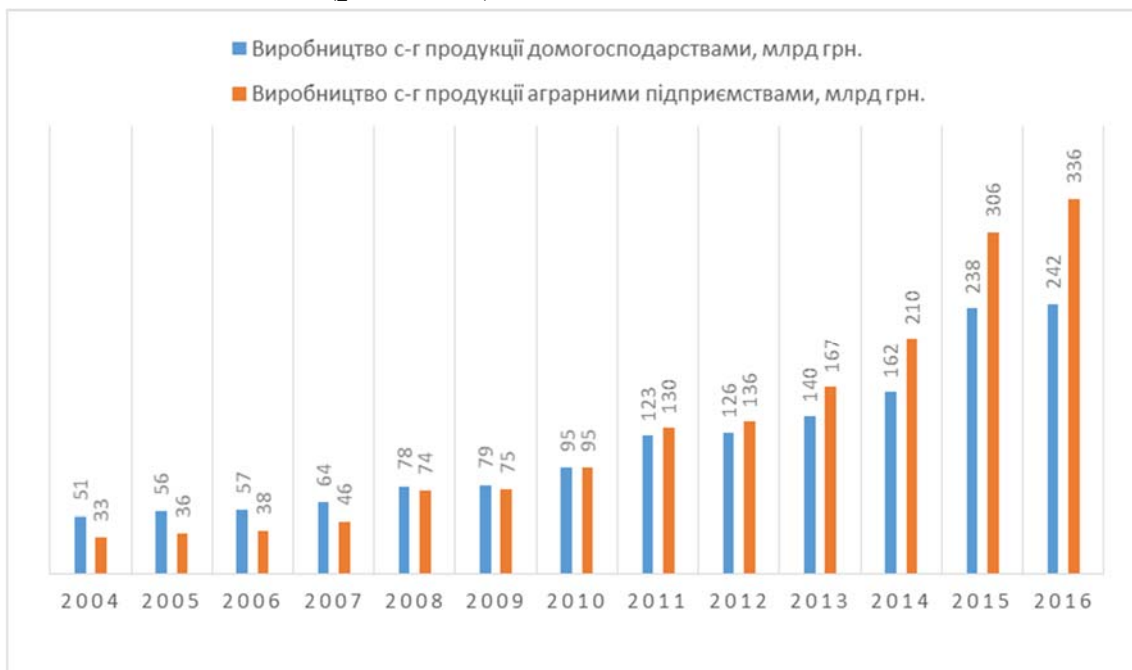


Рис. 2.22. Структура виробництва сільськогосподарської продукції, млрд грн

Примітка. Розроблено автором за матеріалами [73].

Дослідження фактора світової продовольчої проблеми, як зростання посівних площ сільськогосподарських земель під технічні культури для виробництва біопалива, свідчить, що цей

фактор в Україні, починаючи з 2014 року, значно посилюється завдяки значному зростанню цін на енергоносії та практично відсутності з боку держави підтримки вітчизняного виробника.

Дослідження впливу цього фактора на стан продовольчої безпеки дозволив визначити позитивні та негативні наслідки такого впливу.

Прямими позитивними наслідками впливу вище означеного фактору на стан продовольчої безпеки України є:

- зменшення залежності українського агропромислового виробництва від імпорту деяких видів пального, як результат – скорочення витрат валютних ресурсів країни на їх придбання;
- збільшення експортного потенціалу України завдяки реалізації на світовому енергетичному ринку біопаливної сировини;
- перспективне будівництво біопаливних заводів може надати змогу створити відповідну кількість нових робочих місць у сільській місцевості, а також гарантувати забезпечення відповідної кількості працівників постійною роботою. Так, урядом планувалося побудувати три заводи з виробництва біоетанолу на базі старих спиртзаводів у Київській, Одеській областях та Тернополі. Сумарна виробнича потужність цих заводів планувалася до 1 млн т кукурудзи на рік [52];
- заміна фуражного зерна на шрот, що є побічним продуктом переробки насіння ріпаку на олію або біодизельне пальне (у співвідношенні 1 т ріпаку до 9 т фуражного зерна) [52] може сприяти зниженню собівартості виробництва м'яса та м'ясопродуктів, що дозволить у майбутньому збільшити раціональні норми споживання продуктів тваринництва населенням країни.

Основними негативними наслідками для України від збільшення посівних площ сільськогосподарських земель під технічні культури для виробництва біопалива, є:

1. Скорочення посівних площ, які використовують для виробництва основних продуктів харчування (жито, гречка, рис), як наслідок – залежно від урожайності цих культур можуть виникати ситуації, що цих зернових просто може не вистачити навіть для внутрішнього споживання.

Така ситуація виникла у 2012 році, коли уряд був вимушений терміново приймати рішення про закупівлю гречаної крупи за кордоном, насамперед у Китаї та Росії. Для задоволення потреб населення країни у цьому продукті харчування у 2016 році, за висновками експертів, доведеться завезти до країни до 40 тис. т імпоротної гречки, а це майже чверть цього сегмента внутрішнього ринку [84].

2. Суттєве збільшення Україною пропозиції біопаливної сировини на світовому енергетичному ринку буде можливим лише за умови подальшого екстенсивного розвитку агропромислового комплексу країни, без суттєвих інвестицій на впровадження новітніх технологій у сільське господарство, а такий розвиток агропромислового виробництва буде супроводжуватися подальшою деградацією сільськогосподарських земель.

В умовах сьогодення для України проблема «продовольство проти палива» не стає так гостро, як для багатьох інших країн світу, навіть в умовах, коли ціни на енергоносії постійно зростають, відповідно зростають ціни реалізації продуктів харчування у торговельній мережі країни, навіть в умовах відсутності дієвої підтримки державою вітчизняного виробника. Як свідчать дані попереднього аналізу стану продовольчої безпеки за останні 5–8 років країна не тільки забезпечує себе достатньою кількістю основними рослинними продуктами

харчування, а й експортує частину продукції сільськогосподарського виробництва. Сільське господарство, навіть в умовах значного зростання цін на енергоносії, залишається основним споживачем традиційних видів пального і одночасно є потужним джерелом сировини для виробників біопалива.

При виборі між вирощуванням сільськогосподарських культур для виробництва біопалива або для виробництва продовольства у конкретному регіоні країни доцільно використовувати наведений нижче алгоритм (рис. 2.23).



Рис. 2.23. Алгоритм вибору між вирощуванням сільськогосподарських культур для виробництва біопалива або для виробництва продовольства

Примітка. Розроблено автором.

На думку експертів ФАО, однією із причин загострення світової продовольчої кризи останнім часом є значне збільшення попиту на якісне продовольство в Китаї, Індії та Латинській Америці, що є наслідком високих темпів економічного розвитку наведених країн.

Вплив цього чинника на стан продовольчої безпеки України є досить спірним, не зважаючи на те, що Китай як авторитетна і могутня з точки зору економіки держава є дуже перспективним партнером для українського агробізнесу. Співпраця у сфері сільського господарства із Китаєм є одним із

пріоритетних напрямків українсько-китайських відносин лише через те, що ця країна є потенційно найбільшим ринком споживання агропродукції у світі.

Як свідчать дані Міністерства аграрної політики України, у 2013–2015 рр. у цьому напрямі спостерігається значний прогрес. Так, лише у 2013 році експорт української сільськогосподарської продукції до Китаю зріс у чотири рази, станом на кінець року товарообіг з Китаєм становив 384 млн дол. США, тоді як за весь 2012 рік – 270 млн дол. США, у 2014 році експорт такої продукції до Китаю складав близько 430 млн дол. США, а у 2015 році щодо до 2014 року загальна сума експорту сільгосппродукції зросла більш ніж у 2,4 рази і становила на кінець цього року 1,055 млрд дол. США. Так, в 2015 році Україна стала головним постачальником кукурудзи до Китаю, лише за перше півріччя цього року 90 % всього імпорту цієї культури на ринок Китаю забезпечила наша країна [78].

Окрім наведених вище факторів світової продовольчої проблеми, значною мірою на її загострення впливає ще один такий фактор – глобальна зміна клімату на Землі, що супроводжується погіршенням кліматичних умов у глобальному масштабі.

Щодо українського сільського господарства України, то в цілому експерти вважають, що воно від зміни клімату може отримати значні можливості у довгостроковій перспективі, адже клімат України стане менш континентальним, хоча окремі території (особливо на півдні) отримають додаткові ризики. На думку начальника відділу агрометеорології Гідрометцентру України Т. Адаменко, очікувані погодні умови протягом найближчих 10–20 років будуть досить сприятливі для виробництва зерна в Україні. Для озимої пшениці можливе зміщення строків сівби на 20–40 днів та більш ефективне використання умов осінньої вегетації. Очікується подальше пом'якшення умов перезимівлі та зменшення періоду на 1,5–2

місяці. Відновлення вегетації озимої пшениці спостерігатиметься на місяць раніше, критичний період формування врожаю відбуватиметься за умов зниженого температурного фону, що може призвести до збільшення загальної продуктивності посівів на 20–40 % [3].

Результати досліджень впливу потепління на продуктивність кукурудзи є доволі оптимістичними для цієї культури за рахунок більш ранніх строків сівби та збільшення ареалу вирощування до північних та західних областей завдяки зростанню теплозабезпечення цих територій. Навіть на Поліссі через 10–15 років теплозабезпечення вегетаційного періоду буде достатнім для визрівання середньопізніх і навіть пізньостиглих гібридів кукурудзи, потенційна врожайність яких вища, ніж ранніх і середньоранніх гібридів на 30–50 %.

Для ранніх ярих зернових культур (ярий ячмінь, яра пшениця, овес) умови можуть погіршуватися внаслідок збільшення посушливості важливих періодів вегетації цієї групи культур, які відбуватимуться в умовах підвищеного порівняно з нинішнім температурного фону. За незмінних умов зволоження це може спричинити зниження врожайності ярих зернових внаслідок зменшення вегетаційного періоду і більш раннього дозрівання.

Зміна клімату призведе і до суттєвої зміни умов вирощування овочевих культур, які зумовлюють рівень їхньої врожайності. Межа степу значно просунеться на північ, опинившись у нинішній лісостеповій зоні. Внаслідок цього північна межа виробничого вирощування баклажанів, солодкого перцю і томатів просунеться на північ, і в усіх зонах ці культури будуть забезпечені теплом. Через значне підвищення температури зменшиться територія агрокліматичних районів, сприятливих для вирощування картоплі, капусти й огірків.

За цих умов необхідні системні заходи з боку держави для адаптації на загальнонаціональному та регіональному рівнях до

змін клімату та відвернення найбільш негативних їхніх виявів. У листопаді 2010-го за рішенням Ради національної безпеки і оборони було підготовлено Національний план адаптації до змін клімату на 2011–2013 роки, однак на його реальне впровадження у життя були потрібні мільярдні інвестиції, які у держбюджеті не були передбачені [25].

Отже, зміна клімату в Україні на стан продовольчої безпеки буде мати відповідний вплив, але не як визначальний фактор.

На основі діагностики організаційно-економічних засад забезпечення якості харчових продуктів в системі національної продовольчої, проведеної нами у другому розділі роботи, можливо зробити наступні висновки:

Проведений аналіз стану виробництва основних груп продовольства вітчизняними виробниками показав, що потреби населення України в продовольстві у межах купівельної спроможності протягом останніх п'яти років задовольнялися в основному за рахунок продукції вітчизняного виробництва. Найбільш уразливими з точки зору імпортозалежності були такі позиції: «риба та рибопродукти» – з часткою імпорту від 71,1 % у 2012 р. до 64,6 % у 2015 р., «плоди, ягоди і виноград» – з часткою від 48,1 до 27%, «олія рослинна всіх видів» – з часткою від 39,1 до 30,5 % відповідно.

На сьогодні рівень забезпечення продовольчої безпеки України знаходиться в задовільному стані, через недостатність в населення країни реальних грошових ресурсів існують ряд загроз, які в перспективі можуть суттєво знизити стан цієї важливої складової національної безпеки України. До таких загроз цілком справедливо можна віднести наступне: незбалансоване споживання продуктів харчування населенням та низький рівень споживання продуктів тваринного походження в енергетичному раціоні населення; наявність значного дефіциту споживання населенням країни основних груп продуктів харчування в порівнянні з фізіологічними

нормами; зростання витрат домогосподарств країни на придбання продуктів харчування; зростання диференціації соціальних груп населення України, як за обсягами продовольчого споживання, так і за вартістю харчування.

На сьогодні в українському законодавстві не існує критеріїв оцінки продовольчої безпеки за таким показником як якість та безпечність продуктів харчування для населення. Велика кількість показників безпеки харчових продуктів в Україні взагалі не нормується, відповідно, й не контролюється. За інформацією контролюючих органів та спостереженням автора не відповідають стандартам якості та безпеки до 50 % продовольчих товарів, які реалізуються через торговельну мережу країни. Проведене дослідження інформації щодо якості та безпечності українських харчових продуктів, яку можна знайти у офіційних джерелах державних контролюючих органів, незалежних громадських організацій, дослідженнях вітчизняних економістів та інших відкритих для населення країни джерелах, свідчить, що практично відсутня систематизована інформація щодо неякісних і небезпечних для вживання українцями продуктів харчування.

Для визначення залежності між якістю продуктів харчування, що реалізуються в торговельній мережі Київського регіону, за оцінкою фахівців лабораторії «Тест» та ціною їх реалізації здійснено кореляційний аналіз такої залежності щодо десяти обраних видів продуктів. Результати регресійного аналізу свідчать, що у восьми випадках із десяти, обраних для аналізу, підтверджується гіпотеза про пряму залежність ціни реалізації продуктів харчування в торговельній мережі Київського регіону від їх якості, тобто задоволення потреб населення у якісних харчових продуктах, в першу чергу, залежить від його платоспроможного продовольчого попиту.

Дослідження впливу факторів світової продовольчої проблеми на стан продовольчої безпеки України свідчать, що

основні тенденції, які виникли на світовому ринку продовольства протягом 2007–2015 рр., мають довготривалий характер, саме вони будуть визначати кон'юнктуру зазначеного ринку у найближчій перспективі. Насамперед це стосується: 1) скорочення світових запасів зерна внаслідок зростання обсягів його використання для розширення кормової бази у тваринництві та виробництва біопалива; 2) подальшого збільшення попиту на м'ясо та м'ясопродукти у ряді країн Східно-Азіатського регіону. Тобто, очевидно, що світова проблема продовольчої безпеки буде й надалі загострюватися.



РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ В СИСТЕМІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Перспективи виробництва і споживання основних груп продовольчих товарів

За результатами дослідження виробництва основних видів аграрної продукції вітчизняним агропромисловим комплексом у 2011–2015 рр., що визначають сучасний стан продовольчої безпеки країни встановлено, що станом на кінець першого кварталу 2016 року, Україна перебуває у дуже скрутному фінансово-економічному положенні, тому у найближчі 5 років існує висока ймовірність того, що вітчизняні виробники основних груп стандартизованих продовольчих товарів будуть спроможні забезпечити населення країни економічно доступним якісним продовольством власного виробництва в достатньому обсязі.

Для підтвердження цього висновку спрогнозуємо ємність внутрішнього продовольчого ринку України у 2016–2020 рр., що сформовано внаслідок власного виробництва раціонального за структурою і безпечного за якістю продовольства та через його імпорт. Для розв'язання цього завдання використаємо метод екстраполяції тренда за допомогою рядів динаміки. Доцільність його застосування в роботі обґрунтовується тим, що ємність внутрішнього продовольчого ринку є цілком залежною від обсягів споживання продовольчої продукції населенням країни через особливості потреби їх у продовольстві відповідно до

раціональних норм, встановлених Міністерством охорони здоров'я, тому є відносно стабільною.

Ємність внутрішнього продовольчого ринку України визначається таким показником: обсяги споживання продуктів харчування у домогосподарствах (у перерахунку на первинний продукт) у середньому за рік у розрахунку на одну особу, який, у свою чергу, залежить від впливу двох основних факторів: фізіологічні потреби людини у продовольстві для підтримки нормального стану життєдіяльності організму та рівня її платоспроможності, тобто можливостей придбання необхідної кількості продовольства.

Як досліджувані показники нами обрано 10 основних видів продовольства: хліб та хлібопродукти; м'ясо та м'ясопродукти; молоко та молокопродукти; риба та рибопродукти; яйця; овочі та баштанні; плоди, ягоди та виноград; картопля; цукор; олія рослинна.

Проведена нами раніше оцінка ємності внутрішнього продовольчого ринку України у 2010–2014 рр. наведена в табл. 2.10 цього дослідження.

За допомогою засобів Excel побудуємо відповідні моделі трендів за означеними вище показниками, враховуючи, що рівняння трендів можуть бути описані різними залежностями: лінійною, квадратичною, експоненціальною, параболічною, степеневою, показниковою та ін.

Прогнозні обсяги споживання деяких видів продовольства у домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу у 2016–2020 рр. наведено на рис. 3.1–3.10.

3.1. Перспективи виробництва і споживання основних груп продовольчих товарів

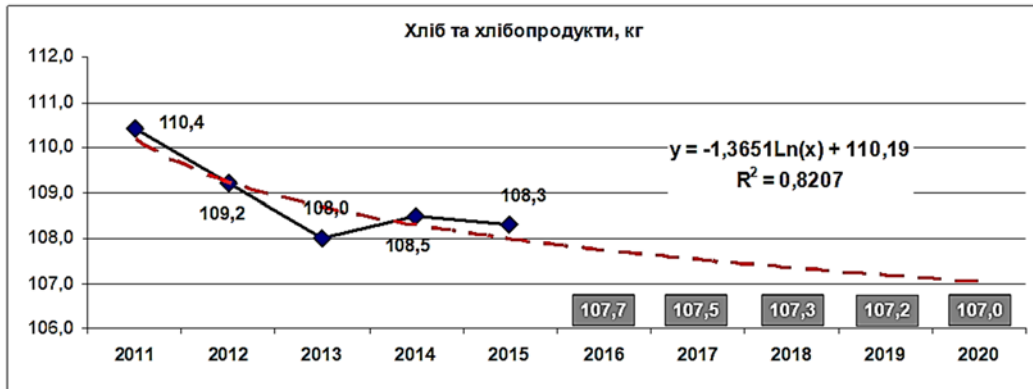


Рис. 3.1. Динаміка зміни обсягу споживання хліба та хлібопродуктів в домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу в 2011–2015 рр., 2016–2020 рр. – прогноз, кг

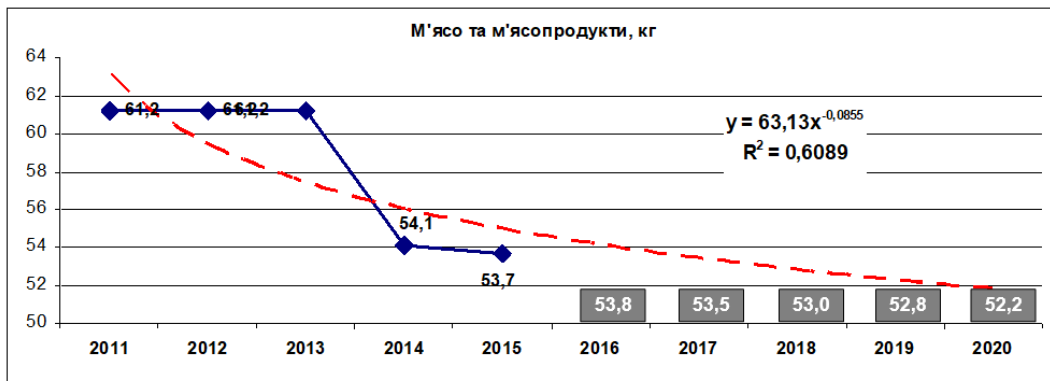


Рис. 3.2. Динаміка зміни обсягу споживання м'яса та м'ясопродуктів в домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу в 2011–2015 рр., 2016–2020 рр. – прогноз, кг

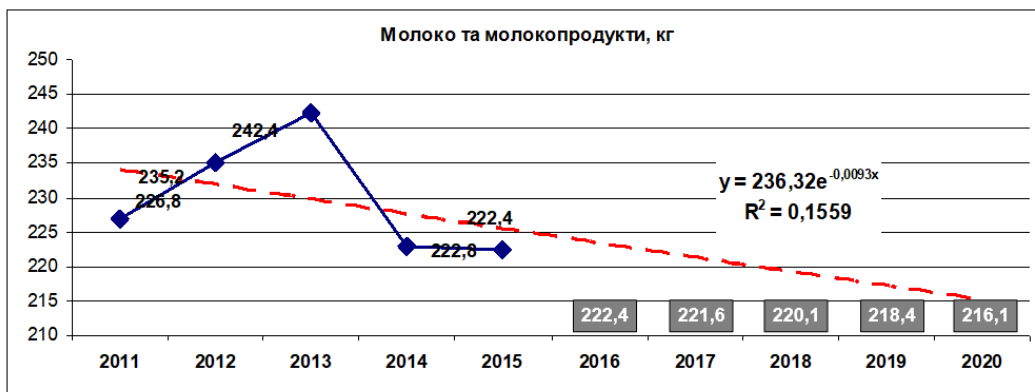


Рис. 3.3. Динаміка зміни обсягу споживання молока та молокопродуктів в домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу в 2011–2015 рр., 2016–2020 рр. – прогноз, кг

3.1. Перспективи виробництва і споживання основних груп продовольчих товарів

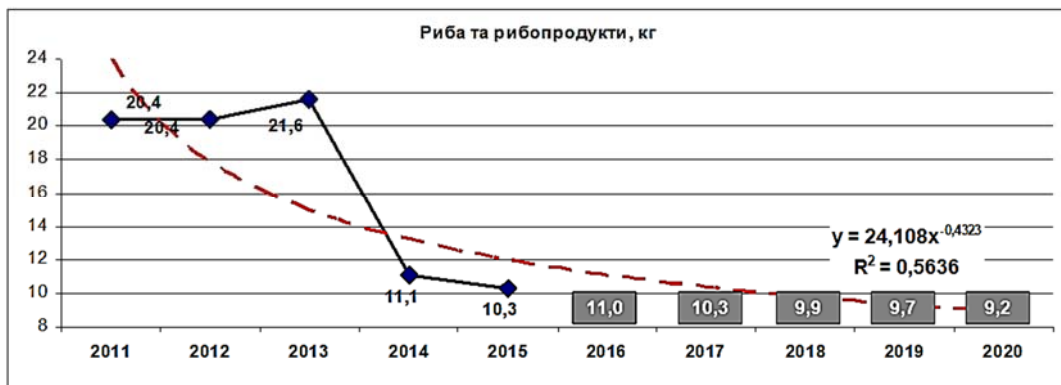


Рис. 3.4. Динаміка зміни обсягу споживання риби та рибопродуктів в домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу в 2011–2015 рр., 2016–2020 рр. – прогноз, кг

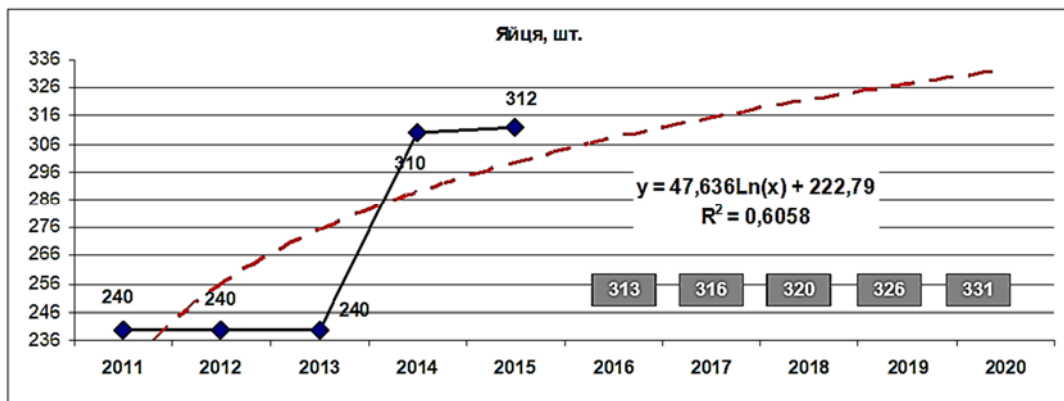


Рис. 3.5. Динаміка зміни обсягу споживання яєць в домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу в 2011–2015 рр., 2016–2020 рр. – прогноз, шт.



Рис. 3.6. Динаміка зміни обсягу споживання овочів та баштанних в домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу в 2011–2015 рр., 2016–2020 рр. – прогноз, кг

3.1. Перспективи виробництва і споживання основних груп продовольчих товарів

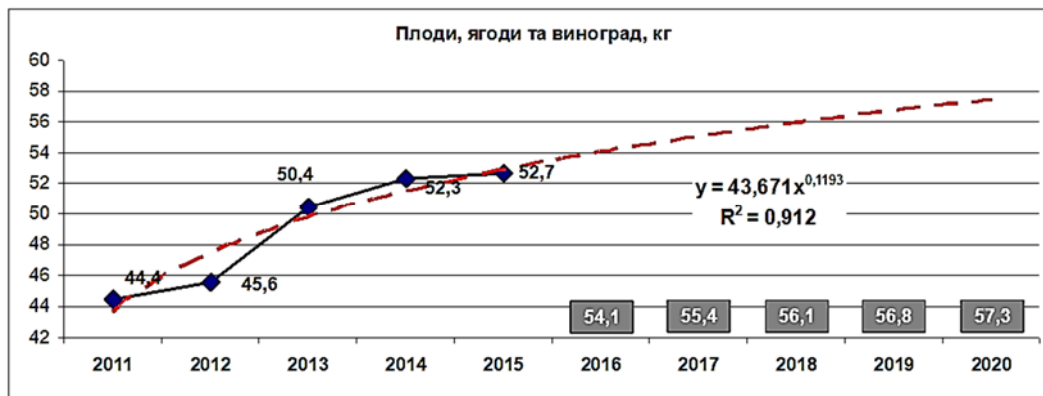


Рис. 3.7. Динаміка зміни обсягу споживання плодів, ягід та винограду в домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу в 2011–2015 рр., 2016–2020 рр. – прогноз, кг

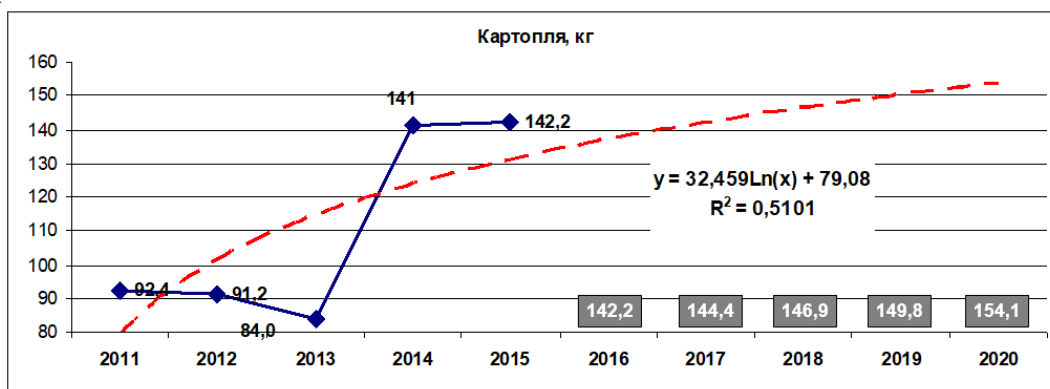


Рис. 3.8. Динаміка зміни обсягу споживання картоплі в домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу в 2011–2015 рр., 2016–2020 рр. – прогноз, кг

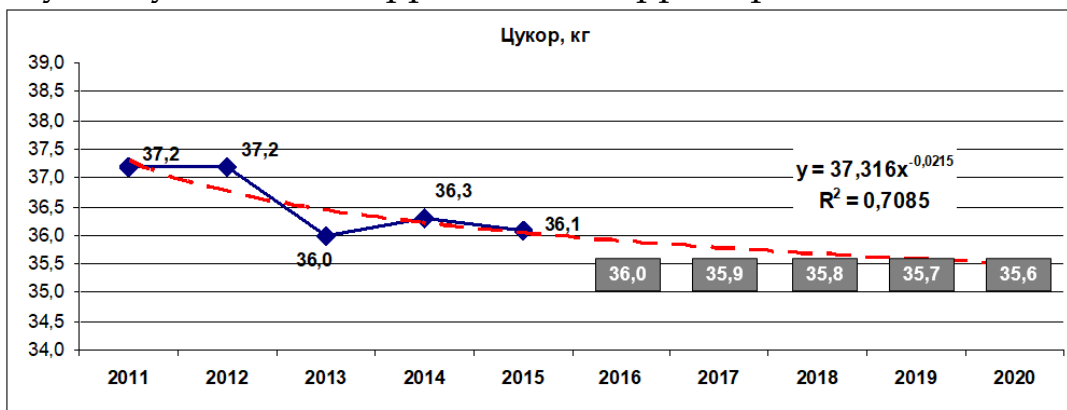


Рис. 3.9 Динаміка зміни обсягу споживання цукру в домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу в 2011–2015 рр., 2016–2020 рр. – прогноз, кг

3.1. Перспективи виробництва і споживання основних груп продовольчих товарів

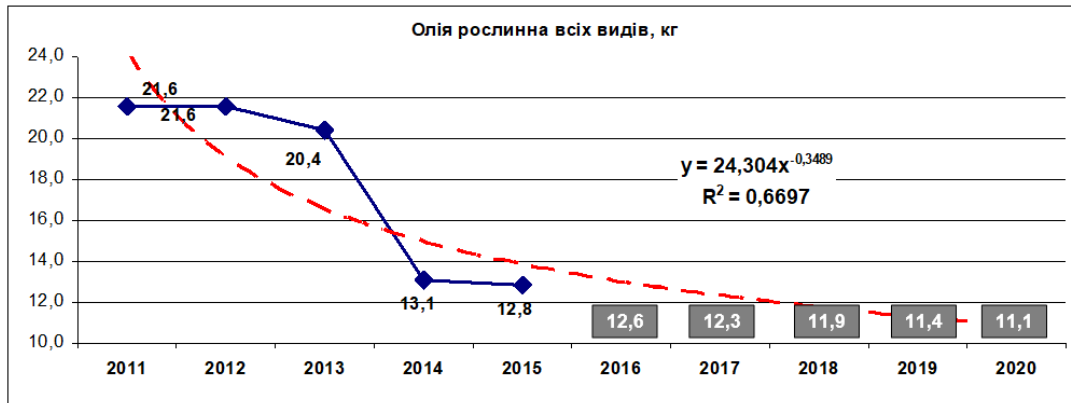


Рис. 3.10. Динаміка зміни обсягу споживання олії рослинної усіх видів в домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу в 2011–2015 рр., 2016–2020 рр. – прогноз, кг

Узагальнюючі результати розрахунків прогнозних значень обсягів споживання деяких видів продовольства в домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу в 2016–2020 рр. наведено в табл. 3.1.

Наведені в табл. 3.1 розрахунки прогнозних значень обсягів споживання деяких видів продовольства у домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу у 2016–2020 рр. свідчать, що практично за всіма обраними для дослідження видами продовольства тваринного походження (окрім яєць) з відносно великою ймовірністю (до 60 %) за умови збереження дії негативних факторів 2014–2015 рр. у 2020 році порівняно з 2015 роком можливо зниження такого споживання: м'яса та м'ясопродуктів – на 1,5 кг/рік або на 2,8 %, молока та молокопродуктів – на 6,5 кг/рік або на 2,8 %, риби та рибопродуктів – на 1,1 кг/рік або на 10,7 %. Крім того, можливо зниження з ймовірністю 70–80 % споживання у середньому на рік у розрахунку на одну особу таких видів продовольства рослинного походження, як хліб та хлібопродукти – на 1,3 кг/рік або 1,2 %, цукор – на 0,5 кг/рік або на 1,4 % та олія рослинна всіх видів – на 1,7 кг/рік або на 13,3 %.

Таблиця 3.1

Прогнозні значення обсягів споживання деяких видів продовольства в домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу в 2016–2020 рр., кг

Показник	Рівняння тренду	Достовірність апроксимації	2016	2017	2018	2019	2020
Хліб і хлібопродукти, кг	$y = -1,365\text{Ln}(x)+110,49$	0,8207	107,7	107,5	107,3	107,2	107,0
М'ясо і м'ясопродукти, кг	$y = 63,13x^{-0,0855}$	0,6089	53,8	53,5	53,0	52,8	52,2
Молоко і молокопродукти, кг	$y = 236,32e^{-0,0093}$	0,1559	222,4	221,6	220,1	218,4	216,1
Риба і рибодукти, кг	$y = 24,108x^{-0,4323}$	0,5536	11,0	10,3	9,9	9,7	9,2
Яйця, шт.	$y = 47,636\text{Ln}(x)+222,79$	0,6058	313	316	320	326	331
Овочі та баштанні, кг	$y = 22,216\text{Ln}(x)+110,06$	0,5016	163,5	165,2	169,6	172,5	175,1
Плоди, ягоди та виноград, кг	$y = 43,671x^{0,1199}$	0,912	54,1	55,4	56,1	56,8	57,3
Картопля, кг	$y = 32,459\text{Ln}(x)+79,08$	0,5101	142,2	144,4	146,9	149,8	154,1
Цукор, кг	$y = 37,316x^{-0,0215}$	0,7085	36,0	35,9	35,8	35,7	35,6
Олія рослинна всіх видів, кг	$y = 24,304x^{-0,3489}$	0,6697	12,7	12,3	11,9	11,4	11,1

Прогнозні значення, наведені в табл. 3.1 свідчать, що у 2020 році порівняно з 2015 роком з високою ймовірністю (від 50 до 90 %) можливо помітне збільшення в раціоні пересічного українця продуктів харчування рослинного походження, а саме: овочів та баштанних – на 9,3 кг/рік (6,1 %), плодів, ягід та винограду – на 4,6 кг/рік (8,7 %) та картоплі – на 11,9 кг/рік (8,4 %). За таким видом продовольства, як яйця, які є ідеальним заміном м'яса, прогнозований обсяг споживання у домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу з ймовірністю понад 60 % може збільшитися на 19 штук на рік на одну особу або на 6,1 %.

Враховуючі те, що при формуванні прогнозних значень обсягів споживання деяких видів продовольства у домогосподарствах України у середньому за рік у розрахунку на одну особу

у 2016–2020 рр. вплив такого фактору, як фізіологічні потреби людини у продовольстві для підтримки нормального стану життєдіяльності організму, не враховується (раціональні норми їх споживання, встановлені Міністерством охорони здоров'я, протягом цього періоду навряд чи зміняться та залишаться без змін), основний вплив на їх формування має платоспроможність населення країни, тобто можливість придбання людиною необхідної кількості якісного та безпечного продовольства.

У свою чергу, як раніше зазначалося в роботі, на платоспроможність населення країни мають вплив величина реального доходу населення та величина середньорічних цін на продукти харчування. Дослідження впливу цих факторів на платоспроможність населення не є предметом цього дослідження, тому зосереджувати свою увагу на даному питанні не будемо.

Для побудови моделей прогнозування ємності внутрішнього продовольчого ринку України за визначеними для дослідження видами продовольства помножимо залежності наведені у табл. 3.1 на фактор чисельності постійного населення України (X_1). Прогноз чисельності постійного населення України у 2016–2020 рр. побудуємо за допомогою поліноміальної моделі тренду (рис. 3.11).

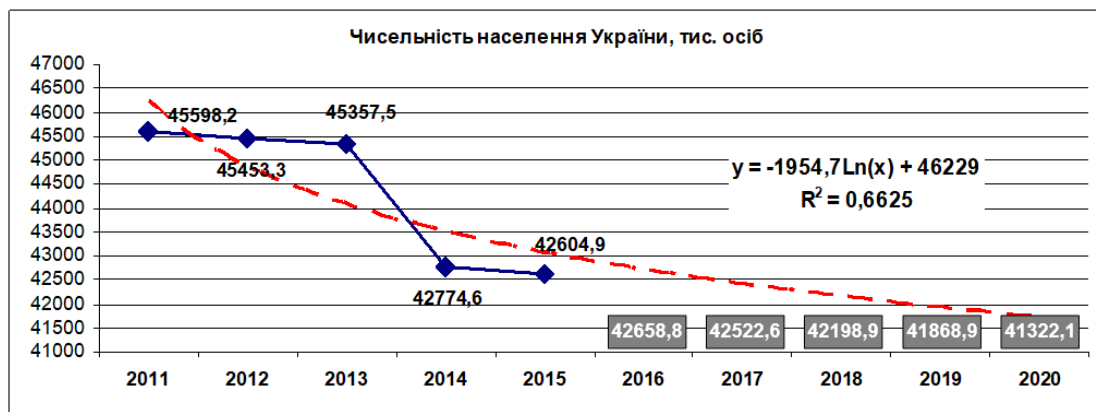


Рис. 3.11. Динаміка зміни кількості населення України (X_1) у 2011–2015 рр., 2016–2020 рр. – прогноз, тис. осіб

Дані рис. 3.11 свідчать, що динаміка зміни чисельності постійного населення країни характеризується стабільним зниженням у цей період часу. Обґрунтуванням такої прогнозованої статистики зміни населення України у 2016–2020 рр. є те, що в офіційній статистиці України починаючи з 2014 року не враховується населення Автономної Республіки Крим, збільшення кількості біженців з України до країн Європейського Союзу та до Російської Федерації у 2014–2015 рр. Причиною такого різкого зростання біженців у ці роки слугувала, насамперед, антитерористична операція на сході України, анексія Криму Росією, погіршення загалом економічної ситуації у країні, а також політичні переконання деяких людей. Так, за даними Верховного управління комісара ООН у справах біженців, лише у 2014 році число українців, що шукали притулок в інших країнах, збільшилося до 15700 осіб проти таких осіб чисельністю 1400 осіб у 2013 році. Але у цю цифру не були включені дані з отримання українцями статусу біженців у Росії, де станом на кінець 2014 року було зареєстровано додатково до означених вище цифр 5800 заяв на отримання притулку українцями у цій країні. Починаючи з 2015 року дані щодо кількості українців, що бажають отримати статус біженця у Росії, у відкритому доступі до засобів масової інформації практично відсутня.

Отже, розраховані прогнозні значення ємності внутрішнього продовольчого ринку України за визначеними для дослідження видами продовольства у 2016–2020 рр. будуть такими (табл. 3.2).

Для визначення прогнозних значень обсягів виробництва, наведених у табл. 3.3 основних видів продовольства також використали обраний нами метод екстраполяції тренду за допомогою рядів динаміки.

Таблиця 3.2

Прогнозні значення ємності внутрішнього продовольчого ринку України у 2016–2020 рр., тис. т

Показник	Рівняння тренду	Достовірність апроксимації	2016	2017	2018	2019	2020
Хліб і хлібопродукти	$y = (-1,365Ln(x)+110,49) \times X_1$	0,8207	4594,4	4571,2	4527,9	4488,3	4421,5
М'ясо і м'ясопродукти	$y = (63,13x^{-0,0855}) \times X_1$	0,6089	2295,0	2275,0	2236,5	2210,7	2157,0
Молоко і молокопродукти	$y = (236,32e^{-0,0093}) \times X_1$	0,1559	9487,3	9423,0	9288,0	9144,2	8929,7
Риба і рибопродукти	$y = (24,108x^{-0,4323}) \times X_1$	0,5536	469,2	438,0	417,8	406,1	380,2
Яйця, тис. шт.	$y = (47,63Ln(x)+222,79) \times X_1$	0,6058	13352,2	13437,1	13503,6	13649,3	13677,6
Овочі та баштанні	$y = (22,21Ln(x)+110,06) \times X_1$	0,5016	6974,7	7024,7	7156,9	7222,4	7235,5
Плоди, ягоди та виноград	$y = (43,671x^{0,1199}) \times X_1$	0,912	2307,8	2355,8	2367,4	2378,2	2367,8
Картопля	$y = (32,459Ln(x)+79,08) \times X_1$	0,5101	6066,1	6140,3	6199,0	6272,0	6367,7
Цукор	$y = (37,316x^{-0,0215}) \times X_1$	0,7085	1535,7	1526,6	1510,7	1494,7	1471,1
Олія рослинна всіх видів	$y = (24,304x^{-0,3489}) \times X_1$	0,6697	541,8	523,0	502,2	477,3	458,7

Таблиця 3.3

Прогнозні значення обсягів виробництва деяких видів продовольства в Україні у 2016–2020 рр., тис. т

Показник	Рівняння тренду	Достовірність апроксимації	2016	2017	2018	2019	2020
Хліб і хлібопродукти	$y = -317,21Ln(x)+5027,1$	0,7997	4437,8	4401,7	4388,1	4347,2	4311,8
М'ясо і м'ясопродукти	$y = 175,76Ln(x)+2134,4$	0,8851	2438,8	2476,4	2492,5	2501,1	2541,3
Молоко і молокопродукти	$y = 30,186Ln(x)+11220$	0,0121	11278,1	11281,5	11288,2	11293,4	11299,8
Риба і рибопродукти	$y = -82,812Ln(x)+241,47$	0,549	88,2	81,2	72,5	62,1	58,7
Яйця, тис. шт.	$y = 617,94Ln(x)+18729$	0,9093	19823,8	19969,9	20042,2	21569,3	22161,3
Овочі та баштанні	$y = 7,5316Ln(x)+9854,8$	0,0311	9870,4	9871,3	9871,5	9872,2	9872,8
Плоди, ягоди та виноград	$y = 162,63Ln(x)+1922,2$	0,4112	2239,4	2256,9	2268,9	2289,3	2301,4
Картопля	$y = 7096,7x^{0,0264}$	0,2995	6765,8	6751,4	6698,8	6676,9	6651,3
Цукор	$y = 2623,5x^{0,2912}$	0,9901	1588,6	1501,2	1473,3	1422,2	1389,8
Олія рослинна всіх видів	$y = 3550,6x^{-0,1533}$	0,5861	4698,3	4801,8	4903,6	4983,8	5032,7

Отже, за результатами проведених нами обчислень прогностичних значень ємностей внутрішнього продовольчого ринку України за визначеними для дослідження видами продовольства у 2016–2020 рр. та спроможністю вітчизняних виробників агропродовольчої продукції забезпечити населення країни цими видами економічно доступного якісного продовольства власного виробництва отримали таке.

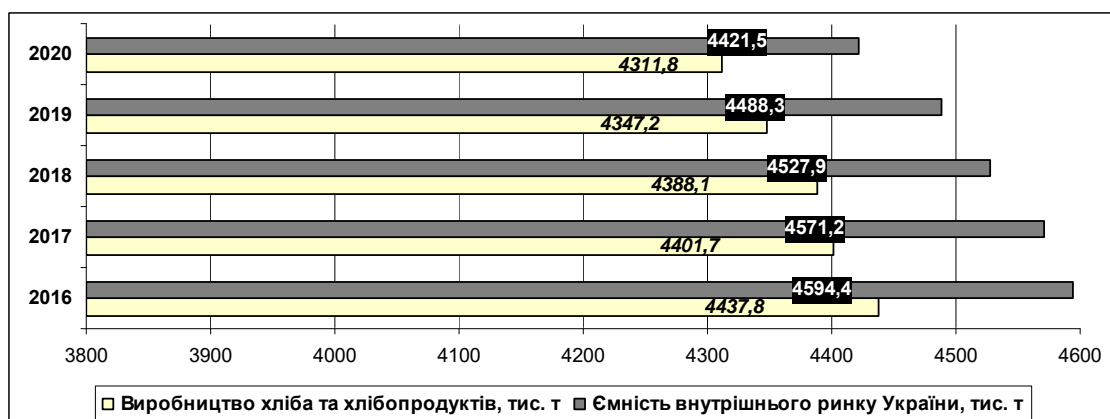


Рис. 3.12. Прогнозне забезпечення населення України хлібом та хлібопродуктами у 2016–2020 рр., тис. т (ймовірність 0,7997)

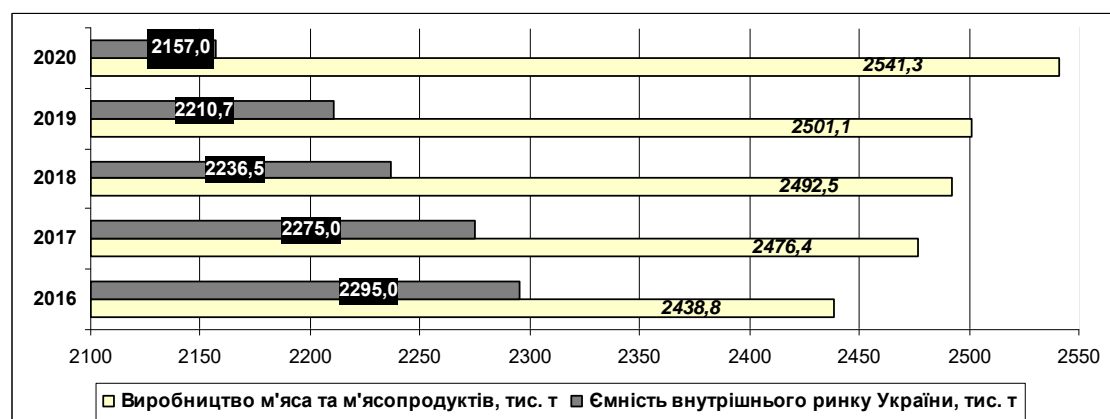


Рис. 3.13. Прогнозне забезпечення населення України м'ясом та м'ясопродуктами у 2016–2020 рр., тис. т (ймовірність 0,8851)

3.1. Перспективи виробництва і споживання основних груп продовольчих товарів

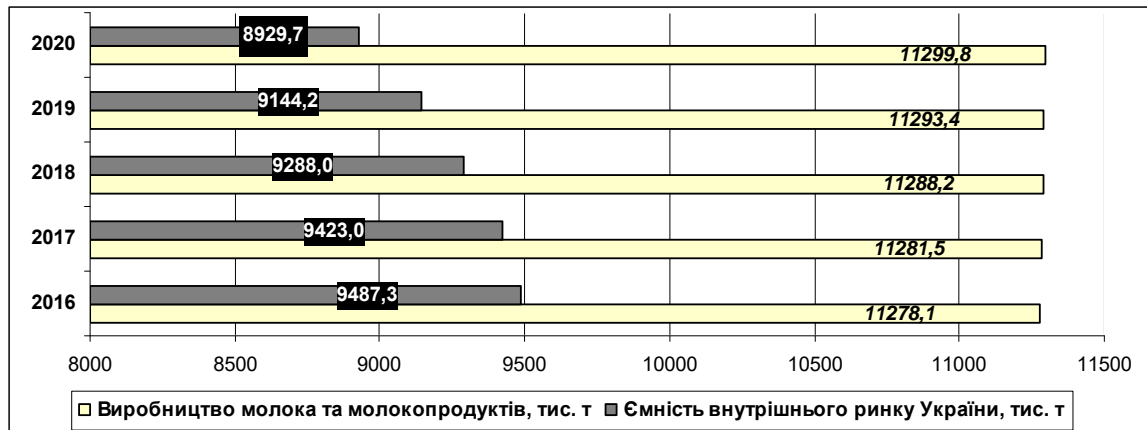


Рис. 3.14. Прогнозне забезпечення населення України молоком та молокопродуктами у 2016–2020 рр., тис. т (ймовірність 0,0121)

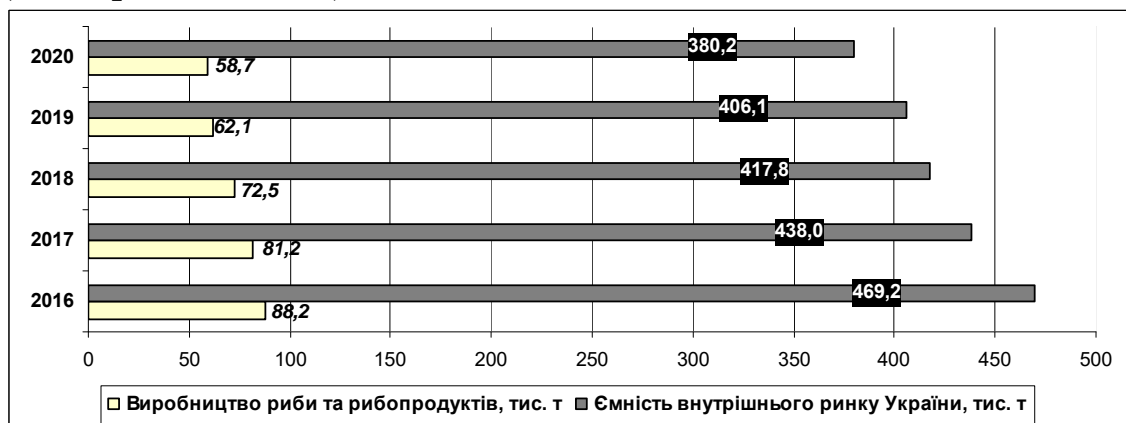


Рис. 3.15. Прогнозне забезпечення населення України рибою та рибопродуктами у 2016–2020 рр., тис. т (ймовірність 0,549)

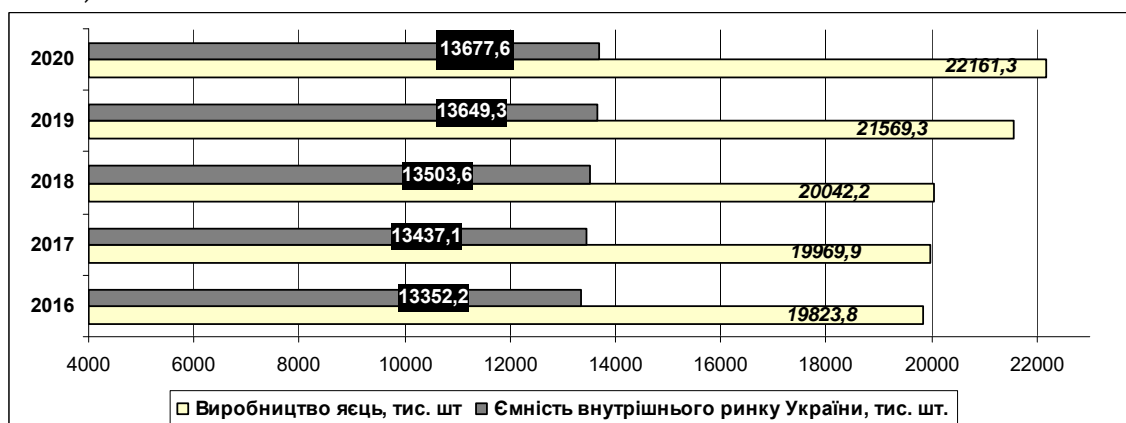


Рис. 3.16. Прогнозне забезпечення населення України яйцями птиці усіх видів у 2016–2020 рр., тис. т (ймовірність 0,9093)

3.1. Перспективи виробництва і споживання основних груп продовольчих товарів

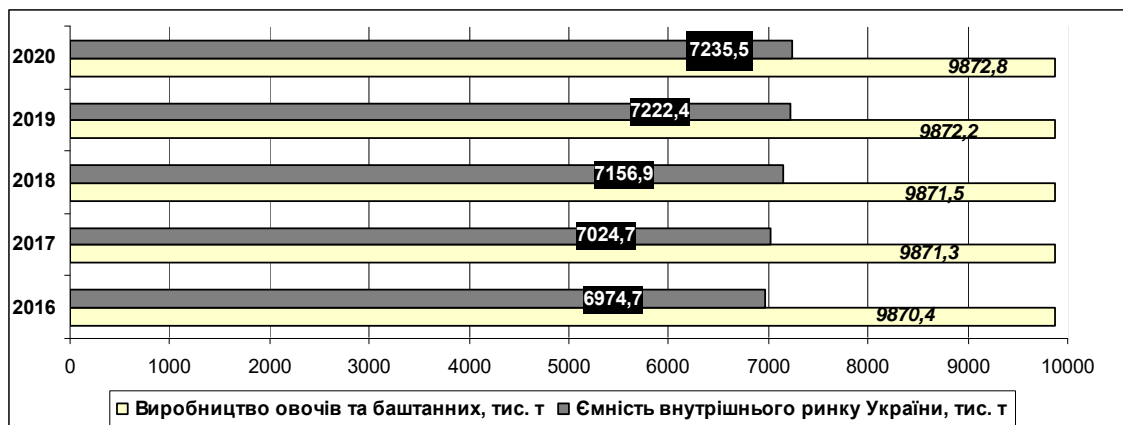


Рис. 3.17. Прогнозне забезпечення населення України овочами та баштанними у 2016–2020 рр., тис. т (ймовірність 0,0311)

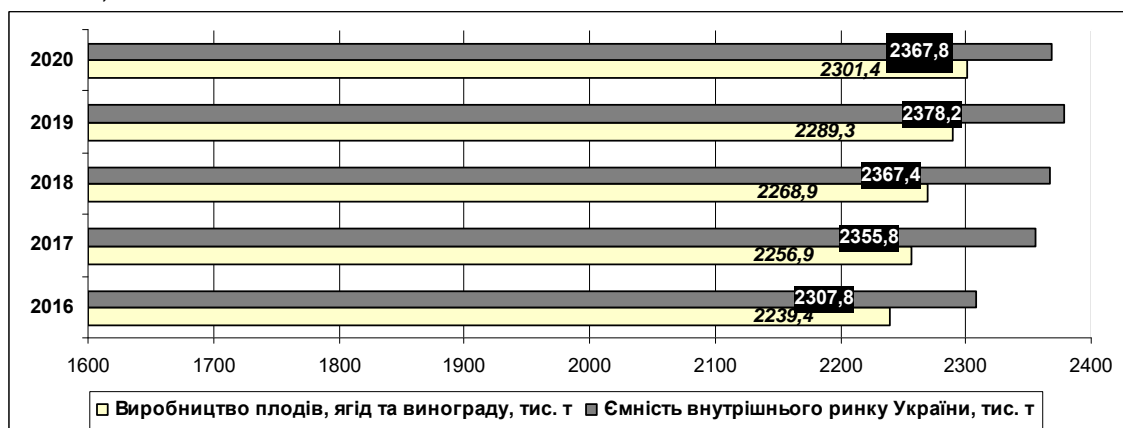


Рис. 3.18. Прогнозне забезпечення населення України плодами, ягодами та виноградом у 2016–2020 рр., тис. т (ймовірність 0,412)

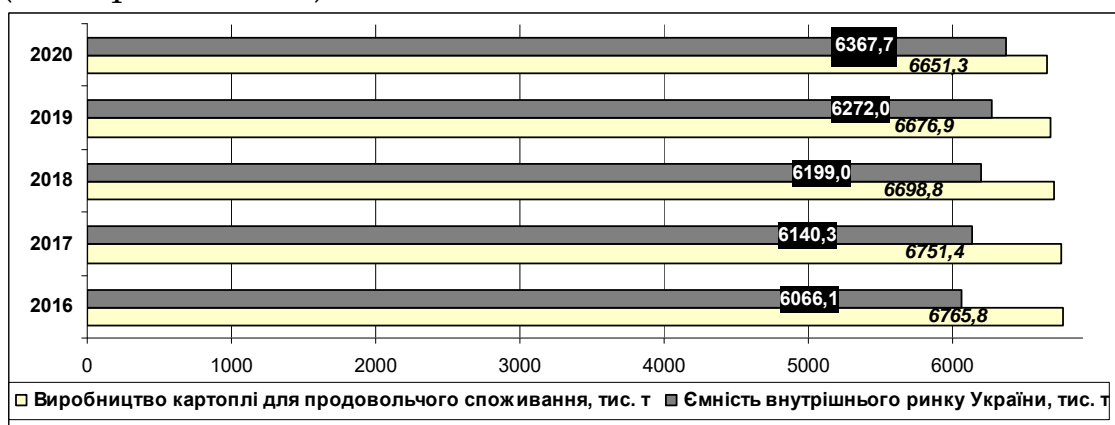


Рис. 3.19. Прогнозне забезпечення населення України картоплею для продовольчого споживання у 2016–2020 рр., тис. т (ймовірність 0,2995)

3.1. Перспективи виробництва і споживання основних груп продовольчих товарів

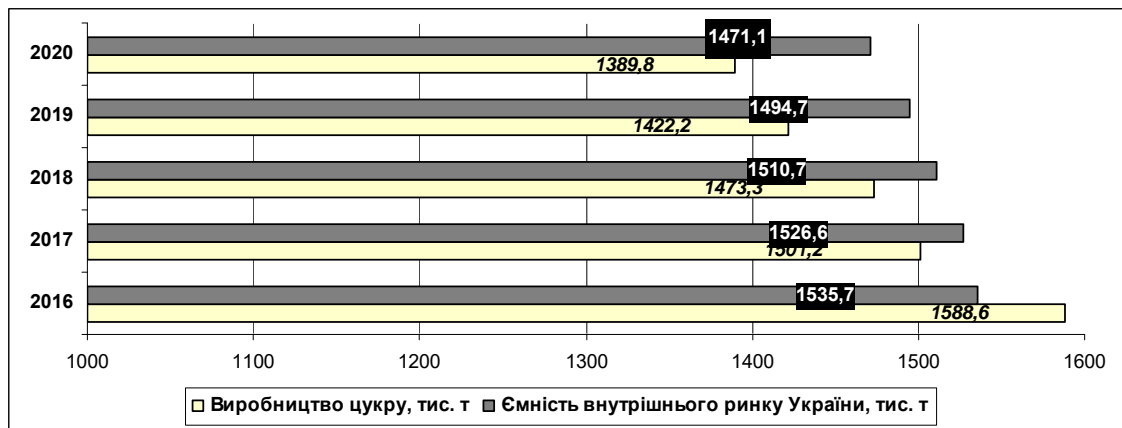


Рис. 3.20. Прогнозне забезпечення населення України цукром у 2016–2020 рр., тис. т (ймовірність 0,9991)



Рис. 3.21. Прогнозне забезпечення населення України олією рослинною всіх видів у 2016–2020 рр., тис. т (ймовірність 0,5861)

Розраховані нами дані (рис. 3.12–3.21) із використанням методу екстраполяції тренду за допомогою рядів динаміки щодо спроможності вітчизняних виробників основних груп стандартизованих продовольчих товарів забезпечити населення України у 2016–2020 рр. економічно доступним якісним продовольством власного виробництва з високим ступенем ймовірності (від 40 до 99 %) свідчать, що за такими видами продовольства, як хліб та хлібопродукти, риба та рибопродукти,

цукор (починаючи з 2017 року), плоди, ягоди і виноград у разі збереження у найближчій перспективі темпів падіння виробництва означених видів продовольства, що спостерігалися у 2014–2015 рр., така спроможність практично відсутня. Щодо інших видів продовольства, які визначають продовольчу безпеку України, то вітчизняний аграрний комплекс з високою ймовірністю у найближчі п'ять років буде спроможний забезпечити ними населення країни.

При цьому важливо зазначити, що нині розширення і гарантування стабільності власного виробництва продовольства можливе лише у разі вкладання капіталу (як державного, так і приватного) у галузі сільського господарства, але зараз в умовах відсутності стабільності у державній підтримці сільгоспвиробників, непрогнозованої цінової політики на продовольчому ринку країни, реальної втрати ринків збуту вітчизняної аграрної продукції у Росії та практичної відсутності ринків збуту у країнах ЄС, інвестиції у сільське господарство як з боку вітчизняних інвесторів, так і зарубіжних у найближчій перспективі малоімовірні.

Саме тому питання державної підтримки вітчизняних товаровиробників нині дуже актуально, бо ефективна державна політика зумовить не лише підтримку вітчизняних товаровиробників, а й поступово позбудеться значної частини імпортних товарів, що дасть змогу створити нові робочі місця в аграрному секторі економіки, збільшити платоспроможність і гарантії вільного доступу населення до продуктів харчування [141, с.58].

3.2. Концептуальні засади розвитку органічного виробництва

На сучасному світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства попит на продукти харчування є цілком диференційований: від невибагливого до якісних параметрів продуктів харчування у країнах з низькою платоспроможністю населення, до встановлення жорстких вимог до процесу виробництва продукції та її якості у країнах з лідируючими економіками та високою платоспроможністю населення.

Матеріали проведених досліджень дають підстави стверджувати, що основними причинами підвищення вимог населення до якості продуктів харчування останніми роками є: 1) посилення процесів урбанізації та забруднення навколишнього середовища; 2) збільшення застосування синтетичних агрохімікатів при вирощуванні та виробництві сільськогосподарської продукції та продовольства, у тому числі ГМО-організмами, синтетичні ароматизатори, консерванти, барвники; 3) підвищення екологічної свідомості населення. У свою чергу, це обумовило бажання споживачів, які прихильні до ведення здорового способу життя та які мають достатньо коштів, отримувати якісну, безпечну та корисну продукцію.

Дослідження розподілу населення України за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів на місяць у 2013–2015 рр. свідчать про наявність населення країни, яке могло б витратити на якісні, безпечні та корисні для їхнього здоров'я продукти харчування значно більше коштів, аніж ті, що такої можливості не мали у ці роки. Так, у 2015 році 8,7 % населення почувалися відносно впевнено за рівнем отриманих доходів й саме таке заможне населення країни можна було б вважати потенційним споживачем продукції органічного виробництва.

Таблиця 3.4

**Грошові витрати домогосподарств на продукти харчування у
2015 році залежно від розміру середньодушових
еквівалентних доходів**

(в середньому на місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

Доходи домогосподарств, грн	Витрати на продукти харчування, грн	Витрати на продукти харчування, % від суми загальних витрат	Кількість домогосподарств, %
До 480,0	1221,6	67,8	0,2
480,1 - 840,0	1326,2	58,6	2,9
840,1 - 1200,0	1768,1	56,0	9,2
1200,1 - 1560,0	1801,8	56,4	18,5
1560,1 - 1920,0	2051,2	54,3	19,3
1920,1 - 2280,0	2125,6	51,5	15,6
2280,1 - 2640,0	2451,9	50,4	12,0
2640,1 - 3000,0	2551,2	47,9	8,1
3000,1 - 3360,0	2707,0	47,0	4,6
3360,1 - 3720,0	2736,3	43,4	3,0
Понад 3720,0	2868,08	37,9	6,6

Примітка. Розроблено автором з використанням матеріалів [73].

За даними табл. 3.4 у 2015 році близько 9,6% населення із сукупними доходами понад 3360 гривень на місяць могли витратити на продукти харчування понад 2736 грн, що більше ніж середня сума сукупних витрат домогосподарств на харчування по Україні, яка становила 2708,5 грн. Саме ці домогосподарства і є потенційними споживачами органічної продукції.

За даними державної статистики за 2014 рік, 20 відсотків домогосподарств з найвищими доходами витрачали на харчування 2650,53 гривні на місяць, а 20 відсотків з найнижчими – 1772,27 гривні. Коефіцієнт диференціації вартості харчування становив 1,5 проти 1,6 у 2013 році. Найбільша диференціація у споживанні у межах вищого та нижчого квінтилів спостерігалася по м'ясній та рибній продукції, фруктах та ягодах.

Таблиця 3.5

**Диференціація обсягів продовольчого споживання
населенням України у 2013–2015 роках**

(у середньому на місяць на особу; кг)

Продукти харчування	Споживання за квінтільними (20 %) групами залежно від розміру сукупних доходів						Співвідношення вищого і нижчого квінтілів		
	2013		2014		2015 ¹		2013	2014	2015 ¹
М'ясо і м'ясопродукти	3,8	6,9	3,6	6,5	3,4	5,9	1,8	1,8	1,7
Молоко і молочні продукти	15,2	25,4	15,9	25,8	14,8	24,7	1,7	1,6	1,7
Яйця, шт.	18	23	18	22	18	22	1,3	1,2	1,2
Риба і рибопродукти	1,4	2,2	1,2	2,1	0,9	1,5	1,6	1,8	1,7
Цукор	2,6	3,3	2,5	3,5	2,4	3,2	1,3	1,4	1,3
Олія	1,6	1,9	1,5	1,8	1,5	1,7	1,2	1,2	1,1
Картопля	6,6	7,0	6,2	7,2	6,1	6,8	1,0	1,2	1,1
Овочі та баштанні	7,6	11,1	7,1	11,0	7,2	11,4	1,5	1,5	1,6
Фрукти, ягоди, горіхи і виноград	2,8	6,1	2,6	5,1	2,0	4,3	2,2	2	2,2
Хліб і хлібні продукти	8,5	9,1	8,1	9,5	7,9	8,9	1,1	1,2	1,1

Примітка... ¹Дані за 9 місяців 2015 року.

Розроблено автором з використанням матеріалів [73].

Дослідження динаміки обсягів продовольчого споживання населенням України у 2013–2015 рр., із використанням методів порівняння та статистичного аналізу, підтверджує наявність у ці роки в країні відповідної кількості населення, що могла б купувати якісну продукцію за більшими цінами. Так, коефіцієнт диференціації обсягів продовольчого споживання за соціальними групами у 2013–2015 рр. становив трохи менше 1,5, тобто в країні у ці роки як мінімум 20 % населення країни з

більшими доходами могли б вживати на 50 % більше продуктів харчування, аніж 20 % населення з меншими доходами.

Окрім заможних верств населення, готових платити вищу ціну за якісні, безпечні продукти харчування, органічної продукції потребують також деякі соціальні групи населення. Серед них, насамперед, діти, організм яких формується і люди літнього віку, переважно пенсіонери, у яких спостерігається згасання фізіологічних функцій всіх органів та помітне зниження імунітету. Крім того, контингент населення, який перебуває на стаціонарному лікуванні у лікарнях. Ці три категорії населення суттєво впливають на зростання попиту на органічні продукти харчування на світовому та національному продовольчих ринках.

Зважаючи на ці позиції можна спрогнозувати ємність органічної продукції, яка могла бути присутньою на внутрішньому ринку України станом на кінець 2015 року (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Прогнозні оцінки ємності на органічну продукцію у перспективі

Категорії споживачів	Орієнтовна кількість осіб, тис. осіб	Від загального населення країни, %	Ємність органічної продукції на внутрішньому ринку країни, тис. т
Звичайні здорові громадяни (матеріально забезпечені)	2811,9	6,6	1833,8
Діти до 15 років	6815,9	15,9	7514,0
Пенсіонери (65 років і старше)	6675,8	15,6	15206,8
Хворі на стаціонарі (у тому числі денному та домашньому)	5155,2	12,1	5411,8
Усього	21458,8	50,2	29966,4

Примітка. Розроблено автором з використанням [73, 81, 155].

За результатами дослідження ємності внутрішнього ринку України за період 2012–2015 рр. та даних табл. 3.6 встановлено, що понад 50 % населення країни, з урахуванням потреб хворих, що перебували на лікуванні на стаціонарі, станом на кінець 2015 року потребували продукти харчування органічного походження. Відповідно, можна цілком справедливо стверджувати, що органічна продукція як продукція високої якості є невід’ємною складовою продовольчої безпеки країни.

Світовий ринок сільськогосподарської продукції та продовольства відреагував на такі виклики та забезпечив появу сертифікованого процесу виробництва, в якому заборонено використовувати хімічно синтезовані добрива та засоби захисту рослин, гормони та антибіотики, генетично модифіковані організми, синтетичні ароматизатори, консерванти, барвники тощо, а також відповідно маркованої продукції, яка отримала назву органічної.

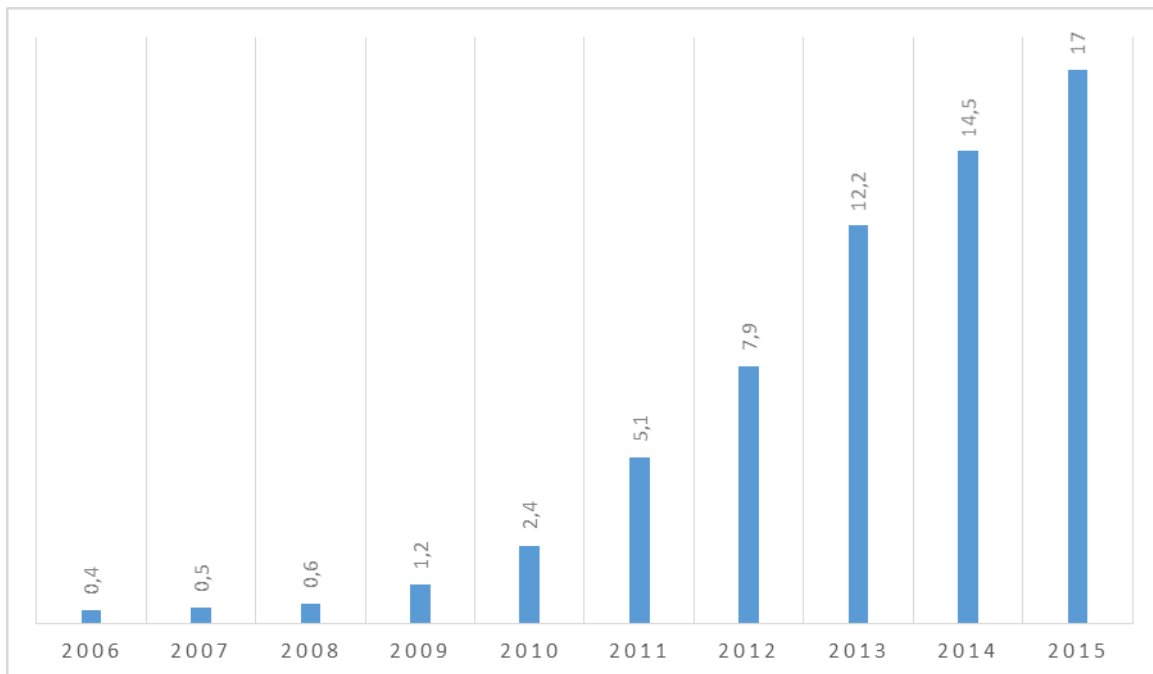


Рис. 3.22. Динаміка ємності споживчого ринку органічної продукції в Україні, млн євро

Примітка. Розроблено автором за матеріалами [88].

За оцінками Федерації органічного руху України, внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні за останнє десятиліття зріс більше ніж у 40 разів і становив у 2015 році 17 млн євро (0,4 євро на одного жителя України).

Дослідження специфіки органічного виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства свідчать, що такому виду діяльності присутні економічні, екологічні та соціальні ефекти від її здійснення, які полягають у наступному:

1) економічний – зумовлений готовністю споживачів сплачувати більшу ціну за продукцію органічного виробництва, зниженням вартості матеріальних ресурсів від 30 до 97 % за рахунок агрохімікатів та паливно-мастильних матеріалів [15, с.4]. Водночас, цей напрям потребує значних інвестицій у виробництво, також зростає собівартість продукції через зниження урожайності у період конверсії (періоду переходу традиційного виробництва до органічного) та у випадку невисокого рівня родючості ґрунтів, природної продуктивності тварин і насіння;

2) соціальний – зумовлений значним обсягом ручної праці, що уможливорює органічне виробництво для дрібних сільськогосподарських виробників з власною працею. Наприклад, у Франції, де 4,5 % ферм та 3,6 % сільськогосподарських земель станом на кінець 2015 року були визначені Міжнародною Федерацією органічних сільськогосподарських рухів, як органічні, в органічних фермах було зайнято 2,4 найманих середньорічних працівники, тоді як у традиційних – 1,5 [15, с. 34].

3) екологічний – зумовлений поступовим відновленням якості земельних ресурсів, залучених до процесу виробництва, через дотримання сівозмін, застосування зелених добрив та методів біологічної боротьби зі шкідниками, технологій обробітку ґрунту, спрямованих на мінімальне втручання, зниження ущільнення ґрунтів, а також зниження забруднення водоймищ і атмосферного повітря через обмеження

застосування синтетичних агрохімікатів, збереження локального біорізноманіття через заборону застосовувати ГМО-організми [43, с.79].

Характерною особливістю органічного сільськогосподарського виробництва є наявність суворо регламентованих умов та правил процесу виробництва, відповідність яким визначається результатом сертифікації виробництва як приватними так і державними сертифікаційними центрами та яка може тривати до двох років, та періодичного інспектування (контроль виробництва, переробки та обігу органічної продукції). За умов дотримання стандартів органічного виробництва продукція отримує право позиціонуватися на ринку під маркою «органічна» [43, с. 79].

Система управління органічним виробництвом має дворівневий характер – акредитації органу із сертифікації процесу виробництва (національної або в Міжнародній федерації органічного сільськогосподарського руху – International Federation of Organic Agricultural Movements, (надалі – IFOAM), та сертифікації ним безпосередньо виробництва та надання права маркування продукції як «органічна».

В Україні виробництво екологічно чистого продовольства перебуває на початковому етапі розвитку. Разом із тим, вже є напрацьована певна законодавча база щодо розвитку органічного агровиробництва: закони України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [101], «Про навколишнє природне середовище» [117], «Про безпечність та якість харчових продуктів» [100], а також в інших нормативно-правових актах, що регулюють суспільні відносини у цій сфері.

Відповідно наведеної вище правової бази регулювання органічного виробництва, варто зазначити, що регулювання виробництва органічної продукції, а також її якості, базується на основі Закону України «Про виробництво та обіг органічної

сільськогосподарської продукції та сировини» [101]. Але Т. М. Паламарчук вважає, що чинний закон у редакції від 03.09.2015 (зі змінами від 12.02.2015 р.) належним чином не забезпечує розвиток органічного виробництва в Україні та суперечить діючим нормативним документам, які регламентують органічне виробництво в ЄС у частині неоднозначності положень щодо Правил органічного виробництва та обігу органічної продукції, порядку сертифікації органічного виробництва, здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю операторів органічного ринку, що викликало необхідність прийняття у 2016 році нової редакції цього Закону [90, с. 431]. Метою нової редакції Закону є забезпечення повноцінного та ефективного розвитку органічного виробництва у державі.

В Україні функціонують два уповноважені органи, що на державному рівні повинні регулювати виробництво органічної продукції. Міністерство аграрної політики України забезпечує формування та реалізацією державної аграрної політики. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України реалізує державну політику у сфері оцінки відповідності. Орган акредитації в Україні представлений Національним агентством з акредитації. В Україні також існує один приватний стандарт – стандарт з органічного виробництва асоціації «БІОЛан Україна». Його основною відмінністю від стандарту ЄС є суворіші вимоги щодо заборони ГМО, а також особливості сівозмін. У тваринництві стандарт «БІОЛан» деталізує кормові добавки, заборонені у раціоні, а також більше уваги приділяє правилам забою та транспортування тварин [151, с. 43].

Ринок органічної продукції вже близько двох десятиріч є одним з найдинамічніших ринків продовольства у світі й стає популярною альтернативою споживанню традиційної продукції. За оцінками IFOAM, поточний обсяг світового споживчого ринку органічної продукції становить 60 млрд євро, що у 5 разів більше порівняно з 1999 роком [167]. Найбільшим ринком

збуту органічної продукції є США, де реалізується такої продукції майже на 26 млрд євро (43 % від світової ємності ринку). Друге місце посідає ЄС з обсягом реалізації 24 млрд євро на рік (40 %), третє – Китай (3,7 млрд євро, або 6 %) [88]. Щодо України, то вона має потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, реалізації її на експорт та для внутрішнього споживання. У країні з'явилися аграрії, готові створювати таку справу для себе і своїх нащадків, тому повністю натуральне агровиробництво може стати рушійною силою для розвитку сільськогосподарської галузі загалом. За даними Федерації органічного руху України, площа сертифікованих сільськогосподарських угідь в Україні, задіяних під вирощування різноманітної органічної продукції, становила у 2015 році 410,6 тис. га, що близько 1 % від загальних площ сільгоспугідь (рис. 3.23).



Рис. 3.23. Динаміка зростання площі сертифікованих сільськогосподарських угідь в Україні, задіяних під вирощування різноманітної органічної продукції

Примітка. Розроблено автором за матеріалами [88].

Україна займає двадцяте місце серед світових країн-лідерів органічного руху та перше місце у східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічної ріллі, спеціалізуючись переважно на виробництві зернових, зернобобових та олійних

культур. У 2015 році в Україні налічувалося 210 сертифікованих органічних господарства, середній розмір яких становив близько 2 тис. га (табл. 3.7). Більшість українських органічних господарств розташовані в Одеській, Херсонській, Київській, Полтавській, Вінницькій, Закарпатській, Львівській, Тернопільській, Житомирській областях [14, с. 33]. Протягом останніх років спостерігається стійка тенденція до зростання кількості господарств, які займаються виробництвом органічної продукції та збільшення площ сільськогосподарських угідь, які у цьому задіяні. Разом із тим, середній розмір подібного господарства поступово стає все меншим, наближуючись до європейських показників.

Таблиця 3.7

Розвиток органічного виробництва в Україні

№	Роки	Показник	
		Площа, га	Кількість господарств
1	2002	164449	31
2	2003	239542	69
3	2004	240000	70
4	2005	241980	72
5	2006	242034	80
6	2007	249872	92
7	2008	269984	118
8	2009	270193	121
9	2010	270226	142
10	2011	270320	155
11	2012	272850	164
12	2013	393400	175
13	2014	400764	182
14	2015	410550	210
15	Відхилення 2015 від 2002рр. (+/-)	246101	179
16	Відхилення 2015 від 2002рр. (%)	250	677

Примітка. Розроблено автором за матеріалами [88].

Отже, офіційні статистичні огляди IFOAM (International Federation of Organic Agriculture Movements) підтверджують, якщо у 2002 р. в Україні було зареєстровано 31 господарство, що отримало статус «органічного», то у 2015 р. їх нараховувалось вже 210, а загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських земель становила 410–550 га [167].

Більшість українських органічних господарств розташовані у Вінницькій, Закарпатській, Львівській, Одеській, Полтавській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій областях [61].

Існує декілька основних факторів, що впливають на розвиток органічного виробництва в Україні:

1) потреба у продукції органічного походження у країнах ЄС та їх зацікавленість у розвитку органічного виробництва в Україні.

Наприклад, інституційну підтримку національного органічного виробництва в Україні одержано з боку Швейцарії – найбільшого у світі споживача органічної продукції на душу населення. Так, в Україні реалізовано проекти у рамках міжнародної технічної допомоги Швейцарської Конфедерації «Сертифікація в органічному сільському господарстві та розвиток органічного ринку в Україні» (2005–2011 рр.) та «Сталий розвиток аграрного виробництва в Україні» (2003–2010 рр.). У 2012 р. у рамках цієї технічної допомоги розпочато новий проект «Розвиток органічного ринку в Україні»;

2) успішний досвід ресурсозберігаючого землеробства у деяких вітчизняних сільгоспідприємствах, що нараховує близько 40 років.

Так, у Полтавській області, яка характеризується давніми традиціями екологічно спрямованого сільськогосподарського виробництва, у 2010 р. на базі ПП «Агроекологія» та Полтавської державної аграрної академії створено Центр органічного землеробства, до завдань якого входять наукові дослідження та

консультування з даної проблематики, а також безпосередньо виробництво органічної продукції [61];

3) наявність значних площ сільськогосподарських угідь, придатних для ведення органічного виробництва.

Сільськогосподарські угіддя, на яких впровадження технологій органічного виробництва є екологічно можливим та економічно доцільним, становлять близько 8 млн га або майже 25 % орних земель України [61].

Вивченням матеріалів, пов'язаних із розвитком органічного виробництва в Україні за період 2005–2016 рр. встановлено, що нині в Україні залишилося всього чотири невеликих регіони, де ґрунти ще не забруднені до небезпечних меж і де можливе вирощування екологічно чистої продукції на рівні найсуворіших світових стандартів:

- Північно-Полтавський – охоплює більшу частину Полтавської області (за винятком регіонів, що прилягають до міст Кременчука та Комсомольська), північно-західні райони Харківської області, південно-західні райони Сумської області, південно-східні райони Чернігівської області та східні райони Київської і Черкаської областей (лівобережна частина);

- Вінницько-Прикарпатський – тягнеться широкою смугою близько 100 км від м. Попільня Житомирської області і простягається до півночі Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей у напрямку до м. Львова;

- Південно-Подільський – невелика південно-східна частина Вінницької області, південно-західна частина Кіровоградської області, північ Миколаївщини і північна половина Одеської області;

- Північно-східно-Луганський – охоплює Міловський і Новопокровський райони Луганської області, які нині не перебувають у зоні бойових дій в рамках АТО [61];

4) потенційно значна ємність внутрішнього ринку.

На сьогодні, не зважаючи на те, що країна останні два роки живе в умовах фінансово-економічної кризи та купівельний попит населення на таку продукцію в порівнянні з 2013 роком природно значно зменшився, в Україні все одно залишилася нагальна потреба формування внутрішнього попиту саме на сертифіковану органічну продукцію, основними потенційними споживачами якої є мешканці міст. В Україні прийнято вважати «екологічно чистою» продукцією ту, яка вирощується сільськими домогосподарствами, хоча на сьогодні це є питанням дискусійним, оскільки більшість сільських домогосподарств вже давно застосовує синтетичні агрохімікати при вирощуванні та виробництві такої сільськогосподарської продукції. Саме тому іноді ототожнюють органічну продукцію з продукцією вирощеною у домашніх господарствах, що є помилковим.

За статистичними дослідженнями встановлено, що лише незначна частина населення України, близько 8,7 % (станом на початок жовтня 2016 року) було готово купувати недешеву (у середньому вдвічі дорожче аніж традиційна продукція) органічну продукцію вітчизняного та зарубіжного виробництва (табл. 3.8).

5) розвинений громадський екологічний органічний рух.

Виробники органічної продукції та їх організації є достатньо активними на ринку та в інформаційному просторі, формуючи попит на марковану продукцію: регулярно проводяться ярмарки органічної продукції, науково-практичні конференції, семінари, круглі столи із проблематики розвитку органічного виробництва, забезпечується участь у виставкових заходах, розміщується інформація у ЗМІ. Такі вітчизняні організації як Міжнародна Громадська Асоціація «БІОЛан Україна», Федерація органічного руху України, ТОВ «Органік стандарт», ТОВ «УКРАГРОФІН» є членами Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), а

Всеукраїнська громадська організація «Жива планета» є асоційованим членом такої міжнародної організації [171].

Таблиця 3.8

**Надбавка за органічність продукції в Україні
(станом на 12 жовтня 2016 р.)**

Продукція	Ціна, грн/кг (л.,шт.)		Перевищення ціни на органічну продукцію, разів
	Традиційна продукція	Органічна продукція	
Борошно (вищій сорт)	13,15	20,35	1,6
Хліб з борошна пшеничного вищого гатунку	17,53	78,75	4,5
Молоко розливне жирність 2,5%	19,4	29,95	1,6
Масло вершкове жирність 72-73%	150,5	265,5	1,8
Яйця курячі I-II категорії (дес.)	25,3	42,5	1,7
Мед	140,0	300,0	2,1

Примітка. Згруповано автором за результатами моніторингу торговельної мережі м. Київ та Київської області.

Але не зважаючи на те, що в Україні є майже усі передумови, щоб у перспективі стати одним із провідних виробників органічної продукції, нині в країні існують ряд негативних моментів, що спонукають вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції відмовлятися від її вирощування за наступними причинами:

- 1) в Україні відсутня достатня кількість офіційно зареєстрованих вітчизняних сертифікаційних центрів, що мають право проводити ліцензування органічної продукції, у тому числі за приватними українськими стандартами «БІОЛан».
- 2) відсутність сертифікації всього процесу виробництва такої продукції (виробництво насінневого матеріалу,

виробництво сільськогосподарської продукції згідно з відповідними агротехнологіями, зберігання продукції, транспортування до місця переробки, переробка та зберігання, транспортування до місця реалізації, реалізація та зберігання), не дає права вітчизняним виробникам продавати продукцію як органічну. В результаті більшість такої продукції, що за собівартістю (до 50%) більше собівартості звичайно, прирівнюється за ринковою ціною до звичайної, виробники замість прибутків отримують лише збитки. Неабияке значення має великий термін проходження всього процесу сертифікації (не менше трьох років).

- 3) відсутність необхідної кількості кваліфікованого персоналу (агрономів, технологів, економістів, тваринників), що спеціалізуються на вирощуванні органічної продукції, в основному, за відсутністю дієвої системи підготовки таких спеціалістів у профільних вищих навчальних закладах країни.
- 4) необхідність чіткого дотримання сівозмін. Відсутність мінеральних добрив та засобів захисту рослин (тільки агротехнічні та біологічні методи) вимагає від виробників глибоких знань життєвих циклів бур'янів, збудників хвороб і шкідників та практичного використання цих знань на практиці. Але цьому заважає, знов таки, відсутність необхідної кількості кваліфікованих спеціалістів з цих питань. Крім того, недотримання сівозмін та надання переваги останніми роками вирощуванню прибуткових культур (технічних) знизили родючість земель, більшість з яких не можна надалі застосовувати для органічного виробництва.

- 5) відсутність стабільного попиту на органічну продукцію через низьку купівельну спроможність населення країни, необізнаність покупців щодо переваг органічної продукції перед звичайною, довіри населення до справжності такої продукції через велику кількість фальсифікату та підробок, значно меншого терміну зберігання, ніж у звичайної продукції.
- 6) відсутність ринку органічної продукції як такого, офіційно зареєстрованих підприємств оптової та роздрібною торгівлі органічною продукцією, сертифікованих складів та сховищ.
- 7) відсутність фінансової підтримки з боку держави у період конверсії та надання пільг чи субсидій при виробництві органічної продукції.

Але саме головне, що зараз та у найближчій перспективі не сприяє розвитку виробництва органічної продукції в Україні – це катастрофічне падіння купівельної спроможності населення країни. Нині країна живе в умовах фінансово-економічної кризи, яка охопила країну у 2014–2015 рр., переважна більшість населення України опинилася за межею бідності (за даними ООН на кінець 2015 року в Україні за межею бідності було понад 80 % населення). Саме тому стверджувати те, що найближчими роками така продукція, хоча й дуже корисна для людського організму, особливо для дітей та людей похилого віку, буде мати серйозний попит на вітчизняному ринку органічної продукції, було б зовсім нелогічно.

Підсумовуючи доречно наголосити, що серед шляхів розв'язання продовольчої проблеми із забезпеченням населення України якісними та безпечними продуктами харчування нині органічне виробництво залишається одним із пріоритетних шляхів розвитку аграрного комплексу країни у перспективі та є невід'ємною складовою продовольчої безпеки України.

Розвиток органічного виробництва в Україні за умови гарантування державою високої купівельної спроможності її населення може дозволити у перспективі:

- збільшити обсяг виробництва конкурентоспроможної екологічно чистої сільськогосподарської продукції та продовольства;
- реально почати порушений звичайним виробництвом сільськогосподарської продукції та продовольства процес відтворення родючості ґрунтів;
- завдяки інвестиціям, вкладеним у розвиток органічного виробництва, повернути довіру населення до українського села, забезпечити прогресивний розвиток сільських територій та зростання купівельної спроможності сільського населення;
- завдяки використанню екологічно чистого органічного добрива та сертифікованого насіння підвищити ефективність та прибутковість виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства;
- зайняти країні свою нішу на світовому ринку продовольства як провідного постачальника органічної продукції;
- гарантовано забезпечити населення країни (насамперед дітей та людей літнього віку) власним якісним та безпечним продовольством, що суттєво знизить імпортозалежність країни у майбутньому.

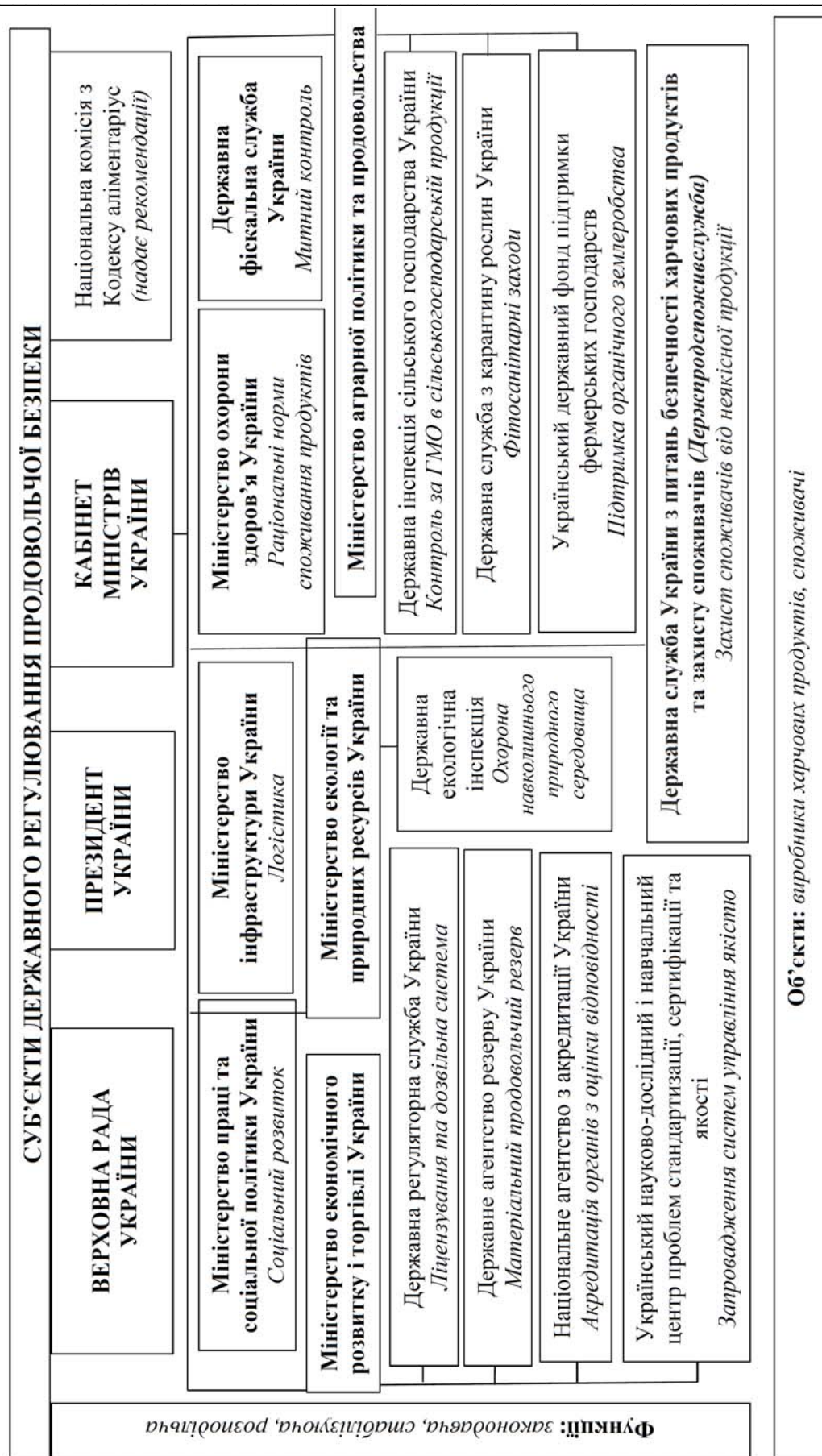
3.3. Організаційно-економічні механізми зміцнення продовольчої безпеки і забезпечення якості харчових продуктів в її системі

Проведене в роботі дослідження стану продовольчої безпеки України у 2010–2015 рр., частково, за деякими показниками, у 2016 році, особливо у частині забезпечення населення країни власним економічно доступним якісним продовольством, свідчить, що без дієвого механізму державного регулювання кількісних і якісних параметрів харчових продуктів на внутрішньому ринку, практично обійтись неможливо.

Мета створення організаційно-економічного – механізму зміцнення продовольчої безпеки є якісна та кількісна зміна параметрів харчових продуктів на продовольчому ринку України, зміна поведінки і мотивацій суб'єктів та об'єктів системи державного регулювання продовольчої безпеки країни та трансформація таких параметрів у напрямі забезпечення населення країни економічно доступним якісним та безпечним продовольством.

Проведені дослідження дають змогу стверджувати, що механізмом державного регулювання національної продовольчої безпеки є сукупність елементів організаційно-економічного впливу держави на розвиток продовольчого ринку, формування його товарних ресурсів та доступності їх для потенційних споживачів (рис. 3.24).

3.3. Організаційно-економічні механізми зміцнення продовольчої безпеки і забезпечення якості харчових продуктів в її системі



Примітка. Розроблено автором.

На думку Ю.Є. Вороніної, механізм державного регулювання внутрішнього продовольчого ринку України є сукупністю взаємопов'язаних правових актів ринкового спрямування, економічних законів, елементів, що утворюють спосіб його організації та підтримки як саморегульованої системи; а також як механізм формування цін і розподілу ресурсів, взаємодії продавців і покупців товару, регулювання обсягу та структури інвестицій, збалансування попиту і пропозиції матеріальних благ і послуг, стимулювання науково-технічного прогресу, забезпечення пріоритету споживача через податкову, кредитну, банківську системи, політику ціноутворення та інші регулятори [18, с. 9].

Тобто держава може регулювати стан продовольчої безпеки шляхом впливу на купівельну спроможність споживачів, виробництво сировини та продуктів харчування, контроль за якістю харчових продуктів (рис. 3.25).



Рис. 3.25. Методи державного регулювання агропродовольчого ринку

Примітка. Розроблено автором.

Реалізація комплексного державного механізму забезпечення продовольчої безпеки, виходячи з окреслених складових можлива за умови використання відповідних інструментів, до яких належать:

- інституційні (закони, укази, постанови, розпорядження);
- фінансово-економічні (податки, пільги, дотації, мито, акцизи, цінова політика, розподіл ресурсів);
- соціально-економічні (задоволення потреб населення у харчових продуктах, збільшення його купівельної спроможності, забезпечення якості продовольства тощо);
- адміністративні (контроль, обмеження, дозволи, держзамовлення, захист, конкуренції тощо);
- інвестиційно-інноваційні (галузеві цільові та інвестиційно-інноваційні програми, фінансування інновацій та пріоритетних напрямів розвитку продовольчої галузі, контроль за використанням інвестицій, координація реалізації інноваційних програм) [154, с. 101].

Проведені дослідження стану продовольчої безпеки України у 2010–2014 рр., частково, за окремими показниками, у 2015 році, свідчать, що рівень споживання майже всіх продуктів харчування в Україні значно нижчий ніж у розвинутих країнах світу. Особливо це проявилось у 2014–2015 рр., коли внаслідок економічної кризи переважна частина населення країни опинилася за межею бідності. Різке зниження купівельної спроможності населення у 2014–2015 рр. дуже серйозно вплинуло на раціон українців. Лише у 2015 порівняно з 2014 роком суттєво зменшилося споживання населенням основних видів продовольства по більшості позицій, насамперед, продукції тваринного походження.

Станом на кінець 2015 року показники, що характеризують споживання продуктів харчування населення України і визначають рівень її продовольчої безпеки, знизилися до критичної межі, особливо риби, м'яса, молока, фруктів, ягід та овочів.

Протягом понад 20 років у країні спостерігається одноманітне вуглеводно-жирове харчування більшої частини населення, особливо груп населення з найменшим рівнем доходів.

На основі виявлених проблем розробимо алгоритм зміцнення продовольчої безпеки для найбільш вразливих груп населення (рис. 3.26).

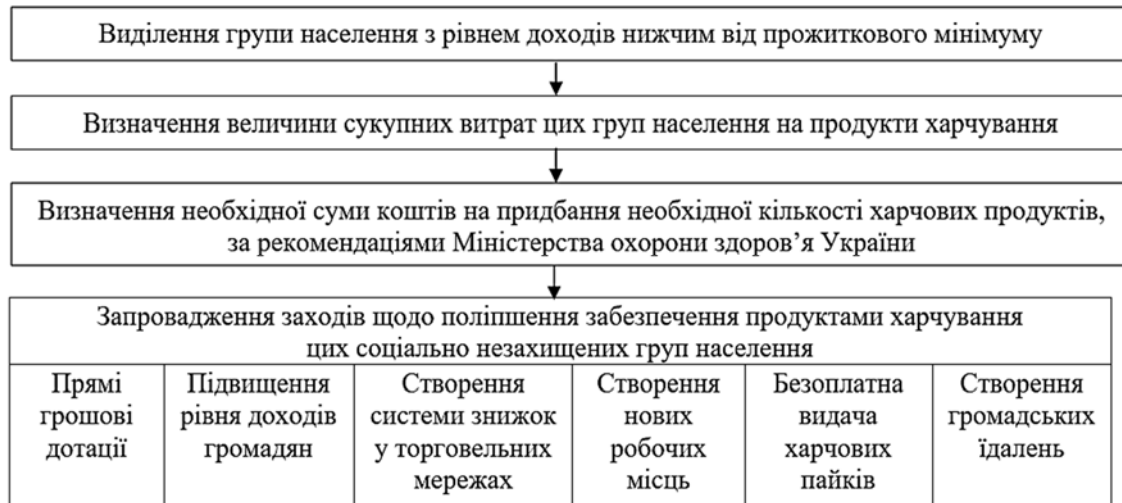


Рис. 5. Алгоритм заходів щодо поліпшення якості харчування для найбільш вразливих груп населення

Примітка. Розроблено автором.

Загалом структура заходів щодо забезпечення державного регулювання кількісних і якісних параметрів харчових продуктів на внутрішньому продовольчому ринку представлена такими складовими: заходи підтримки виробництва сільгосппродукції (цін і доходу виробників); регулювання сфери маркетингу сільгосппродукції; регулювання попиту і пропозиції на ринку; регулювання природокористування у сфері сільгоспвиробництва; підтримка сільської інфраструктури.

Дослідження стану розвитку економіки України за період 2013–2015 рр. свідчить, про спад в усіх галузях народного господарства України. Так, лише за підсумками січня–лютого 2015 року порівняно з тим же періодом 2014 року, обсяги виробництва продукції тваринництва становили: м'яса та м'ясопродуктів – 97,9 %; молока та молокопродуктів – 97,4 %;

яєць – 91 %. Деякий приріст спостерігався тільки в реалізації певних видів сільгосппродукції, а саме: зернових – 4,0 %, соняшнику – 25,6 %, сої – 75,8 % [70].

Саме у таких тяжких умовах економічної кризи аграрний сектор країни має змогу переформатуватися з ринків Росії та країн Митного союзу до ринків ЄС та ринків Азії та Африки, при цьому не «обвалити» ціни на основні продукти харчування на внутрішньому ринку продовольства. Саме тому для економіки України вплив держави на кількісні та якісні параметри продовольства має бути максимальним та ефективним.

Використовуючи результати досліджень стану продовольчого ринку України за період 2010–2014 рр., частково, за окремими показниками, у 2015 році, визначимо прогнозний вплив держави на розвиток галузей аграрного комплексу у найближчі роки з метою забезпечення населення країни економічно доступним якісним продовольством.

Зернові культури. Україна повністю забезпечена продукцією власного виробництва. За даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, країна у 2013–2015 рр. за експортом кукурудзи виявилася на другому місці у світі (перше – США), а за зерном – на третьому [77]. Це є прямим свідченням того, що Україна стає основним гравцем на світовому ринку продовольства. Від того, який урожай зібрани в Україні, залежатиме, що будуть їсти в країні та світі. На нашу думку, у найближчі роки зернова галузь залишиться найбільш перспективною та прибутковою з усіх галузей економіки України. Роль держави у даній галузі повинна бути наступною:

- по-перше, треба раз і назавжди вирішити на законодавчому рівні питання з ринком сільськогосподарської землі;
- по-друге – дати можливість крупним сільськогосподарським корпораціям розвиватися самостійно і не заважати їм годувати країну та світ, а для цього потрібно зруйнувати існуючі корупційні схеми в агробізнесі;

- по-третє – ні в якому разі, навіть на вимоги МВФ та інших кредитних інститутів, не ліквідувати пільги для сільськогосподарського виробника, в насамперед, спецрежиму ПДВ, тим паче цей режим загалом не суперечить Угоді України з ЄС. Зараз спеціальний режим оподаткування ПДВ фактично залишається єдиною дієвою системою державної підтримки сільськогосподарських підприємств, які безпосередньо виробляють агропродукцію;

- по-четверте – надавати державні преференції тим виробникам, які займаються переробкою зерна, щоб продавати не просто зерно, а макаронні, хлібобулочні вироби.

Виробництво соняшникової олії. Україна повністю забезпечена цим видом продовольства (у 2015 році – 13,3 кг/особу). За даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, у 2013–2015 рр. Україна була світовим рекордсменом з виробництва та експорту соняшникової олії, станом на кінець 2015 року до 35 % споживаного у світі масла вироблялося в Україні. Валютна виручка від продажів соняшникової олії останні три роки становить близько 3,5 млрд дол. США/рік.

Саме тому розвиток цієї галузі є пріоритетним нарівні із зерновою галуззю. Державне регулювання розвитку олійного виробництва в країні, насамперед, має стосуватися розв'язання питання ціноутворення на продукцію як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. За даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, внутрішні ціни попиту на нерафіновану соняшникову олію станом на кінець грудня 2015 року перебувають у діапазоні 18900–19300 грн/т, тоді як виробники декларували відпускні ціни на рівні у середньому 22200 грн/т (станом на жовтень 2015 року). Діапазон експортних цін на цей товар, станом на кінець грудня 2015 року становив 775–795 дол. США/т або 19400–19900 грн/т [77].

Дані цієї статистики свідчать, що на тлі девальвації національної валюти станом на кінець 2015 року спостерігається

явний дисбаланс цін на внутрішньому продовольчому ринку та зовнішньому ринку олійних культур. За таких умов виробникам набагато вигідніше відправити весь запас соняшникової олії на експорт, аніж реалізувати її на внутрішньому ринку. Для запобігання цьому, за висновками експертів асоціації «Укролія-пром», держава ні в якому разі не повинна скасовувати вивізні мито на насіння соняшнику, яке встановлене у розмірі 16 % митної вартості товару до 10 % відповідно до зобов'язань перед СОТ, тим паче, згідно діючих на даний момент часу домовленостей, ЄС не вимагає термінового скасування експортного мита на насіння соняшнику [63].

Виробництво картоплі. За даними Державної служби статистики України, забезпечення населення України вітчизняною картоплею у 2012 році становило 98 %, у 2013 році – 98,9 %, у 2014 році – 99 %, тобто більшість потреб українців у цьому продукті забезпечується власним виробництвом, в основному картоплею, що вирощена на присадибних ділянках. У 2016 та подальших роках навіть при збільшенні виробництва України не обійтись без імпорту картоплі за обсягом не менше 1,5 % від ємності внутрішнього ринку.

На кінець 2015 року стан вітчизняного ринку картоплі досяг тієї межі, за якою мають бути вжиті відповідні заходи, насамперед з боку держави, спрямовані на повне забезпечення внутрішніх потреб в якісній продукції галузі картоплярства. Для цього необхідно:

1. Надати сільськогосподарським підприємствам державну підтримку на розвиток картоплярства. Для реалізації цієї цілі необхідно на державному рівні затвердити програми розвитку цієї галузі.

2. Збільшити фінансування наукової діяльності у галузі картоплярства з метою виведення нових (пристосованих до зміни клімату, нематодостійких, високоврожайних) сортів, їхню апробацію на дослідних (експериментальних) ділянках та

реалізацію їх товаровиробникам за умови підтримки такого заходу на рівні місцевих і державних владних структур.

3. Потрібна розбудова заготівельно-збутової мережі.

Більшість вирощеної товарної продукції не знаходить покупців через те, що немає можливості її продати. До того ж, не всі виробники мають умови для тривалого зберігання бульб, тому багато продукції просто псується. Мережу заготівельно-збутової кооперації, яка діяла за радянських часів, зруйновано, а натомість сучасну, ринкову ще не створено. Створення власних кооперативів виробників з подальшим продажем продукції через оптово-продовольчі ринки, мережі супермаркетів, громадського харчування є бажаним результатом у розбудові сучасної заготівельно-збутової мережі.

Визначаючи ці напрями розвитку, Україна зможе стабілізувати ситуацію на внутрішньому ринку, забезпечити продовольчі та інші потреби в картоплі й поступово нарощувати експорт якісної продукції на світові ринки [149].

Продукція садівництва, ягоди та виноград. За даними Державної служби статистики України, імпортозалежність країни у 2011–2015 рр. за цими видами продуктів харчування становила від 13 до 30 %. Так, лише по винограду забезпеченість населення країни станом на кінець 2015 року досягла рівня всього 2,4 кг особу/рік, у той час як фізіологічна норма, за даними МОЗ, становить 8–10 кг особу/рік.

З метою зміцнення продовольчої безпеки у плані повного забезпечення населення країни продуктами харчування категорії «плоди, ягоди та виноград» власного виробництва у перспективі потрібно на державному рівні здійснити докорінні зміни економічної ситуації, в першу чергу, у галузі садівництва. Тим паче Україна має всі умови для збільшення виробництва якісної продукції садівництва та ягід.

Одним з основних стимулюючих чинників розширення вітчизняного промислового виробництва продукції садівництва,

ягід та винограду є всебічна підтримка держави у межах заходів, затверджених СОТ. Особливо важливою є підтримка так званих «зеленого» та «жовтого» кошиків, що передбачають заходи, не пов'язані з торгівлею і виробництвом, а також заходи внутрішньої підтримки з непрямим впливом, зокрема: наукові дослідження, підготовка і підвищення кваліфікації кадрів, інформаційно-консультаційне обслуговування, сприяння збуту плодоягідної продукції через збирання, оброблення і розповсюдження ринкової інформації; забезпечення гарантованого доходу товаровиробникам та удосконалення землекористування, сприяння структурній перебудові виробництва, дотації на плодоягідну продукцію, компенсація частини витрат на мінеральні добрива і засоби захисту рослин, цінова підтримка, пільгове кредитування товаровиробників, списання боргів, пільги на транспортування плодоягідної продукції тощо [91].

М'ясне птахівництво. Дослідження стану забезпечення України цією продукцією за період 2010–2014 рр. свідчить, що ця галузь вітчизняного тваринництва є найдинамічнішою вже протягом 10 останніх років, країна станом на кінець 2015 року повністю насичена цим видом м'яса, цьому є свідчення того факту, що вже у 2013–2014 рр. споживання населенням м'яса птиці досягло рівня його споживання у країнах Європейського Союзу (у 2013 році – 25,3 кг, 2014 – 25,1 кг проти 25 кг у країнах ЄС) [57, 161].

Саме тому державне регулювання кількісних і якісних параметрів розвитку м'ясного птахівництва в Україні у 2016–2020 рр. має зводитися до продовження практичної гармонізації всього законодавства – стандартів, ДСТУ, нормативних документів щодо відповідності їх регламентам ЄС. Продовжувати запровадження на птахофабриках програм HACCP, ISO шляхом надання допомоги державою тим виробникам, які їх реально запроваджують у виробництво, що дозволить значно підвищити

рівень компетенції менеджерів, які відповідають за рівень безпеки, якості та експорту на виробництві.

Виробництво свинини. За результатами досліджень стану продовольчої безпеки України у 2010–2014 рр. встановлено, що у 2013 році українці споживали свинини всього 22,1 кг, що становило 77 % від встановлених Міністерством охорони здоров'я норм споживання. Реальний стан купівельної спроможності населення України на той час був такий, що лише 23 % населення із доходами вище середнього у 2013 році могли дозволити собі купувати вітчизняну свинину, яка за цінами була вище так званого «блочного» м'яса низької якості, яка імпортується з країн, де не знаходить свого споживача, – переважно з Бразилії (48,8 %), а також з Німеччини (16,6 %) та США (9 %) [77, 161].

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, у 2014 році відбулося скорочення обсягів споживання населенням свинини до 900 тис. т проти 1 млн. т у 2013 році через значне зниження купівельної спроможності населення країни, відповідно, зниження попиту населення країни на цей продукт харчування, але при цьому обсяг виробництва свинини у країні цього року становив 796 тис. т проти 750 тис. т торік [77].

Зважаючи на нинішні реалії, державі необхідно розвивати свинарство як важливий резерв забезпечення населення України доступним за ціною, безпечним та якісним продуктом м'ясного вітчизняного виробництва. Тому, як ніколи, свинарство потребує підтримки з боку держави, в першу чергу, завдяки відмові від скасування державних субсидій для виробників свинини, як цього вимагає МВФ. У разі виконання вимоги Фонду ця галузь економіки України може перетворитися на збиткову, великим виробникам буде не вигідно вирощувати свиней через те, що у даному випадку зросте собівартість 1 кг живої ваги, відповідно, завдяки зменшенню купівельної спроможності населення споживання цього м'яса українцями зменшиться. На

експорт в ЄС це м'ясо не піде через наявність тарифної квоти та невідповідності його санітарним стандартам ЄС. В результаті торгівельна мережа країни знову буде наповнена імпортною свининою невідомої якості з країн, де вона не знайшла свого споживача.

У цих умовах до першочергових концептуальних задач, яким мусить сприяти держава з метою збереження цієї вітчизняної галузі та забезпечення населення країни економічно доступним якісним м'ясом свинини, належать такі:

1) зберегти племінну базу вітчизняного свинарства і матеріально зацікавити племінні господарства вирощувати високоякісний молодняк, з урахуванням сучасних методів його оцінки за фенотипом і генотипом з метою підвищення продуктивності товарних стад різних категорій господарств;

2) з метою ефективного використання зернофуражу налагодити його переробку для одержання повноцінних комбікормів з використанням вітамінно-мінеральних та біологічного походження добавок вітчизняного виробництва. Для цього на базі двох-трьох крупних виробників-членів Асоціації свинарів України збудувати найсучасніший завод преміксів (комбікормів) за кошти підприємств-членів Асоціації, і у такий спосіб знизити собівартість кормів, а відповідно і свинини;

3) створити, всупереч вимогам МВФ, пільгові умови для роботи банківського капіталу в аграрному секторі економіки, а також розробити відповідний механізм з метою їх реалізації;

4) на відгодівлі в усіх господарствах середньодобовий приріст молодняку має бути не 250–350 г, а у межах 600–800 г. З такої продуктивності свинина завжди буде рентабельною і високоякісною. Цього можливо досягти тільки за рахунок повноцінної годівлі тварин всіх вікових груп, створення їм оптимальних умов утримання, а також використання сучасних селекційно-генетичних методів у племінній роботі при

чистопородному розведенні, схрещуванні та гібридизації свиней [3].

При цьому необхідно завжди зважати на те, що забезпечення населення високоякісної свининою вітчизняного виробництва в необхідній її кількості та за доступними цінами є найголовнішою задачею країни у плані гарантування продовольчої безпеки країни, а її імпорт є неперспективний лише через те, що це небезпечно як у якісному, так і кількісному відношеннях.

Виробництво молока. За виробництвом молока та молочних продуктів Україна, як свідчать власні дослідження, не є імпортозалежною, але через більш високу вартість продукції власного виробництва аніж ціни реалізації молочної продукції зарубіжних виробників, вітчизняна торгівельна мережа перенасичена імпортною молочною продукцією. Так, у 2013 році у торгівельній мережі країни найбільше серед імпортних молочних продуктів становили сири з Польщі (28 % всього імпорту до України) та Росії (17,3 %), масло вершкове із США (36,2 %) та Нової Зеландії (26,3 %), молочна сироватка із Франції (34 %) та Чехії (27,3 %), маслянка та молоко з Білорусі (відповідно 55 % та 46 % імпорту) [143].

Для зменшення вартості молока за допомогою держави необхідно прибирати приватний сектор, будувати нормальні ферми, крупні корпорації. Але й розвиток цієї галузі при орієнтації на експорт своєї продукції до країн ЄС при втраті Росії та країн Митного союзу як реальних споживачів українських молочних продуктів, на сьогодні є неоптимістичним. На думку фахівців агроконсалтингової компанії «Дикун», розмір припустимих квот, які ЄС може надати для молочної продукції країни, не зможуть забезпечити диверсифікацію експортних ринків. Так, квота на молоко, вершки, згущене молоко та йогурти у 3,5 рази менша ніж загальний експорт України, який відбувався в основному до країн Митного союзу. На сухе молоко

квоти менші у 15 разів, а на вершкове масло та молочні пасти – вдвічі менше [161].

Першочерговою задачею держави у нинішній ситуації, яка склалася на молочному ринку, це зменшення собівартості молока для забезпечення населення країни молочними продуктами власного виробництва та підвищення якості кінцевого продукту для забезпечення його конкурентноздатності на ринках країн ЄС. Для цього необхідно, щоб на молокозаводи надходила сировина не з приватних домогосподарств, а з крупних фермерських кооперативів, які потрібно ще створити за допомогою держави. Саме такі крупні кооперативи зможуть забезпечити стерильне виробництво молока, тобто гарантувати його якість, крім того створення таких кооперативів забезпечить додаткову зайнятість населення країни. Але для цього потрібно напрацювати законодавчу, та й фінансову, підтримку таких переробників, щоб кожен міг знайти свою нішу на вітчизняному ринку молока.

Виробництво риби та рибопродуктів. Попередніми дослідженнями (див. табл. 2.9) було встановлено, що Україна за цим видом продовольства є цілком імпортозалежною країною, тобто майже 45 % фонду споживання рибної продукції усі ці роки припадало на імпорт, в основному з Норвегії, В'єтнаму, та країн Прибалтики. Усі роки існування української держави першочерговим завданням для галузі були і є розвиток внутрішнього виробництва з метою збільшення на вітчизняному ринку риби та рибопродуктів частки вітчизняного продукту.

Із цією метою ще у 2011 році було прийнято основний закон рибної галузі – Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» [120], який у комплексі визначав правові, економічні, соціальні й організаційні основи рибогосподарської діяльності. Відповідно до цього Закону основними пріоритетами державної підтримки розвитку підприємств рибного господарства з метою

забезпечення населення країни цим власним якісним та безпечним видом продовольства є:

1) формування цінового і кредитного механізму з урахуванням специфіки рибного господарства як галузі з уповільненим обігом капіталу та низькою нормою прибутку, що можливо реалізувати, у першу чергу, через забезпечення підприємств рибного господарства пільговим кредитуванням;

2) сприяння будівництву та модернізації суден флоту галузі, підприємств рибного господарства шляхом включення до планів державного замовлення будівництва суден для флоту галузі та рибницьких заводів (риборозплідників) з вирощування цінних видів риби для зариблення рибогосподарських водних об'єктів загальнодержавного значення, в першу чергу, в Азово-Чорноморському басейні;

3) визнання підприємств рибного господарства, діяльність яких пов'язана з промисловим виловом водних біоресурсів на водних об'єктах загальнодержавного значення, розведенням, вирощуванням та переробкою власної продукції, товаровиробниками сільськогосподарської продукції із наданням відповідних податкових пільг, у першу чергу з ПДВ;

4) пріоритетне надання в оренду водних об'єктів з низькою рибопродуктивністю тим суб'єктам господарювання, які займаються вирощуванням цінних видів риби [120].

Окрім того, у жовтні 2011 року була схвалена Концепція, на підставі якої урядом країни прийнято Державну цільову програму розвитку рибного господарства України на 2012–2016 роки [108]. У продовження позитивних зрушень у 2012 році Верховною Радою України прийнято Закон України «Про аквакультуру» [97], який є основним нормативно-правовим актом щодо укладення договорів оренди рибогосподарських водних об'єктів.

Але не зважаючи на те, що протягом цих років закладено досить міцний фундамент і створено передумови для

подальшого розвитку рибної галузі, завдяки погіршенню економічного стану країни реальної підтримки з боку держави у фінансуванні Державної цільової економічної програми розвитку рибного господарства України на 2012–2016 роки підприємства рибного господарства так і не отримали.

Після анексії Криму Росією проблема забезпечення населення країни цим видом продовольства значно ускладнилася. Перспективи розвитку цієї галузі у найближчі роки не можуть визначити навіть профільні експерти Всеукраїнської громадської організації «Асоціація рибалок України», тому основною задачею держави у нинішній ситуації, яка склалася на ринку риби та рибопродуктів, сприяти розвитку виробництва риби у внутрішніх водоймах країни, тим паче протягом останніх років ці водоймища використовуються менш як на 30 % їх потенційних можливостей виробництва прісноводної риби [108].

Основною проблемою, яка досі не вирішена, є проблема впливу держави на якісні параметри продовольчих товарів у торговій мережі України.

У результаті проведеного дослідження щодо організаційно-економічних засад забезпечення якості харчових продуктів в системі продовольчої безпеки пропонується розглянути систему державного контролю за якістю харчових продуктів на продовольчому ринку (рис. 3.27).

Правові основи забезпечення якості харчових продуктів і здійснення їх контролю встановлює низка законів:

- 1) Закон України «Про захист прав споживачів», який регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, встановлює права споживачів, а також визначає механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів [113];

2) Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів», який регулює відносини між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками) та споживачами харчових продуктів і визначає правовий порядок гарантування безпечності та якості харчових продуктів, що виробляються, перебувають в обігу, імпортуються, експортуються [98];

3) Закон України «Про метрологію і метрологічну діяльність», який регулює відносини, що виникають у ході провадження метрологічної діяльності та встановлює правові основи забезпечення єдності вимірювань у ході розроблення показників якості харчових продуктів та контролювання їхньої якості (рис. 3.27).

4 червня 2014 року на базі Міністерства аграрної політики та продовольства України було відкрито проект ЄС «Вдосконалення системи контролю безпечності харчових продуктів в Україні» [76], що має на меті сприяти вдосконаленню системи контролю безпечності харчових продуктів в Україні за принципом «від лану до столу» шляхом приведення законодавства України, інституційної інфраструктури та системи державного контролю відповідно до регуляторної та адміністративної політики, а також практик ЄС.

У 2014 році з метою удосконалення державного контролю за забезпеченням населення України якісним продовольством Верховною Радою України були прийняті основні доповнення до Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [118], які набули чинності з 20.09.2015 року.

3.3. Організаційно-економічні механізми зміцнення продовольчої безпеки і забезпечення якості харчових продуктів в її системі

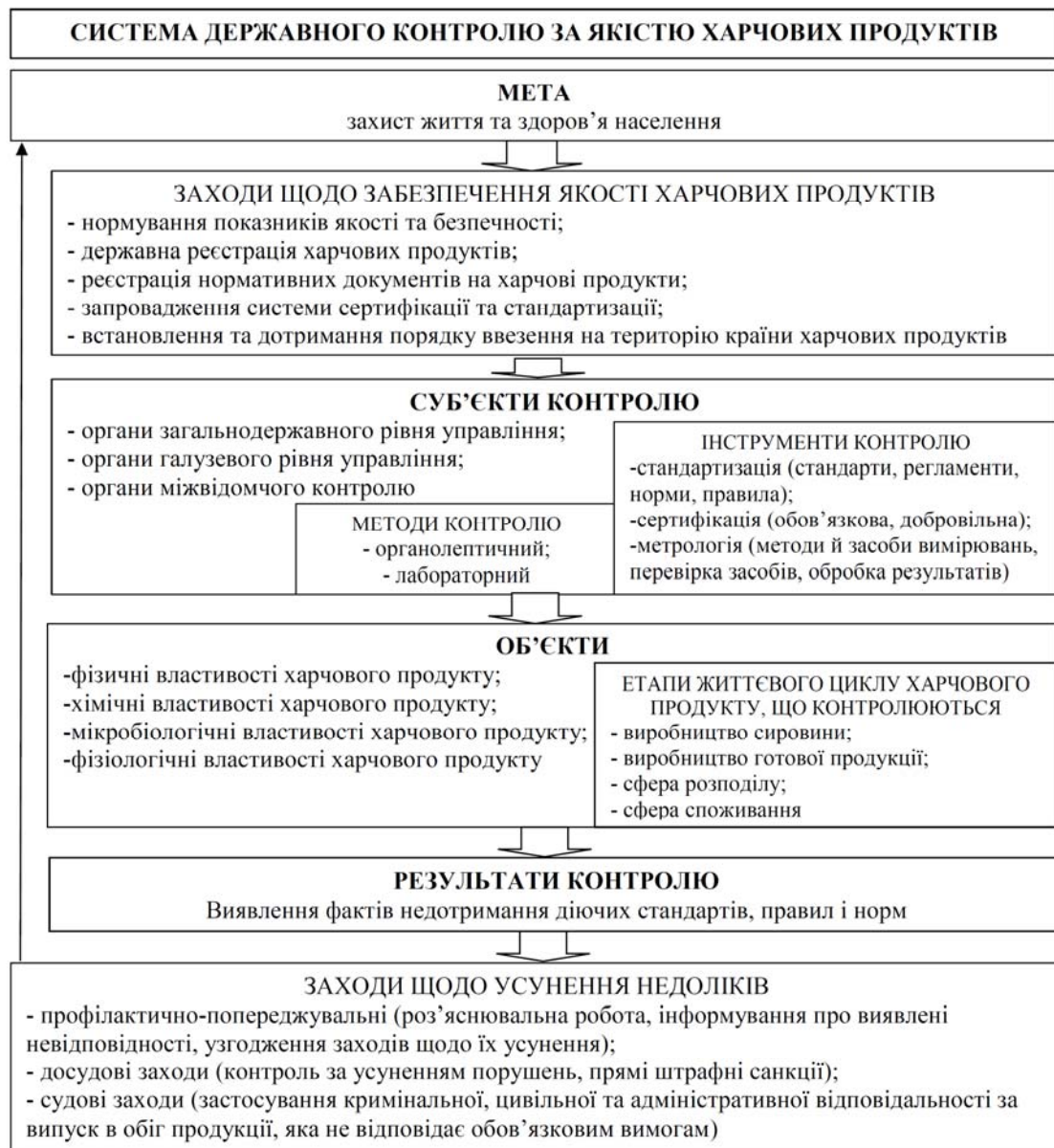


Рис. 3.27. Блок-схема «Система державного контролю якості харчових продуктів»

Примітка. Розроблено автором.

На сьогодні цей Закон є основоположним для реформування державної системи безпеки харчових продуктів в Україні за принципом «від лану до столу». Крім того, новий закон гармонізовано із законодавством ЄС та головними вимогами, що встановлені в Європейському Союзі, включаючи

принципи НАССР, простежуваності, відповідальності операторів ринку та ефективну систему державного контролю та нагляду.

Зазначений Закон передбачає уточнення термінології, уточнення видів правопорушень та адекватності міри покарання, створення єдиного контролюючого органу у сфері безпечності харчових продуктів, скасування дозвільних документів та процедур, які відсутні в ЄС, запровадження європейських принципів регулювання ГМО, зокрема, у частині реєстрації джерел ГМО, а не продуктів, вироблених з них.

Відповідно до цього Закону держава здійснює регулювання безпечності харчових продуктів та деяких показників якості шляхом: 1) встановлення санітарних заходів; 2) встановлення вимог до окремих показників якості харчових продуктів; 3) державної реєстрації визначених цим Законом об'єктів санітарних заходів; 4) видачі, припинення, анулювання та поновлення експлуатаційного дозволу; 5) інформування та підвищення обізнаності операторів ринку і споживачів щодо безпечності та якості харчових продуктів; 6) встановлення вимог щодо стану здоров'я персоналу потужностей; 7) участі у роботі відповідних міжнародних організацій; 8) здійснення державного контролю; 9) притягнення операторів ринку, їх посадових осіб до відповідальності у разі порушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів [92].

У рамках зобов'язання України з регламентації європейського харчового законодавства та на виконання Постанови КМУ від 10.09.2014 № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» в Україні створено новий орган контролю – Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба), яка об'єднала кілька контролюючих установ – (Держветфітослужбу, Споживчу, Сільськогосподарську та Цінову інспекції, Санітарно-епідеміологічну службу) [94].

Отже, забезпечення розвитку вітчизняного продовольчого ринку країни з метою забезпечення населення країни економічно доступним якісним продовольством є важливою складовою діяльності держави і потребує розроблення відповідної стратегії. Актуальність такої стратегії обумовлена необхідністю формування аграрної (аграрно-продовольчої) доктрини України, якою у перспективі може слугувати «Національна доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України», проект якої було розроблено спеціалістами Міністерства аграрної промисловості на продовольства ще у 2011 році [52]. Крім того, Національною аграрною академією наук України сумісно із фахівцями ННЦ «Інститут аграрної економіки» був розроблений проект Стратегії розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. Але на сьогодні сучасна аграрна політика зводиться в основному до реформування земельних відносин, реорганізації та приватизації, тобто власне продовольчої політики як такої у держави не має. Крім того, стратегія державного регулювання продовольчого ринку має органічно вписуватись у модель соціально-економічного розвитку України і реалізовуватись у рамках її стратегії розвитку, якої у перспективі може слугувати проект, розроблений фахівцями Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Стратегія розвитку України «Україна-2020: стратегія національної модернізації» [136], але зараз така стратегія відсутня.

На основі дослідження питань, пов'язаних із обґрунтуванням шляхів вдосконалення організаційно-економічних засад забезпечення якості харчових продуктів в системі продовольчої безпеки України можливо зробити наступні висновки:

На сьогодні Україна знаходиться у скрутному фінансово-економічному становищі, в умовах, коли значна частина бюджету країни витрачається на воєнні потреби, в умовах подальшого зниження купівельної спроможності населення

країни, тому у найближчі 5 років існує велика ймовірність того, що вітчизняні виробники основних груп стандартизованих продовольчих товарів будуть неспроможні забезпечити населення країни деякими видами економічно доступного якісного продовольством власного виробництва.

Одним із шляхів вирішення проблеми високого рівня наявності неякісної харчової продукції на продовольчому ринку України є розроблення концепції органічного виробництва. До того ж, у результаті дослідження був виявлений досить високий сегмент потенціальних споживачів органічної продукції на внутрішньому ринку та перспективи експорту цієї продукції до інших країн, що дозволить покращити ефект платіжного балансу країни.

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що під механізмом державного регулювання національного продовольчого ринку рахувати сукупність елементів організаційно-економічного впливу держави на розвиток продовольчого ринку, формування його товарних ресурсів. Тобто, держава може регулювати стан продовольчої безпеки шляхом впливу на купівельну спроможність споживачів, виробництво сировини та продуктів харчування та контроль за якістю харчових продуктів.

Держава зобов'язана сформувати дієву систему контролю за якістю харчових продуктів на продовольчому ринку України, для того щоб забезпечити належний рівень національної продовольчої безпеки. Метою системи є підвищення рівня продовольчої безпеки держави шляхом забезпечення населення якісними харчовими продуктами для захисту його здоров'я та інтересів, а також розширення ринків збуту для вітчизняної харчової продукції та підвищення її конкурентної спроможності на зовнішніх ринках.



ПІСЛЯМОВА

У монографії на основі проведеного дослідження вирішено важливе науково-практичне завдання щодо обґрунтування теоретичних і практичних рекомендацій та організаційно-економічних засад забезпечення якості харчових продуктів в системі національної продовольчої безпеки. Основні результати, одержані в процесі дослідження, дали підстави для формулювання таких висновків:

1. На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної наукової літератури узагальнено теоретичні аспекти поняття національної продовольчої безпеки країни, уточнено сутність, особливості та складові цієї дефініції, сформульовано авторське розуміння поняття національної продовольчої безпеки, яке включає в себе якісні показники придатності до вживання харчових продуктів у взаємозв'язку з платоспроможним попитом населення, запропоновано модель сучасної продовольчої безпеки України, що сприятиме розробленню продовольчої доктрини держави.

2. Обґрунтовано, що суттєвим елементом продовольчої безпеки, крім рівня задоволення фізіологічних потреб населення в харчуванні, є якість харчових продуктів як сукупність споживчих властивостей, створених у процесі виробництва за визначеними стандартами та їх забезпечення під час зберігання, транспортування і реалізації. Виокремлено організаційний та економічний аспекти забезпечення якості харчових продуктів та визначено їх роль у вирішенні національної продовольчої проблеми.

3. Опрацьовано методичні підходи до оцінки стану продовольчої безпеки, запропоновано додатково включити до існуючої системи індикаторів оцінювання рівня продовольчого забезпечення населення харчовими продуктами індикатор купівельної спроможності населення у продуктових вимірниках,

що дозволить точніше визначити рівень забезпечення населення достатньою кількістю продовольства.

4. Проаналізовано сучасний стан національної продовольчої безпеки за допомогою системи індикаторів споживання продуктів харчування на рівні домогосподарств. Результати проведеного дослідження свідчать, що лише 8,7 % населення країни у 2015 р. може забезпечити себе необхідною кількістю основних харчових продуктів згідно з рекомендаціями Міністерства охорони здоров'я України, так як для забезпечення повноцінного раціону людини на продукти харчування необхідно витратити від 2173 грн на місяць, що можливо лише для населення з рівнем сукупних доходів вище 3720 грн на місяць. Виявлено, що основними загрозами для продовольчої безпеки країни є низька купівельна спроможність населення та високий рівень його диференціації за обсягами сукупних доходів.

5. Встановлено, що в національному законодавстві не існує критеріїв оцінки продовольчої безпеки за такими показниками, як якість і безпечність продуктів харчування для населення. З'ясовано, що близько 50% продовольчих товарів, що реалізуються через торговельну мережу країни, не відповідають стандартам якості та безпеки. Також виявлено взаємозв'язок між якістю харчового продукту та ціною на нього: харчовий продукт високої якості здебільшого має вищу ціну, ніж продукт низької якості. Зроблено висновок, що для покращення якості харчування населення потрібно, у першу чергу, підвищувати рівень його купівельної спроможності.

6. Розроблений методичний підхід для розрахунку прогнозних значень обсягів споживання окремих видів продовольства в домогосподарствах України у середньому за рік на одну особу в 2017–2020 рр. свідчить, що практично за всіма обраними для дослідження видами продовольства тваринного походження (окрім яєць) з відносно великою ймовірністю (до

60%), за умови збереження дії негативних факторів 2014-2015 рр., у 2020 р. порівняно з 2015 р. можливе зниження споживання. Одержані розрахункові дані щодо виробництва продовольства з високим ступенем ймовірності (від 40 до 99%) свідчать, що за такими видами, як хліб та хлібопродукти, риба та рибопродукти, цукор, плоди, ягоди і виноград, за умов збереження в оглядовій перспективі темпів падіння виробництва означених видів продовольства, що спостерігалися в 2014-2015 рр., така спроможність значно знизиться.

7. У ході дослідження доведено, що одним із перспективних способів збільшення обсягів якісної харчової продукції на продовольчому ринку України є розвиток органічного виробництва. В підтвердження цього виявлено досить високий сегмент потенціальних споживачів органічних продуктів на внутрішньому ринку (більше ніж 8,7%) та перспективи експорту цієї продукції до інших країн. Відмічено, що нині Україна займає двадцяте місце серед світових країн-лідерів органічного руху та перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічної ріллі, що дозволяє стверджувати про важливість розвитку виробництва органічних продуктів харчування, у тому числі для поліпшення якості харчування населення.

8. Обґрунтовано напрями вдосконалення механізму державного регулювання національної продовольчої безпеки як сукупності елементів організаційно-економічного впливу держави на покращення її показників, оскільки існуючий реалізується не повною мірою. Важливим важелем державного впливу на продовольчу безпеку є, в першу чергу, запровадження належного контролю за якістю харчових продуктів на продовольчому ринку України та забезпечення доступу всіх верств населення до належної кількості якісної харчової продукції за умов стійкої тенденції до зростання цін.



СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абердин-ангуська. Скотарство м'ясне // Аграрний сектор України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://agroua.net/animals/catalog/ag-1/a-3/ab-56/>

2. Агросектор у 2014 році продовжить зростання виробництва: стаття від 27.12.2013 р. [Електронний ресурс] / Інформаційно-аналітичний бюлетень КМУ - Режим доступу: <http://www.info-kmu.com.ua/2013-12-27-000000pm/article/17528216.html>.

3. Адаменко Т. Найближчі 10-20 років будуть сприятливими для виробництва зерна в Україні: аналітична стаття від 22.07.2012 р. [Електронний ресурс] / «Тиждень.ua», - Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/56075>.

4. Акімов С. Напрями та перспективи селекції вітчизняних м'ясних порід свиней [Електронний ресурс] / С. Акімов, Л. Перетятко // Пропозиція. - Режим доступу: <http://propozitsiya.com/ua/napryami-ta-perspektivi-selekciyi-vitchiznyanih-myasnih-porid-sviney>.

5. Аронов И.З. О выборе системы управления / И.З. Аронов, В.Г. Версан // Методы менеджмента качества. - 2008. - № 2. - С. 10-12.

6. Аронов Э.Л. Продовольственная безопасность России и ведущих стран мира: аналитический обзор / Э.Л. Аронов. - М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2005. - 124 с.

7. Афанасьев С.Г. Продовольственная безопасность России (теория, методология, практика): учебное пособие. / С.Г. Афанасьев. - М.: ФГУЭП «ЭКСПЛОР», 2004. - 275 с.

8. Ахметова Ж.Т. Внедрение системы ХАССП в производство / Ж.Т. Ахметова // Ефективність функціонування

сільськогосподарських підприємств. Матеріали I міжнародної науково-практичної конференції (22 травня 2012 р). – Львів. – 2012. – С. 19-21.

9. Барановський М.О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України: монографія / М.О. Барановський. – Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2009. – 396 с.

10. Барілович О.М. Тваринництво: стан галузі та перспективи відродження: стаття / О.М. Барілович // Збірник наукових статей Полтавської державної аграрної академії. – 2013. – № 1(6). – С.18-22.

11. Бекенов С.С. Критерии и оценки продовольственной безопасности: стаття / С.С. Бекенов // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. – 2003. – № 2(3). – С. 9-12.

12. Биктимирова З. Безопасность в концепции развития человека: стаття. / З. Биктимирова // Общественные науки и современность. – 2002. – № 6. – С. 135-142.

13. Бурдуков П.Т. Продовольственная безопасность как фактор геополітики: стаття. / П.Т. Бурдуков, А.Д. Орлов // Безопасность. – 1996. – № 5-6. – С. 19.

14. Вдовиченко А. В. Формування зовнішньоекономічного потенціалу органічної продукції / А. В. Вдовиченко, Н. Я. Бузняк, Д. Д. Сухаревська // Агросвіт. – 2016. – №22. – С. 32-37.

15. Віллер Х. Світ органічного сільського господарства. Статистика та тенденції 2013 року: Статистичний збірник / Віллер Х., Лерноуд Д., Кільхер Л.; за ред. Н. Прокопчук; редагування та переклад: Т. Зігг, С. Рибак, FiBL // Дослідний інститут органічного сільського господарства (FiBL), Швейцарсько-український проект "Розвиток органічного ринку в Україні". – К.: ДІОСГ, 2013. – 66 с.

16. Власенко В.В. Оцінка якості та безпеки харчових продуктів на основі принципів ХАССП / В.В. Власенко,

І.Г. Власенко, Ю.О. Савко // Проблеми зооінженерної та ветеринарної медицини ; зб. наук. праць. – Харків. – 2010. – Вип. 21, Ч. 1. – С. 72-76.

17. Власов В.І. Глобальна продовольча безпека / Власов В.І. – К.: ІАЕ, 2001. – 506 с.

18. Вороніна Ю.Є. Механізми державного регулювання продовольчого ринку в Україні : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Академія муніципального управління. – Київ, 2009. – 32 с.

19. Воскобійник Ю. П. Ємність ринку органічної продукції в Україні / Ю.П.Воскобійник, Є.В.Гаваза // Агроінком. – 2013. – № 4-6. – С. 7 -10.

20. Галушко В.П. Планово-ринкові процеси в економіці АПК розвинутих країн / В.П. Галушко, О.В. Покотило // Економіка АПК. – 2010. – №6. – С.154-158.

21. Глобальная стратегия ВОЗ в области безопасности. Более безопасная пища ради лучшего здоровья, 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.who.int/foodsafety/publications/general/en/strategy_ru.pdf

22. Гойчук О. І. Критерії продовольчої безпеки / О. І. Гойчук // Вісник Полтавської державної аграрної академії – 2004. – № 1. – С. 42-44.

23. Гойчук О. І. Основні принципи продовольчої безпеки в умовах глобальної кризи / Гойчук О. І. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – Вип. 160. Ч. 1. – К., 2012. – С. 64-67.

24. Гойчук О.І. Продовольча безпека: монографія. / О.І. Гойчук. – Житомир: Полісся, 2004. – 348 с.

25. Горін О. Нова кліматична ера: глобальне потепління може мати для України як негативні, так і позитивні наслідки:

аналітична стаття від 01.08.2012 р. [Електронний ресурс] / «Тиждень.ua» – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/55859>.

26. Деякі питання продовольчої безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 року №1379, в останній редакції від 21.10.2011 року на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 12.10.2011 року №1041: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-п>.

27. Дикарев В.Н. Методологические основы решения продовольственной проблемы и обеспечения продовольственной безопасности: учебное пособие. / В.Н. Дикарев, О.В. Дикарев. – Воронеж : ФГОУ ВПО ВГАУ, 2005. – 256 с.

28. Забарна Ю. В. Вплив основних факторів світової продовольчої проблеми на стан і перспективи продовольчої безпеки України / Ю. В. Забарна // Економіка та держава. – 2015. – № 5. – С.145–148.

29. Забарна Ю. В. Державне регулювання кількісних та якісних параметрів харчових продуктів на внутрішньому продовольчому ринку / Ю. В. Забарна // Економіка. Фінанси. Право. – 2014. – № 11. – С. 6–10.

30. Забарна Ю. В. Оптимальні шляхи забезпечення безпечного харчування населення України / Ю. В. Забарна // Економіст. – 2014. – № 11. – С. 16–18.

31. Забарна Ю. В. Понятійно-категорійна сутність глобальної продовольчої безпеки / Ю. В. Забарна // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес» К.: ВЦ НУБіП України, 2013. – Вип. 181, ч. 4 – 374 с. – С. 162–167.

32. Забарна Ю. В. Ціновий фактор та його вплив на продовольчу безпеку в сучасних умовах / Ю. В. Забарна //

Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2011. – № 6/1 (48) – С. 22–26.

33. Забарна Ю. В. Купівельна спроможність населення України як одна із запорук раціонального харчування: [електронний ресурс] / Ю. В. Забарна // Ефективна економіка. – 2014. – № 10. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.

34. Зеленська О.О. Використання загальнонаукової методології в оцінюванні розвитку агропродовольчих систем і рівня продовольчої системи [Електронний ресурс] / О.О. Зеленська. // Вісник Чернігівського національного технологічного університету – Режим доступу: vistnic.stu.cn.ua/index.pl?task=arcl&j=11&id=17

35. Ильина З.М. Продовольственная безопасность: теория, методология, практика: учебное пособие. / З.М. Ильина. – Минск : Ин-т экономики НАН Беларуси, 2007. – 230 с.

36. Ильина З.М. Система продовольственной безопасности: закономерности формирования и факторы развития: учебное пособие. / З.М. Ильина, В.Г. Гусаков, В.И. Бельский. – Минск : Институт экономики НАН Беларуси, 2007. – 112 с.

37. Калінчик М.О. Продовольча безпека: реальна та уявна: аналітична стаття від 14.02.2014 р. [Електронний ресурс] / «День.kiev.ua» – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/prodovolcha-bezpeka-uavna-i-realna>.

38. Камінський В. Ф. Організаційно-економічні засади розвитку органічного виробництва в Україні / В. Ф. Камінський, Г. М. Чорний // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес» К.: ВЦ НУБіП України, 2016. – Вип. 244. – С. 282–288.

39. Капінос Г. І. Операційний менеджмент: підручник. / Г. І. Капінос, І. В. Бабій. – К. : «Центр учбової літератури». – 2013. – 352 с.
40. Кваша С.М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку: [монографія] / С.М. Кваша. – К. : ЗАТ «НІЧЛАВА». – 2000. – 252 с.
41. Клаус Кленнерт. Продовольственная безопасность и полноценное питание. Ответы на глобальные вызовы: Материалы для курсов обучения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.inwent.org/imperia/md/content/a-internet2008/portaliz/umweltundernaehrung/russian_fns-reader.pdf
42. Костюк Л.А. Динаміка світового забезпечення виробництва плодів і ягід: стаття / Л.А. Костюк // Збірник наукових статей ВНАУ, Серія «Економічні науки». – 2012. – № 3 (69). – С. 106-111.
43. Кропивко М.Ф. Екологічна диверсифікація використання сільськогосподарських земель в Україні / Кропивко М.Ф., Ковальова О.В. // Економіка України. – № 7. – 2010. – С. 78-85.
44. Ксьонжик І.В. Тваринництво: розвиток та перспективи залучення фінансових ресурсів / І.В. Ксьонжик // Облік і фінанси АПК: міжнародний науково-виробничий журнал. – 2012. – №8. – С. 93-95.
45. Лайко П. А. Якість сільськогосподарської продукції та продуктів харчування як вирішальна складова продовольчої безпеки / П.А. Лайко, М. Ф. Бабієнко, Є. А. Бузовський, Т. Д. Іщенко // Економіка АПК. 2005. №1. С.1221.
46. Лизан И. Проблемы продовольственной безопасности Украины: аналітична стаття від 06.04.2012 р. [Електронний ресурс] / Веб-проект «Однако» – Режим доступу: http://www.odnako.org/blogs/show_17278/.

47. Лопатинська А. Ю. Очікувані наслідки зміни клімату [Електронний ресурс] / А.Ю. Лопатинська. // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка» – 2011 – Вип. 5(2) – Режим доступу: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201152/26-33.pdf>.

48. Лушпаєв С.О. Деякі аспекти поняття продовольчої безпеки України. / С.О. Лушпаєв. // Часопис Київського університету права. – 2012. – С. 211-214.

49. Майбутнє за версією американської розвідки: тотальне стеження за людьми і занепад світової економіки: стаття від 11.12.2012 р. [Електронний ресурс] / Новини NEWSru.ua. Світ – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/world/11dec2012/prognoz.html>.

50. Маренич М. М. Контроль якості і безпека продуктів харчування в ЄС. Міжнародне законодавство в галузі харчового ланцюжка і потенціал для України відповідності даним стандартам / М.М. Маренич, С.В. Аранчій, Н.С. Марюха [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://77.121.11.22/ecolib/8/2.doc>

51. Маслак О. З. З надією на кращій урожай: аналітична стаття від 06.07.2013 р. [Електронний ресурс] / Агробізнес сьогодні - газета підприємців АПК – Режим доступу: <http://www.agrobusiness.com.ua/2010-06-11-12-52-32/1742-2013-09-05-10-05-42.html>.

52. Михайлик О. Агроекологічні та економічні наслідки вирощування ріпаку і виробництва біодизеля на Півдні України: аналітична стаття від 22.11.2011 р. [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. Регіональний філіал у м. Одесі – Режим доступу: <http://od.niss.gov.ua/articles/482/>.

53. Мостенська Т. Л. Екологічний та природно-кліматичний ризики у системі забезпечення продовольчої безпеки країни / Т. Л. Мостенська, Н. С. Скопенко, Ю. В. Білан

// Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 6. – С. 258–267. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_6_33

54. Населення Землі. [Електронний ресурс] / Вікіпедія. Вільна енциклопедія. – Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Населення Землі](http://uk.wikipedia.org/wiki/Населення_Землі).

55. Національна доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України: проект Указу Президента України [Електронний ресурс]. / – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/socgum/e_apk/2011_4/11_04_01.pdf.

56. Національний проект «Відроджене скотарство» [Електронний ресурс] / НААН України; Міністерство аграрної політики та продовольства України – К.: ДІА, 2011. –44 с. – Режим доступу: <http://www.uaan.gov.ua/sites/default/files/skotar.pdf>.

57. Нестеренко С.А. Економічна безпека підприємств в системі національної безпеки країни / С.А. Нестеренко, Н.О. Бочарова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки. – 2015. – №13, частина 3. – С. 88-91.

58. Нестеренко С.А. Соціальна безпека в контексті управління економічною безпекою країни / С.А. Нестеренко, Н.О. Бочарова // Збірник наукових праць Харківського національного аграрного університету / Вісник ХНАУ: Серія «Економічні науки». – 2015. – №3. – С. 159-165.

59. Оглуздин Н.С. Продовольственная безопасность России: тезисы доклада. [Електронний ресурс] / Н.С. Оглуздин // Сборник трудов первой международной научно-практической конференции «Проблемы современной геополитики» – Режим доступа: <http://www.Rustrana.ru/2005>.

60. Ода до радості для селянина? Можливості та ризики українських аграріїв від асоціації з ЄС: аналітична стаття від 27.06.2014 року [Електронний ресурс] / інформаційний портал UKRANEWS від інформаційного агентства «Українські

новини» - Режим доступу: <http://ukranews.com/uk/article/2014/06/27/572>.

61. Органік в Україні [Електронний ресурс] / Федерація органічного руху в Україні - Режим доступу: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>.

62. Орлов А.Г. Проблема продовольственной безопасности России: статья. / А.Г. Орлов // Обозреватель. - 2008. - № 12. - С. 6-15.

63. Офіційний сайт Аграрного фонду України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.af.gov.ua/>.

64. Офіційний сайт Аналітично-дорадчого центру «Блакитна стрічка» Програми розвитку ООН в Україні. [Електронний ресурс] / Проект «Подолання Бідності, Досягнення Процвітання та Українських Цілей Розвитку Тисячоліття», липень 2005 р. - грудень 2011 р. - Режим доступу: <http://www.undp.org.ua/ua/prosperity-poverty-reduction-and-mdgs/631-blue-ribbon-commission-analytical-and-advisory-centre>.

65. Офіційний сайт Антимонопольного комітету України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/index>.

66. Офіційний сайт Асоціації «Укроліяпром» [Електронний ресурс] / Виробництво соняшникової олії в Україні під загрозою. - Режим доступу: <http://www.ukroilprom.org.ua/qw.php?page=actual&count=1>.

67. Офіційний сайт Всеукраїнського державного науково-виробничого центру стандартизації, метрології, сертифікації і захисту прав споживачів ДП «Укрметртестстандарт» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrcsm.kiev.ua/>.

68. Офіційний сайт громадської організації по захисту прав споживачів «Науково-дослідний Центр Незалежних Споживчих Експертиз «ТЕСТ» (НИЦ НПЭ ТЕСТ) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://test.org.ua/>.

69. Офіційний сайт Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vet.gov.ua/>.

70. Офіційний сайт Державної інспекції України з контролю за цінами [Електронний ресурс] / Ціни на м'ясо та м'ясопродукти у 2013 році знизились на 0,4-8,3% // Аналітична довідка про цінову ситуацію на продовольчому ринку у 2013 році. – Режим доступу: <http://dci.gov.ua/news/monitoring/342-analtichna-dovdka-pro-snovu-situaciu-na-prodovolchomu-rinku-u-2013-roc.html>.

71. Офіційний сайт Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsiu.gov.ua/>.

72. Офіційний сайт Державної санітарно-епідеміологічної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsesu.gov.ua>.

73. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

74. Офіційний сайт Державної фінансової інспекції України [Електронний ресурс] / Про результати ревізій Аграрного фонду в 2012 році // Аналітичні звіти за 2012 рік: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/95937;jsessionid=F6A631ACEA3B1B4A6566A81CFC679524.app8:2>.

75. Офіційний сайт Європейської економічної комісії ООН [Електронний ресурс] / Щорічні доклади ЄЕК. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/ecosoc/unece/docs.shtml>.

76. Офіційний сайт Інституту ядерних досліджень НАН України [Електронний ресурс] / Центр екологічних проблем атомної енергетики НАН України. – Режим доступу: <http://www.kinr.kiev.ua/>.

77. Офіційний сайт консалтингової компанії «Укragроконсалт» [Електронний ресурс] / Аналітика. Прогноз врожаїв зернових та олійних культур за регіонами України – Режим доступу: <http://www.ukragroconsult.com/analitika/obzor-rynkov>.

78. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/>.

79. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства [Електронний ресурс] / Розпочав роботу проект Європейського Союзу у сфері вдосконалення систем контролю безпеки харчових продуктів в Україні - Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/13927>.

80. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/>.

81. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/>.

82. Офіційний сайт ООН [Електронний ресурс] / Всеобщая декларация о ликвидации голода и недоедания - Режим доступу: <http://www.un.org/russian/document/declarat/hunger.htm>.

83. Офіційний сайт оптового ринку сільськогосподарської продукції «Столичний» [Електронний ресурс] / м. Київ (кільцева дорога): – Режим доступу: <http://www.kyivopt.com/ua/cinu/cini1/>.

84. Офіційний сайт Української зернової асоціації [Електронний ресурс] / Статистичний збірник ДСС України «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням країни» за 2012 рік // Статистика за 2012 рік. – Режим доступу: http://uga-port.org.ua/sites/default/files/zb_spog_2012.pdf.

85. Офіційний сайт Української лабораторії якості і безпеки продукції АПК Національного університету біоресурсів і природокористування України – НУБіП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.quality.ua/ua/>.

86. Офіційний сайт ФАО [Електронний ресурс] / Всемирный саммит по продовольственной безопасности. – Режим доступу: <http://www.fao.org/wsfs/world-summit/ru/>.

87. Офіційний сайт ФАО. [Електронний ресурс] / Индекс продовольственных цен ФАО: статистика. // Положение с продовольствием в мире. – Режим доступу: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>.

88. Офіційний сайт Федерації органічного руху України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.organic.com.ua>.

89. Павлов О.І. Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: монографія / О.І. Павлов, М.А. Хвесик, В.В. Юрчишин. – Одеса.: Астропринт, 2012. – 760 с.

90. Паламарчук Т. М. Аналіз проблем розвитку органічного виробництва в Україні / Т. М. Паламарчук // Органічне виробництво і продовольча безпека : [зб. матеріалів доп. учасн. IV Міжнар. наук.-практ. конф.]. – Житомир : О. О. Євенок, 2016. – С. 431–435.

91. Пасхавер Б. Й. Платоспроможний продовольчий попит / Б. Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2016. – №9. – С.51-61.

92. Пасхавер Б. Продовольчий аспект подолання бідності/ Б. Пасхавер // Економіка України. – 2004. – №10. – С. 71–76.

93. Пасхавер Б. Ценовая конкурентность аграрного сектора: статья. / Б. Пасхавер // Экономика Украины. – 2007. – № 1. – С. 80-84.

94. Плоди і ягоди України – 2017: галузева програма розвитку садівництва Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс] / Національна

академія аграрних наук, Інститут садівництва – Режим доступу: <http://eurowine.com.ua/?q=node/17364>.

95. Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.07.2005 року №543, в поточній редакції від 02.09.2015 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248464285>.

96. Пономарьов П.Х., Сирохман І.В. Безпека харчових продуктів та продовольчої сировини / Навчальний посібник. – К.: Лібра, 1999. – 272 с.

97. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення територіальних органів Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» від 16.12.2015 № 1092 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1092-2015-п>.

98. Про Аграрний фонд: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.07.2005 року №543, в останній редакції від 16.05.2013 року на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 17.04.2013 №317: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/543-2005-%D0%BF>.

99. Про аквакультуру: Закон України від 18.09.2012 року №5293-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5293-17>.

100. Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 19, ст. 98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>.

101. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 03.09.2013 № 425-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 20-21, ст.721 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.

102. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів: Закон України від 22.07.2014 № 1602-VII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1602-18>.

103. Про державний матеріальний резерв: Закон України від 24.01.1997 року №51/97-ВР, в останній редакції від 02.12.2012 року на підставі Закону України від 16.10.2012 року №5463-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/51/97-вр>.

104. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 року №1877-IV, в останній редакції від 11.08.2013 року на підставі Закону України від 04.07.2013 року №406-VII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.

105. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробовуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 року №1103-V, в останній редакції від 16.10.2012 року на підставі Закону України від 16.10.2012 року №5456-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1103-16>.

106. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні: Закон України від 27.03.2014 року №1166-VII, в останній редакції від 19.04.2014 року на підставі Закону України від 10.04.2014 року №1200-VII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1166-18>.

107. Про затвердження Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (англ. «НАССР»): Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 01.10.2012 року

№590 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12>.

108. Про затвердження Державних гігієнічних нормативів «Допустимі рівні вмісту радіонуклідів ¹³⁷Cs та ⁹⁰Sr у продуктах харчування та питній воді»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03.05.2006 року №256: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0845-06>.

109. Про затвердження Державних санітарних норм та правил «Медичні вимоги до якості та безпечності харчових продуктів та продовольчої сировини»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.12.2012 року №1140: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0088-13>.

110. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.07.2007 року №1158, в останній редакції від 20.12.2013 року на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 04.12.2013 року №875: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>.

111. Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економіки України №60 від 02.03.2007 року: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/basejw/ua-qmtipe/str5.htm>.

112. Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України №1277 від 29.10.2013 року: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.

113. Про затвердження переліку харчових добавок, дозволених для використання у харчових продуктах: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.01.1999 року №12, в останній

редакції від 13.02.2004 року на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 11.02.2004 року №143: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/12-99-п>.

114. Про затвердження Положення про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України: Указ Президента України від 13.04.2011 року №464/2011: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/464/2011>.

115. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 року №1023-ХІІ, в останній редакції від 02.12.2012 року на підставі Закону України від 16.10.2012 року №5463-VI: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

116. Про Комплекс спільних заходів з підвищення продовольчої безпеки держав - учасниць СНД: Рішення Ради глав урядів Співдружності Незалежних Держав від 14.11.2008 р.: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_j90.

117. Про навколишнє природне середовище : Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст. 546 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

118. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 року №964-IV, в останній редакції від 18.05.2013 року на підставі Закону України від 18.04.2013 року №221-VII: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

119. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 року №2982-IV: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.

120. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів Закон України від 23.12.1997 року №771/97-ВР, в останній редакції від 01.01.2016 року на підставі Закону України від 08.12.2015 року №867-VIII: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр>.

121. Про продовольчу безпеку України: проект Закону України від 24.10.2012 року: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=11378&skl=7.

122. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: Закон України від 08.07.2011 року №3677-VI, в останній редакції від 26.04.2014 року на підставі Закону України від 09.04.2014 року №1193-VII: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3677-17>.

123. Про стандартизацію: Закон України від 17.05.2001 року №2408-III, в останній редакції від 02.12.2012 року на підставі Закону України від 16.10.2012 року №5463-VI: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2408-14>.

124. Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми розвитку рибного господарства на 2012-2016 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.10.2011 року №1003-р: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1003-2011-%D1%80>.

125. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 року №806-р: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>.

126. Програма розвитку ріпаківництва в Україні на 2008-2015 рр. [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики

України. - Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?7207>.

127. Пчелянська Г.О. Місце і роль про довольчої безпеки у формування економічної безпеки України / Г.М. Калетнік, Г.О. Пчелянська // Бізнесін форм. – 2014. – №2. – С. 30–34.

128. Ринок картоплі: виробництво збільшується, а ціни знижуються: аналітична стаття від 18.03.2014 р. [Електронний ресурс] / Газета підприємців АПК «Агробізнес сьогодні» – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/2010-06-11-12-52-32/1659-2013-06-26-08-08-13.html>.

129. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: монографія. / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2008. – 632 с.

130. Севрюкова Г.А. Продовольственная безопасность в системе межгосударственных отношений / Г.А. Севрюкова // Проблемы современной экономики. – 2005. – № 1-2. – С. 342-343.

131. Семенов А.А. Вступление России в ВТО и продовольственная безопасность: учебное пособие. / А.А. Семенов. – М. : ВИАПИ, 2000. – 219 с.

132. Сіднева Ж.К. Проблеми якості і безпечності харчових продуктів в контексті забезпечення продовольчої безпеки. / Ж.К. Сіднева, Т. В. Рибачук-Ярова [Електронний ресурс] // Електронний ресурс Національного університету харчових технологій. – Режим доступу: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/15763/1/4.problemu.pdf>.

133. Сільське господарство України: Стат. щорічний збірник. за 2014 рік / за заг. кер. Ю.М. Остапчука; Державна служба статистики України. – К.: ДКСУ, 2015. – 386 с.

134. Сім факторів міжнародної експансії Китаю: стаття від 12.09.2012 р. [Електронний ресурс] / Інформаційне агентство «В курсі» – Режим доступу: <http://vkurse.ua/ua/economics/mezhdunarodnoy-ekspansii-kitaya.html>.

135. Состояние дел в связи с отсутствием продовольственной безопасности в мире. [Электронный ресурс] / Доклад ФАО ООН о количестве и относительной доле недоедающих людей в мире. - Режим доступа: <http://www.fao.org/3/a-i4030r.pdf>.

136. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / С.І. Бандур, Т.А. Заяць, В.І. Куценко та ін. За заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. - Черкаси: Брама-Україна, 2006. - 760 с.

137. Список міжнародних виробників, які використовують ГМО: стаття [Електронний ресурс] / Комітет екологічного порятунку України - Режим доступа: http://www.eco-ua.org/index.php?item=articles&sub=7623&d_id=5.

138. Срібна В.Д. Стан радіоактивного забруднення продуктів харчування та особливості їх споживання жителями найбільш радіоактивно забруднених територій України у віддалений період ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи [Текст]: стаття / М.І. Омелянець, В.Д. Срібна, Н.В. Півень, Н.В. Гунько. // Проблеми радіаційної медицини та радіобіології. - 2014. - Вип.19. - С. 126-135.

139. Стратегія розвитку сільського господарства України на період до 2020 року: Проект [Електронний ресурс] / НААН України; ННЦ «Інститут аграрної економіки». - Режим доступа: http://iae.faaf.org.ua/images/iae/strateg_agro_print0.pdf.

140. Стратегія розвитку України «Україна-2020: стратегія національної модернізації»: Проект [Електронний ресурс]. / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України - Режим доступа: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=144792&cat_id=38606.

141. Тернавська І.Б. Державна політика продовольчого забезпечення / І.Б.Тернавська // Науковий огляд. - 2013. - № 1. - С. 52-59.

142. Ткачук Л. М. Якість продукції: методологічні та прикладні аспекти / Л. М. Ткачук, Т. К. Калугаряну // Електронний фаховий журнал : Ефективна економіка. – 2013. – №5 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.

143. Точилін В.О. Продовольча безпека і засоби її досягнення // Україна в XXI столітті: кон цепції та моделі економічного розвитку. – Львів, 2000. – Ч.1. – С. 58 – 61.

144. Тутаева Н.И. К решению мировой продовольственной проблемы. Вклад ФАО. / Н.И. Тутаева [Електронний ресурс] // Мир и политика. – 2011. – №06 (57). – режим доступу: http://mir-politika.ru/archive/?SECTION_ID=230&ELEMENT_ID=792.

145. Україна: АгроЗЕД-підсумки-2013: аналітична стаття від 13.02.2014 року [Електронний ресурс] / Українська аграрна конфедерація – Режим доступу: <http://agroconf.org/content/ukrayina-agroz-ed-pidsumki-2013>.

146. Україні вистачить товарної картоплі до весни. Далі - ріст ціни та імпорт - Андрій Ярмач: аналітична стаття від 20.11.2013 р. [Електронний ресурс] / Інформаційне агентство «Агравері.com» – Режим доступу: <http://agravery.com/1454>.

147. Українців нагодують ГМО-продуктами: стаття від 24.10.2013 р. [Електронний ресурс] / Український журнал «Економіст» – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/4056-ukrayincv-nagoduuyut-gmo-produktami.html>.

148. Хорунжий М.Й. Аграрна політика: підручник / М.Й. Хорунжий. - К. : КНЕУ, 2010. – 321 с.

149. Худолій Л. М. Економічний механізм, формування та функціонування ринку зерна в Україні : монографія / Л. М. Худолій. – К. : ІАЕ УААН, 1998. – 204 с.

150. Ціни на пальне в Україні: огляд аналітичних статей за 2008-2013 рік. [Електронний ресурс] / «Економічна правда» – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/>.

151. Ціхановська В. М. Сучасний стан і тенденції розвитку ринку органічної продукції в Україні / В. М. Ціхановська // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2016. – Т. 21. – Вип. 2. – С. 42-46.

152. Через втрату Криму виробництво риби в Україні може скоротитися на 2/3: аналітична стаття від 01.04.2014 року. [Електронний ресурс] / Інформаційне агентство «Comments.ua» – Режим доступу: <http://ua.comments.ua/money/226517-cherez-vtratu-krimu-virobnitstvo-ribi-v.html>.

153. Чи вистачить Україні власної картоплі: аналітична стаття від 03.03.2014 року [Електронний ресурс] / О. Маслак // Український журнал з питань агробізнесу «Пропозиція» – Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com/?page=146&itemid=3422>.

154. Чорний Г. М., / Аспекти управлінської діяльності в теорії аграрного менеджменту / Г. М. Чорний, Я. С. Ларіна, І. А. Міщенко // Економіка АПК. – 2016. – № 3. – С. 80-85.

155. Что покажет новая перепись населения: аналітична стаття від 31.07.2014 року [Електронний ресурс] / М. Заболоцький // «Економічна правда» – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/rus/publications/2012/08/9/33172/>

156. Что такое Кодекс Алиментариус : Коментарии / Всемирная организация здравоохранения. – М.: «Весь мир», 2006. – 40 с.

157. Шабінський О.В. Розвиток аграрного ринку України в контексті гарантування економічної безпеки підприємств аграрного сектору: стаття / О.В. Шабінський, С.А. Шабінська // Вісник Сумського національного аграрного університету. – Суми, 2007. – Вип. 6-7. – С. 20-25.

158. Шевченко М. М. Теоретико-методологічні засади розроблення та функціонування механізмів забезпечення продовольчої безпеки України на сучасному етапі державного будівництва / М. М. Шевченко, З. К. Бондар // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 17. – С. 96-103.

159. Шевченко О.О. Економічна доступність продовольчого забезпечення. [Електронний ресурс] / О.О. Шевченко // Національна академія державного управління при Президентові України. Збірник статей за 2008 рік - Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/doc/2/11.pdf>.

160. Шляхи удосконалення системи державного управління забезпеченням національної безпеки України : монографія / Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, О.Г. Бортнікова та ін.; за ред. Г.П. Ситника, В.І. Абрамова. - К.: МАЙСТЕР КНИГ, 2012. - 536 с.

161. Шпичак О. М. Проблеми ціноутворення в контексті купівельної спроможності населення та інфляційних процесів / Шпичак О.М. // Економіка АПК. - 2016. - № 6 - С. 59.

162. Шпичак О.М. Проблеми ємності внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні в контексті купівельної спроможності населення: стаття. / О. М. Шпичак, О. В. Боднар // Економіка АПК. - 2013. - № 6. - С.5-13.

163. Шубравська О. В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України / О. В. Шубравська. - К. : Інститут економіки НАН України, 2002. - 203 с.

164. Юрчишин В. До проблеми розробки продовольчої (аграрнопродовольчої) доктрини України // Економіка України. - № 10. - 2001. - С. 4-11.

165. Як вдарить по українському агросектору україно-російський конфлікт: стаття від 15.03.2014 р. [Електронний ресурс] / Аграрне інформаційне агентство «Агравері.com» - Режим доступу: <http://agravery.com/6335>

166. Beate Huber. The World of Organic Agriculture: Regulations and Certification Emerging Trends 2013 [Електронний ресурс] / Research Institute of Organic Agriculture. - Режим доступу: <http://orgprints.org/22324/7/huber-2013-standards.pdf>.

167. IFOAM International Federation of Organic Agriculture Movements General assembly. «Principles of Organic Agriculture». – 2013. – С. 1-4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ifoam.bio/>.

168. International Monetary Fund (IMF). People's Republic of China and the IMF. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.imf.org/external/country/chn/index.htm>.

169. Maxwell S. and Frankenberger T. 1992: Household food security: Concepts, indicators, measurements: A technical review. IFAD/ЮНИСЕФ, Рим [Электронный курс]. – Режим доступа: http://www.ifad.org/hfs/hfspub/hfs_toc.pdf

170. OECD-FAO Agricultural Outlook 2011-2020 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=HIGH_AGLINK_2011&ShowOnWeb=true&Lang=en.

171. Organic Directory Online Ukraine / Офіційний сайт International Federation of Organic Agriculture Movements // Режим доступа: http://www.ifoam.org/organic_world/directory/Countries/Ukraine-Members.html

172. United Nations. 1975. Report of the World Food Conference, Rome 5-16 November 1974. New York.

173. World Food Summit, 13-17 November 1996 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://ftp.fao.org/003/w3613e00.HTM>

ДОДАТКИ

Додаток А

Формулювання поняття «продовольча безпека» в законодавчих актах і програмах країн-учасниць Співдружності Незалежних Держав (СНД)

Джерело	Зміст поняття «продовольча безпека»
Модельний закон «Про продовольчу безпеку»: Постанова Міжпарламентської Асамблеї країн-учасниць СНД від 16.10.1999 р. №14-10 [42]	Продовольча безпека - стан економіки держави, при якому забезпечується продовольча незалежність держави та гарантується фізична та економічна доступність продовольства для усього населення у кількості, яка необхідна для активного та здорового життя
Концепція національної продовольчої Безпеки Республіки Білорусь: Постанова Ради Міністрів Республіки Білорусь від 10.04.2004 р. [49]	Національна продовольча безпека Республіки Білорусь - це такий стан економіки, за якого незалежно від кон'юнктури світових ринків населенню гарантується стабільне забезпечення продовольством у кількості, що відповідає науково обґрунтованим параметрам, і запроваджуються умови для підтримання споживання на рівні медичних норм
Доктрина продовольчої безпеки Російської Федерації: Указ Президента РФ від 01.01.2010 р. [46]	Продовольча безпека - здатність держави не тільки у звичайних, але і в екстремальних умовах, незалежно від зовнішніх і внутрішніх загроз, задовольняти потреби населення країни в продовольстві на рівні, що забезпечує нормальну життєдіяльність людини
Рішення про Концепцію підвищення продовольчої безпеки держав-учасниць СНД від 19.11.2010 р.: Рішення Ради глав урядів СНД [134]	Метою продовольчої безпеки держав-учасниць СНД є надійне забезпечення всього населення основними видами продовольства за рахунок виробництва державами-учасницями СНД за обов'язкової умови фізичної та економічної доступності продуктів харчування в такій кількості і якості, які необхідні для життєдіяльності людини, при максимально можливій незалежності від зовнішніх джерел надходження продовольства
Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. №1877-IV, в останній редакції від 11.08.2013 р. [96]	Продовольча безпека - захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності

Примітка. Згруповано автором

Додаток Б
Характеристичні значення індикаторів продовольчої безпеки країни

	Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристичні значення індикатора									
		X _{Lкрит}	X _{Lнебезп}	X _{LнездВ}	X _{Lздв}	X _{Lопт}	X _{Rопт}	X _{RздВ}	X _{RнездВ}	X _{Rнебезп}	X _{RкриТ}
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Добова калорійність харчування людини, ккал	2250	2500	2700	2900	3100					
7.2	Співвідношення обсягів виробництва та споживання м'яса та м'ясних продуктів на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105					
7.3	Співвідношення обсягів виробництва та споживання молока та молочних продуктів на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105					
7.4	Співвідношення обсягів виробництва та споживання яєць на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105					
7.5	Співвідношення обсягів виробництва та споживання олії на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105					

Продовження додатку Б

7.6	Співвідношення обсягів виробництва та споживання цукру на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105						
7.7	Співвідношення обсягів виробництва та споживання картоплі на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105						
7.8	Співвідношення обсягів виробництва та споживання овочів та продовольчих баштанних культур на одну особу, відсотків	80	85	90	95	105						
7.9	Виробництво зерна на одну особу на рік, тонн	0,6	0,7	0,8	0,9	1						
7.10	Рівень запасів зернових культур на кінець періоду, відсотків до споживання	5	15	30	40	50	60	65	70	80	100	
7.11	Частка продажу імпортних продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, відсотків						12	16	20	23	25	

L (ліва частина) - для індикаторів, які є стимуляторами (тобто наявний прямий зв'язок між показником-стимулятором та інтегральною оцінкою), нормування відбувається за критеріями лівої частини; R (права частина) - для індикаторів, які є дестимуляторами (тобто між показником-дестимулятором та інтегральною оцінкою наявний зворотній зв'язок), нормування відбувається за критеріями правої частини

Додаток В

Характеристика складу домогосподарств за 2004–2015 рр.

Показники	Роки											
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,62	2,61	2,60	2,60	2,60	2,60	2,59	2,59	2,58	2,58	2,58	2,59
Розподіл домогосподарств за кількістю осіб у їх складі, %:												
одна особа	22,4	22,2	24,6	24,0	23,7	23,2	23,4	23,6	22,4	22,6	22,8	20,3
дві особи	30,2	29,3	27,2	27,1	27,0	28,6	28,3	27,9	30,0	29,1	29,6	32,5
три особи	23,3	24,5	23,4	25,0	25,7	25,2	25,5	25,8	25,0	26,9	25,3	25,9
чотири особи і більше	24,1	24,0	24,8	23,9	23,6	23,0	22,8	22,7	22,6	21,4	22,3	21,3
Частка домогосподарств із дітьми до 18 років, %	37,2	37,5	37,7	37,7	37,8	37,8	37,9	38,0	38,0	38,0	38,0	38,2
Частка домогосподарств без дітей, %	62,8	62,5	62,3	62,3	62,2	62,2	62,1	62,0	62,0	62,0	62,0	61,8
Розподіл домогосподарств із дітьми (%) за кількістю дітей у їх складі:												
одна дитина	65,3	68,3	65,9	68,1	70,7	72,1	73,6	74,9	75,6	75,4	73,6	75,7
дві дитини	29,5	28,3	29,1	27,9	25,5	24,2	23,4	22,5	21,8	22,4	23,3	21,2
три дитини і більше	5,2	3,4	5,0	4,0	3,8	3,7	3,0	2,6	2,6	2,2	3,1	3,1

Примітка. Згруповано автором з використанням матеріалів [73]

Додаток Д

Динаміка реального прожиткового мінімуму домогосподарства, що складається із трьох та чотирьох осіб, в 2004–2015 рр.

Показники	Роки											
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Прожитковий мінімум працездатної особи, грн.	386,73	453	494,7	551,3	649,5	706,5	894	972,5	1 104,2	1 182,5	1 218	1 218
Прожитковий мінімум дитини у віці 1-6 років, грн.	324,49	376	409,3	455,7	540,3	594,5	775,8	842,8	922,4	1 002	1 032	1 032
Прожитковий мінімум дитини у віці 6-18 років, грн.	404,79	468	525,7	585,7	680,5	738,5	927,4	1 009,5	1 149,6	1 248	1 286	1 286
Прожитковий мінімум домогосподарства з трьох осіб, грн.	1 178,25	1 374	1 515,1	1 688,3	1 979,5	2 151,5	2 715,4	2 954,5	3 358	3 613	3 722	3 722
Індекс інфляції	1,123	1,103	1,116	1,166	1,223	1,123	1,091	1,046	0,998	1,005	1,249	1,433
Реальний прожитковий мінімум домогосподарства з трьох осіб, грн.	1 049,2	1 245,7	1 357,6	1 447,9	1 618,6	1 915,9	2 488,9	2 824,6	3 364,7	3 595	2 980	2 597,3
Індекс зміни реального прожиткового мінімуму домогосподарство з трьох осіб	- 1,187	1,09	1,067	1,118	1,184	1,3	1,135	1,191	1,068	0,829	0,872	
Прожитковий мінімум домогосподарства з чотирьох осіб, грн.	1 502,74	1 750	1 924	2 144	2 519,8	2 746	3 491,2	3 797,3	4 280,4	4 615	4 754	4 754
Реальний прожитковий мінімум домогосподарства з чотирьох осіб, грн.	1 338,1	1 586,6	1 724,4	1 838,8	2 060,3	2 445,2	3 200	3 630,3	4 289	4 592	3 806,2	3 317,5
Індекс зміни реального прожиткового мінімуму домогосподарства з чотирьох осіб	- 1,186	1,087	1,066	1,12	1,187	1,309	1,134	1,181	1,071	0,829	0,872	

Примітка. Згруповано автором за матеріалами [73]

Додаток Е

Структура сукупних витрат домогосподарства

Показники	Роки											
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Реальні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	804,5	1 114,6	1 243,8	1 477,8	2 118,1	2 452,4	2 816,4	3 304	3 599	3 795	3 241,7	3 455,7
Структура сукупних витрат домогосподарств, %												
Сложивчі сукупні витрати:	92,6	91,1	90,5	90,0	86,2	87,8	90,0	90,2	90,9	90,3	91,6	92,9
продукти харчування та безалкогольні напої	57,5	56,6	53,2	51,4	48,9	50,0	51,6	51,3	50,2	50,1	51,9	53,1
алкогольні напої, тютюнові вироби	2,8	2,9	2,6	2,6	2,2	3,2	3,3	3,4	3,5	3,5	3,4	3,3
непродовольчі товари та послуги	32,3	31,6	34,7	36,0	35,1	34,6	35,1	35,5	37,2	36,7	36,3	36,5
в тому числі:												
одяг і взуття	5,7	5,7	5,8	5,9	5,9	5,6	6,1	5,8	6,1	6,0	6,0	5,7
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,7	8,5	9,6	10,9	9,1	9,4	9,3	9,6	9,9	9,5	9,4	11,7
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,3	2,6	2,8	2,9	2,8	2,3	2,4	2,2	2,3	2,3	2,3	2,0
охорона здоров'я	2,8	2,5	2,5	2,5	2,7	3,1	3,1	3,1	3,4	3,4	3,6	3,7
транспорт	3,0	3,0	3,7	3,4	4,0	3,8	3,7	4,0	4,3	4,3	4,3	3,7
зв'язок	1,8	2,1	2,6	2,6	2,3	2,5	2,7	2,6	2,8	2,8	2,8	2,4
відпочинок і культура	2,4	2,6	2,4	2,4	2,5	1,8	1,8	2,0	2,0	2,1	1,8	1,5
освіта	1,3	ІД	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,1	1,1
ресторани та готелі	1,6	1,7	2,2	2,3	2,4	2,5	2,4	2,5	2,5	2,5	2,3	2,0
різні товари і послуги	1,7	1,8	1,7	1,8	2,1	2,3	2,3	2,4	2,6	2,6	2,7	2,7
Неспоживчі сукупні витрати	7,4	8,9	9,5	10,0	13,8	12,2	10,0	9,8	9,1	9,7	8,4	7,1
Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг	7,7	6,4	7,1	8,5	6,6	7,7	7,6	8,0	8,3	8,0	8,1	10,2

Примітка. Згруповано автором за матеріалами [73]

Додаток Ж

Список іноземних та вітчизняних виробників, які використовують ГМО (за даними «Greenpeace» та Держспоживстандарту)

Назва виробника	Основна продукція	Приклади продукції виробника, яка може мати у своєму складі ГМО
1	2	3
 «Kellogg's», м. Батл-Криг, Мічиган, США	Виробництво готових сніданків, у т. ч. кукурудзяних пластівців	
 «Nestle», м. Веве, Швейцарія, «Nestle-Україна», м. Київ	Виробництво шоколаду, кави, кавових напоїв, дитячого харчування	
 «Unilever», м. Лондон (Британія), м. Роттердам (Нідерланди), «Unilever-Україна», м. Київ	Виробництво дитячого харчування, майонезів, соусів, чаю «Lipton», «Бесіда»	
 «Heinz Foods», м. Пітсбург, Пенсільванія США	Виробництво кетчупів, соусів	

 <p>«Hershey's», м. Херши, Пенсільванія, США</p>	<p>Виробництво шоколаду, безалкогольних напоїв</p>	
 <p>«Coca-Cola Beverages Ukraine Ltd», с. В. Димерка, Київська обл.</p>	<p>Виробництво напоїв «Кока-кола», «Спрайт», «Фанта», тонік «Кінлі»</p>	
 <p>«PepsiCo», м. П'юрчейз, Нью-Йорк, США</p>	<p>Виробництво напоїв «Пепсі», «Мірінда», «Севен-Ап»</p>	
 <p>«Danon», м. Париж, Франція «Danon- Україна», м. Київ</p>	<p>Виробництво йогуртів, кефіру, сиру, дитячого харчування</p>	
 <p>«Abbott Nutrition International», Іспанія</p>	<p>Виробництво дитячого харчування «Similac»</p>	
 <p>Cadbury, м. Лондон (Британія)</p>	<p>Виробництво шоколаду, какао</p>	

 <p>«Mars», м. Маклін, Вірджинія, США</p>	<p>Виробництво шоколаду «Марс», «Снікерс», «Твікс»</p>	 
 <p>ТОВ «М'ясокомбіна т «Ювілейний» смт. Ювілейне, Дніпропетровс ька обл.</p>	<p>Знайдено соєвий білок в двох видах шинки: «Сорочинская», «Куряча екстра», вміст більше 5 відсотків</p>	
<p>ТОВ «М'ясний альянс», м. Київ</p>	<p>Декілька видів ковбас містять ГМО більше 5 відсотків, в маркуванні не вказується наявність соєвого білка</p>	
 <p>МПЗ «Колос» «Чернівецькі ковбаси»</p>	<p>ГМО більше 5 відсотків виявлено в шинці «Українська» і «Дніпровська», сосисках «Курячі»</p>	
 <p>ТОВ «Алан», м. Дніпропетровс ьк</p>	<p>ГМО більше 5 відсотків виявлено в ковбасках варених «Гном», ковбасі напівкопченої «Салямні класик».</p>	

Додаток 3

Додаток 3. 1

Питома вага невідповідності вмісту ¹³⁷Cs у продуктах харчування радіоактивно забруднених районів Рівненської області, 2009-2012 рр., %

Район	Молоко індивідуального сектору				Овочі, фрукти				М'ясо, м'ясопродукти			
	Роки											
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Березнівський	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Володимирецький	10,0	12,1	9,3	11,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Дубровицький	8,2	4,1	5,4	8,3	2,3	0,0	0,4	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Зарічненський	11,5	4,8	5,7	4,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	7,4	6,2
Рокитнівський	37,6	45,1	40,5	40,8	1,9	10,4	3,3	1,2	5,9	40,0	18,7	19,1
Сарненський	3,8	13,1	9,4	14,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Примітка: допустимі рівні питомої активності ¹³⁷Cs: у молоці – 100 Бк/кг; в овочах, фруктах – 40-60 Бк/кг; у м'ясі – 50-400 Бк/кг

Додаток 3. 2

Питома вага невідповідності вмісту ¹³⁷Cs у дикорослих грибах та ягодах радіоактивно забруднених районів Рівненської області, 2009-2012 рр., %

Район	Гриби дикорослі				Ягоди дикорослі			
	Роки							
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Березнівський	20,0	41,6	18,4	21,2	0,0	17,9	0,0	0,0
Володимирецький	25,0	63,6	20,6	25,1	6,2	14,7	4,3	6,0
Дубровицький	83,3	-	100,0	83,3	-	-	62,5	2,4
Зарічненський	20,0	9,1	28,6	9,1	5,0	8,4	17,9	4,0
Рокитнівський	62,5	76,0	63,6	63,8	5,0	15,6	6,4	5,8
Сарненський	56,2	66,6	95,0	56,2	28,6	50,0	33,3	29,0

Примітка: допустимі рівні питомої активності ¹³⁷Cs: у грибах та ягодах дикорослих – 500 Бк/кг

Додаток 3. 3

Кількість досліджень продуктів харчування на вміст ¹³⁷Cs у радіоактивно забруднених районах Рівненської області, 2009-2012 рр.

Район	Молоко індивідуального сектору				Овочі, фрукти				М'ясо, м'ясопродукти			
	Роки											
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Березнівський	357	187	209	231	251	234	308	300	39	34	44	40
Володимирецький	911	646	642	730	1895	2256	2205	1985	60	27	13	13
Дубровицький	594	473	520	595	130	11	251	110	51	28	27	25
Зарічненський	425	378	423	380	297	274	335	238	40	29	27	30
Рокитнівський	620	328	257	260	465	526	488	453	17	15	16	17
Сарненський	26	23	32	35	324	196	278	198	32	41	51	43

Примітка. Згруповано автором з використанням матеріалів [73]

Аналіз природних вод на території ВСК «Ріжки», червень 2012 р., мг/л

№ стаціонарної точки, місце відбору	Реакція середовища, рН	Азот нітратів, N-NO ₃	Азот амонію, N-NH ₄	Фосфор фосфатів, P ₂ O ₅	Калій, K ₂ O	Нагрій, Na ₂ O	Гідрокарбонати, HCO ₃	Хлориди, Cl	Сульфати, SO ₄	Сухий залишок
1 - нижній ставок	7,5	0	0,84	0,21	11,6	39,4	49,0	36,9	68	362
2 - другий боковий ставок	7,7	0	0,63	0,11	5,1	31,9	49,0	14,2	7	298
3 - третій боковий ставок	8,3	0	0,25	0,19	11,8	29,2	63,7	28,4	70	384
6 - ставок біля магазину	8,3	0	1,56	1,01	31,3	79,5	61,2	96,6	100,8	668
8 - ставок в кінці села	8,3	0	0,11	0	7,7	29,2	61,2	21,3	3,8	306
ГДК (для ставків)	6,5-8,5	10,0	0,06	-	-	120,0	-	300,0	100,0	1000,0
Підземні води										
1а - Штика Р.П.	7,9	28,8	0,08	0,17	2,2	40,0	102,3	82,4	114	1266
7 - колодязь на вул. Молодіжній, біля магазину	7,2	20,4	0	0,12	1,9	36,2	76,0	21,3	76	630
9 - Штика Л.О., вул. Леніна, 212	8,1	0	0,07	0	2,5	90,9	88,2	92,3	88,2	1548
10 - Поліщук В.О., вул. Жовтнева, 34	7,8	64,6	0,06	0	4,4	107,1	110,2	230,0	110,2	2090
11 - Куцый І.В., Валовий, вул. Леніна, 164 (стара криниця)	8,2	21,4	0,09	0,05	1,4	23,8	71,1	35,5	71,1	732

Продовження додатку II.1

11 - Куций І.В., Валовий, вул. Леніна, 164 (нова криниця)	8,1	20,0	0,06	0,07	1,4	28,1	80,8	42,6	80,8	702
12 - Сильківський І.Р., вул. Леніна, 136	8,3	14,1	0,06	0,08	1,4	40,0	68,6	14,2	68,6	384
14 - Семилідко А.С., криниця у дворі	8,2	27,5	0,06	0,1	62,5	57,0	98,0	42,6	98,0	734
16 - Гнитківський А.С.	8,1	17,0	0,06	0,1	1,9	50,1	85,8	21,3	85,8	504
17- Поліщук М.С. вул.Боженка,1	8,3	13,5	0,08	0,37	68,5	25,0	61,2	14,2	61,2	472
21 - Двір навіроги т.24 (мур току)	8,2	2,0	0,06	0,08	1,4	92,4	102,9	19,8	102,9	586
24 - Криниця біля муру току	8,3	19,1	0,05	0	1,0	19,2	93,1	14,2	93,1	720
24а - водогін з криниці біля муру току	8,0	40,7	0,05	0	0,6	21,7	115,2	17,0	115,2	1136
31 - «Свята криниця»	7,9	4,7	0,08	0,03	1,0	23,3	89,8	7,1	85,8	424
ІДЖ (питна вода)	6,5-8,5	10,0	2,0	3,5	-	200,0	-	250(350)	250(500)	1000,0

**Вміст мікроелементів, важких металів та жорсткості води природних вод на території ВСК
«Ріжки», червень 2012 рік, мг/л**

№ стаціонарної точки, місце відбору	Купрум, Cu	Цинк, Zn	Плюмбум, Pb	Нікель, Ni	Кадмій, Cd	Марганець Mn	Ферум, Fe	Кальцій + магній Ca + Mg, мг-екв./л
1 - нижній ставок	0	0,03	0,03	0	0	0,09	0,34	4
2 - другий боковий ставок	0	0	0	0	0	0,04	0,16	3
3 - третій боковий ставок	0	0	0	0	0	0,08	0,24	5
6 - ставок біля магазину	0	0	0	0	0	0,14	0,28	5
8 - ставок в кінці села	0	0,03	0	0	0	0,02	0,07	5
ГДК (для ставків)	0,001	0,05	0,01	0,01	0,01	0,05	0,05	7 мг-екв
Підрунгові та підземні води								
1а - Штика Р.П.	0	0,03	0,03	0	0	0,01	0,07	12
7 - колодязь на вул. Молодіжній, біля магазину	0	0	0,03	0	0	0	0,1	8
9 - Штика Л.О., вул. Леніна, 212	0	0	0	0	0	0,12	0	13
10 - Поліщук В.О., вул. Жовтнева, 34	0	0,01	0,01	0	0	0,02	0	19
11 - Куцый І.В., Валовий, вул. Леніна, 164 (стара криниця)	0	0,01	0,01	0	0	0,01	0	8
11 - Куцый І.В., Валовий, вул. Леніна, 164 (нова криниця)	0	0,01	0,01	0	0	0	0	8
12 - Сильківський І.Р., вул. Леніна, 136	0	0,01	0,06	0	0	0,01	0,02	6

Продовження додатку II.2

14 - Семилідко А.С., криниця у дворі	0	0,02	0,02	0	0	0,01	0	8
16 - Гнитківський А.С.	0	0,03	0,03	0	0	0	0,01	6
17- Поліщук М.С. вул..Боженка,1	0	0	0	0	0	0,07	0	5
21 - Двір навпроти г.24 (мур току)	0,01	0,01	0,01	0	0	0,05	0	7
24 - Криниця біля муру току	0	0	0	0	0	0	0	10
24а - водогін з криниці біля муру току	0	0	0	0	0	0	0	12
31 - «Свята криниця»	0	0	0	0	0	0,01	0	6
ГДК (питна вода)	1,0	1,0	0,03	1,0	0,001	0,1	0,3	1,5-7 мг-екв

Примітка. Розроблено автором

Додаток К

Додаток К. 1

Результати тестування згущеного молока в 2012 р.

Зовнішній вигляд продукту	Назва продукту, виробник	Висновки за результатами тестування		
		Ціна за 100 г, грн.	Оцінка	Відхилення
	НАЦІОНАЛЬНИЙ СТАНДАРТ ДП "Ружин-молоко" смт. Ружин, Житомирська обл.	3,26	Погано	Виявлено сорбінову кислоту
	ПЕРВОМАЙСЬКИЙ МКК ЗАТ «Першотравневий молочноконсервний комбінат» м. Первомайськ, Миколаївська обл.	3,51	Відмінно	Норма
	ПРЕМІЯ ЗАТ «Техмолпром» м. Гадяч, Полтавська обл. для СІЛЬПО, ФОЗЗІ, ФОРА	3,42	Погано	Виявлено сорбінову кислоту, бензойну кислоту
	EASY&GOOD ЗАТ «Техмолпром» м. Гадяч, Полтавська обл. для Караван	2,89	Відмінно	Норма
	ВЕСЕЛА ФЕРМА ВАТ «Ічнянський молочноконсервний комбінат» м. Ічня, Чернігівська обл. для магазинів мережі АТБ	2,01	Погано	Виявлено діоксид титану
	БЛИКИ ЗАТ «Техмолпром» м. Гадяч, Полтавська обл.	5,20	Погано	Виявлено сорбінову кислоту, бензойну кислоту, діоксид титану
	ІЧНЯ ВАТ «Ічнянський молочноконсервний комбінат» м. Ічня, Чернігівська обл.	3,16	Погано	Виявлено сорбінову кислоту
	МАМА MILLA ВАТ "Ічнянський молочноконсервний комбінат" м. Ічня, Чернігівська обл.	3,26	Погано	Виявлено діоксид титану

Примітка. Згруповано автором за матеріалами [62]

Результати тестування вершкового масла в 2015 р.

Зовнішній вигляд продукту	Назва продукту, виробник	Висновки за результатами тестування		
		Ціна за 200 г, грн.	Оцінка	Відхилення
	НАШ МОЛОЧНИК ДП "Староконстантинівський молочний завод" м.Староконстантинів, Хмельницька обл.	17,90	Відмінно	Норма
	ФЕРМА ТОВ "Терра-Фуд" м.Тульчин, Вінницька обл.	18,90	Відмінно	Норма
	ЯГОТИНСЬКЕ ПАТ"Яготинський маслозавод" м.Яготин, Київська обл.	17,90	Відмінно	Норма
	PRESIDENT "Лакталіс Інтернаціональ" Франція	52,90	Відмінно	Норма
	АХ МОЛОКО! ТОВ "ОМПК Славія" м.Охтирка, Сумська обл.	12,65	Погано	Виявлено немолочний жир, погане маркування
	ГАЙСИНСЬКЕ ТОВ "Гайсинський молокозавод" м.Гайсин, Вінницька обл.	9,90	Погано	Виявлено немолочний жир, погане маркування
	ГОСТИНЕЦЬ ТОВ "Інтер-мол" м. Дніпропетровськ	10,79	Погано	Виявлено немолочний жир, погане маркування
	ЕНЕЙ ТОВ "Эней" смт Романів, Житомирська обл.	12,09	Погано	Виявлено немолочний жир, погане маркування
	VARTO ТОВ "Інтер-мол" м.Дніпропетровськ	15,99	Погано	Виявлено немолочний жир, погане маркування
	СРІБНЕ на ДП "Ружин-молоко" смт Ружин, Житомирська обл. для ТОВ "МС-3000"	11,50	Дуже погано	Виявлено немолочний жир, дуже погане маркування

Примітка. Згруповано автором за матеріалами [62]

Результати тестування твердих сирів в 2013 р.

Зовнішній вигляд продукту	Назва продукту, виробник	Висновки за результатами тестування		
		Ціна за 1 кг, грн.	Оцінка	Відхилення
	ШОСТКА ПАТ «Бель Шостка», м. Шостка, Сумська обл.	78,00	Відмінно	Норма
	КОМО ПАТ «Дубномолоко», м. Дубно, Рівненська обл.	78,16	Відмінно	Норма
	КУЛИКІВКА ПАТ «Куликівське молоко», с/г Куликівка, Чернігівська обл.	62,37	Відмінно	Норма
	НАШ МОЛОЧНИК ДП «Староконстантинівський молочний завод», м. Староконстантинів, Хмельницька обл.	55,99	Погано	Погана органолептика
	ЕЛІТНИЙ СМАК ГАУДА ДП «Гауда», с. Петрівське, Херсонська обл.	59,12	Дуже погано	Погана органолентика, кишкова паличка
	КРЕМЕНЕЦЬКЕ МОЛОКО ТДВ «Кременецьке молоко», м. Кременець, Тернопільська обл.	43,99	Дуже погано	Погана органолептика, низька жирність, виявлено немолочний жир, транс- жири
	AURA ТОВ «Укрмолпродукт», с. Злинці, Рівненська обл.	58,81	Дуже погано	Погана органолептика, виявлено немолочний жир, транс- жири

Примітка. Згруповано автором за матеріалами [62]

Результати тестування сметани в 2013 р.

Зовнішній вигляд продукту	Назва продукту, виробник	Висновки за результатами тестування		
		Ціна за 100 г, грн.	Оцінка	Відхилення
	СЛОВ'ЯНОЧКА Філія ПАТ «Вімм-Білл-Данн Україна» м. Вешневе, Київська обл.	3,15	Відмінно	Норма
	PRESIDENT ПАТ «Лакталіс-Миколаїв», м. Миколаїв	3,20	Добре	Норма
	МОЇ КОРІВКИ ПАТ "Галичина" м. Радехів, Львівська обл.	2,63	Відмінно	Норма
	ВОЛОШКОВЕ ПОЛЕ ПАТ "Юрія" м. Черкаси	3,80	Добре	Норма
	МОЛОКІЯ ПАТ "Тернопільський молокозавод" м. Тернопіль	2,82	Задовільно	Жирність нижче заявленої
	РАДИМО ТОВ "Радивилівмолоко" с. Крупець, Рівненська обл.	2,06	Дуже погано	Жирність нижче заявленої, виявлено немолочний жир
	АЛЬМА-ВІТА ПП "Альма-Віта" с. Золотники, Тернопільська обл.	2,12	Дуже погано	Погана органолептика, жирність нижче заявленої, виявлено немолочний жир
	ГЛАВМОЛОКО ТОВ "Продукт України" м. Донецьк	3,05	Дуже погано	Погана органолептика, жирність нижче заявленої, виявлено немолочний жир, кишкова паличка

Примітка. Згруповано автором за матеріалами [62]

Результати тестування молока у 2015 р.

Зовнішній вигляд продукту	Назва продукту, виробник	Висновки за результатами тестування		
		Ціна за 100 г, грн.	Оцінка	Відхилення
	БЛА ЛІНІЯ ТОВ "Білоцерківський молочний комбінат" с.Томилівка, Київська обл.	1,55	Відмінно	Норма
	ПРОСТОКВАШИНО ПАТ "Кременчукський міськмолзавод" м.Кременчук, Полтавська обл.	1,62	Відмінно	Норма
	СЛОВ'ЯНОЧКА ПАТ "Вімм-Біль-Данн Україна" м.Вишневе, Київська обл.	1,59	Відмінно	Норма
	PREMIALLE для ТОВ "Терра Фуд" на ТОВ "Білоцерківський молочний комбінат" с.Томилівка, Київська обл.	2,10	Відмінно	Норма
	ВОЛОШКОВЕ ПОЛЕ ПАТ "Юрія" м.Черкаси	2,19	Добре	Норма
	ЯГОТИНСЬКЕ ПАТ "Яготинський маслозавод" м.Яготин, Київська обл.	1,30	Добре	Задовільне пакування
	ЛУКАВИЦЯ ПрАТ "Обухівський молокозавод" м.Обухів, Київська обл.	1,04	Погано	Жирність нижча заявленої
	МОЛОЧНА РОДИНА ПрАО "Галичина" м.Радехів, Львівська обл.	1,30	Погано	Жирність нижча заявленої
	КАГМА ПАТ "Кагма" м.Кагарлик, Київська обл.	1,01	Дуже погано	Жирність нижча заявленої, виявлено соду

Примітка. Згруповано автором за матеріалами [62]

**Результати тестування вареної ковбаси
«Докторська» в 2013 р.**

Зовнішній вигляд продукту	Назва продукту, виробник	Висновки за результатами тестування		
		Ціна за 1 кг, грн.	Оцінка	Відхилення
	РОГАНСЬКИЙ М'ЯСОКОМБІНАТ ТОВ "ПП Роганський м'ясокомбінат" м. Харків	55,32	Добре	Жирність нижче заявленої
	ЩИРИЙ КУМ ПАТ "Горлівський м'ясокомбінат" м. Горлівка, Донецька обл.	55,62	Задовільно	Жирність нижче заявленої
	АЛАН ТОВ «Алан», м. Дніпропетровськ	59,99	Відмінно	Норма
	ТУЛЬЧИН ТОВ «Тулечин'ясо», м. Тульчин, Вінницька обл.	52,39	Задовільно	Жирність нижче заявленої, виявлено крохмаль
	М'ЯСНА ЛАВКА ТОВ "М'ясна фабрика "Фаворит Плюс" м. Дніпропетровськ	49,31	Погано	Жирність нижче заявленої, виявлено вміст курятини
	ЮВІЛЕЙНИЙ ТОВ "М'ясокомбінат "Ювілейний" смт. Ювілейне, Дніпропетровська обл.	52,84	Погано	Жирність нижче заявленої, виявлено вміст крохмалю
	ЦАРСЬКА ОХОТА ТОВ «Елітекс», м. Донецьк	48,80	Дуже погано	Жирність нижче заявленої, виявлено вміст курятини

Примітка. Згруповано автором за матеріалами [62]

Результати тестування сардельок з сиром в 2015 р.

Зовнішній вигляд продукту	Назва продукту, виробник	Висновки за результатами тестування		
		Ціна за 1 кг, грн.	Оцінка	Відхилення
	АЛАН ТОВ "Алан" м. Дніпропетровськ	86,66	Відмінно	Норма
	ТУЛЬЧИН ТОВ "Тулчинм'ясо" м. Тульчин, Вінницька обл.	81,24	Добре	Погане маркування
	ЯТРАНЬ ТДВ "Ятрань" м. Кіровоград	63,90	Добре	Задовільний смак
	РОГАНСЬКИЙ М'ЯСОКОМБІНАТ ТОВ "ПП Роганський м'ясокомбінат" м. Харків	83,52	Задовільно	Задовільна органолептика
	М'ЯСНА ЛАВКА ТОВ "М'ясна фабрика "Фаворит Плюс" м. Дніпропетровськ	79,27	Погано	Виявлена кишкова паличка

Примітка. Згруповано автором за матеріалами [62]

Результати тестування майонезу в 2016 р.

Зовнішній вигляд продукту	Назва продукту, виробник	Висновки за результатами тестування		
		Ціна за 100 г, грн.	Оцінка	Відхилення
	КОРОЛІВСЬКИЙ СМАК Королівський ПП "Віктор і К" смт Власівка, Кіровоградська обл.	4,60	Відмінно	Норма
	НАЦІОНАЛЬНІЯ БЕЛАРУСЬКІЯ ТРАДЫЦЫЯ Провансаль ТОВ Фірма "Оліс Лтд" м.Запоріжжя	4,39	Відмінно	Норма
	ЩЕДРО Домашній для дітей ТОВ "ТД "Щедро" м.Львів	5,33	Відмінно	Норма
	ОЛІС Провансаль ТОВ Фірма "Оліс Лтд" м.Запоріжжя	4,22	Добре	Виявлена бензойна кислота
	ТОРЧИН Прованський ПрАТ "Волиньхолдинг" смт Торчин, Волинська обл.	4,01	Добре	Задовільна органолептика
	OLKOM Kids style ПАТ "Київський маргариновий завод" м.Київ	5,50	Добре	Задовільна органолептика
	ГУЛЯЙ-ПОЛЕ Справжній ТОВ "ТД "Дельта" м.Запоріжжя	3,69	Погано	Невідповідність за фізико-хімічними показниками

Примітка. Згруповано автором за матеріалами [62]

Результати тестування сирків плавлених в 2013 р.

Зовнішній вигляд продукту	Назва продукту, виробник	Висновки за результатами тестування		
		Ціна за 100 г, грн.	Оцінка	Відхилення
	ВЕСЕЛА КОРИВКА ПАТ "Бель Шостка Україна" м.Шостка, Сумська обл.	6,46	Відмінно	Норма
	ЗОЛОТИЙ РЕЗЕРВ ТОВ "Решетилівський маслозавод" смт Решетилівка, Полтавська обл.	5,86	Відмінно	Норма
	ШОСТКА ПАТ "Бель Шостка Україна" м.Шостка, Сумська обл.	5,61	Відмінно	Норма
	ВАПНЯРКА ТОВ "Інтер-Фуд" м.Тульчин, Вінницька обл.	5,61	Добре	Задовільне маркування
	СЛАВІЯ ПАТ "Баштанський сирзавод" м.Баштанка, Миколаївська обл.	5,62	Добре	Погане маркування
	НАШ МОЛОЧНИК ДП "Староконстанти-нівський молочний завод" м. Староконстантинів, Хмельницька обл.	5,31	Задовільно	Погане маркування
	НОВОКАХОВСЬКИЙ ЗАВОД ПЛAVЛЕНИХ СИРІВ ПАТ "Новокаховський завод плавлених сирів" м.Таврійськ, Херсонська обл.	5,49	Задовільно	Погане маркування
	КОМО ПАТ "Дубномолоко" м.Дубно, Рівненська обл.	4,54	Погано	Погане маркування, задовільна органолептика
	ПИРЯТИН АТ "Пирятинський сирзавод" м.Пирятин, Полтавська обл.	4,00	Погано	Погана органолептика

Примітка. Згруповано автором за матеріалами [62]

Результати тестування буженини в 2013 р.

Зовнішній вигляд продукту	Назва продукту, виробник	Висновки за результатами тестування		
		Ціна за 1 кг, грн.	Оцінка	Відхилення
	ЛУГАНСЬКІ ДЕЛКАТЕСИ ПАТ "Луганський м'ясокомбінат" м.Луганьск	109,00	Відмінно	Норма
	М'ЯСНА ПЛІДІЯ ТОВ "Житомирський м'ясокомбінат" м. Житомир	120,59	Відмінно	Норма
	ЯТРАНЬ ТДВ "М'ясокомбінат "Ятрань" м.Кіровоград	104,99	Відмінно	Норма
	ЩИРИЙ КУМ ПАТ "Горлівський м'ясокомбінат" м.Горлівка, Донецька обл.	79,67	Добре	Норма
	НОРЕКА SELEKT "М'ясокомбінат- ТОВ "Дружба народів" с. Петрівка, Крим, для ТОВ "Мэтро Кэш энд Керрі Україна"	85,39	Добре	Відсоток жирності не відповідає заявленому
	ГАРМАШ ПП Фірма "Гармаш" с. Олександрівка, Одеська обл.	64,09	Погано	Відсоток жирності не відповідає заявленому, високий рівень вологості
	ТВІН ПАТ "Твін" м.Київ	75,99	Погано	Високий відсоток жирності, заявлений вміст сої не виявлений
	ФАРО ПАТ "Кременчугмясо" м. Кременчук, Полтавська обл.	91,37	Погано	Високий відсоток жирності, високий рівень вологості, заявлений вміст сої не виявлений

Примітка. Згруповано автором за матеріалами [62]

Додаток Л
Вихідні дані для кореляційних моделей №1-10

Продукт харчування	Ціна реалізації, грн./100 г (грн./1 кг)	Оцінка якості, бали	Продукт харчування	Ціна реалізації, грн./100 г (грн./1 кг)	Оцінка якості, бали	
Молоко пастеризоване	1,55	5	Молоко згущене	3,26	2	
	1,62	5		3,51	5	
	1,59	5		3,42	2	
	2,1	5		2,89	5	
	2,19	4		2,01	2	
	1,3	4		5,2	2	
	1,04	2		3,16	2	
	1,3	2		3,26	2	
	1,01	1				
Сметана	3,15	5	Сир твердий	78	5	
	3,2	4		78,16	5	
	2,63	5		62,37	5	
	3,8	4		55,99	2	
	2,82	3		59,12	1	
	2,06	1		43,99	1	
	2,12	1		58,81	1	
	3,05	1				
Сир плавлений	6,46	5	Масло вершкове	17,9	5	
	5,86	5		18,9	5	
	5,61	5		17,9	5	
	5,61	4		52,9	5	
	5,62	4		12,65	2	
	5,31	3		9,9	2	
	5,49	3		10,79	2	
	4,54	2		12,09	2	
	4	2		15,99	2	
				11,5	1	
Майонез	4,6	5	Ковбаса варена	55,32	4	
	4,39	5		55,62	3	
	5,33	5		59,99	5	
	4,22	4		52,39	3	
	4,01	4		49,31	2	
	5,5	4		52,84	2	
	3,69	2		48,8	1	
М'ясопродукти	109	5	Сосиски	86,66	5	
	120,59	5		81,24	4	
	104,99	5		63,9	4	
	79,67	4		83,52	3	
	85,39	4				
	64,09	2		79,27	2	
	75,99	2				
	91,37	2				

Наукове видання

ЗАБАРНА Юлія Віталіївна

ФАЙЧУК Олександр Михайлович

**ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ:
ЯКІСНИЙ ВИМІР**

Монографія

Формат 60x84\16 Ум. друк. арк. 21,2
Наклад 300 прим. Зам. № 11224

Видавець і виготовлювач Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4097 від 17.06.2011